

13.324 . 6
37-45
61-78
117-126

1980 ÖNCESİ VE SONRASI
TÜRKİYE'DE UYGULANAN İSTİKRAR
TEDBİRLERİNİN MAKRO EKONOMİK
GÖSTERGELER ÜZERİNE ETKİLERİ

Ayşe Tuğ
Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir - 1997

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1980 ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE'DE
UYGULANAN İSTİKRAR TEDBİRLERİNİN
MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER
ÜZERİNE ETKİLERİ

Ayşe TUĞ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Sevgi GEREK

Eskişehir - 1997

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

ÖZET

Ekonomik gelişme sürecinde karşılaşılan dengesizliklerin giderilmesi, iktisat politikalarının temel amacıdır. Bu süreç içerisinde ekonomik bütünü meydana getiren ve değişme eğilimindeki unsurlar arasında ortaya çıkan dengesizlikler, ekonomik ilişkileri kopukluğa uğratmakta ve istikrarsızlık baş göstermektedir.

Ekonomik gelişme sürecinde bir takım dengesizliklerle karşılaşılması ise doğaldır. Zira, ekonomik bütünü oluşturan unsurların her biri ayrı bir gelişim çizgisine sahiptir ve aynı düzeyde gelişmeleri beklenemez.

1929'lara kadar uzanan Klasik anlayışın aksine, Keynesyen görüş ile gündeme gelen ekonomik sürecin kendiliğinden dengeye ulaşamayacağı ve bu süreçte karşılaşılan konjonktürel dalgalanmaların, devletin ekonomideki gelişen nispi rolüyle birlikte genişleme ve daralma dönemlerinde para ve maliye politikalarının kullanılmasıyla sağlanabileceği görüşü, iktisat politikalarını konjonktür politikası kimliğine büründürmüştür. Konjonktür politikasının dengeye yönelik bir işlevi ise ona istikrar politikası niteliğini kazandırmaktadır.

Dolayısıyla istikrar politikası ; Uzun dönemde sürekli büyümenin gerçekleştirilmesi için ekonomik gelişme sürecinde karşılaşılan kısa dönem dengesizlikleri giderme amacıyla alınan iktisat politikası önlemleri olarak kabul edilebilir.

İstikrar politikasının seçimi, ülkenin ekonomik ve siyasi yapısının belirlediği çerçeve içerisinde karar alma yetkisini taşıyan politik kadronun tercihlerine bağlı bulunmaktadır.

Sürekli büyüme olgusunun gerçekleştirilebilmesi için kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin giderilmesinde kullanılan en etkili araçlar maliye ve para politikalarıdır.

1950 ve 1960'ların nispi istikrarlı döneminden sonra 1970'lerin ikinci yarısından itibaren dünya ekonomisi ciddi istikrar ve intibak sorunları ile karşılaştı. 1973-1974'de petrol fiyatı artışı ile başlayıp, ileri ki yıllarda diğer dış ve iç faktörlerle ağırlaşan kriz dünya mal ve sermaye piyasalarını alt-üst etti. Petrol fiyatlarındaki görülmemiş artış, petrol ithal eden ülkelerin ödemeler dengesini ciddi bir şekilde bozdu. Pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke petrol şokunu massedebilmek için enerji fiyatlarını arttırdılar.

Dünyada görülen ekonomik bunalımın Türkiye'yi etkilemesi ekonomik krize yeni boyutlar getirmiştir. Türkiye'de 1980 öncesi uygulanan sanayileşme politikası, içe dönük ve ithal ikamesine dayalı bir stratejiye sahiptir. Bu politikaların başarısız olduğu ve ülkenin bunalıma düştüğü dönemlerde uygulanan iktisat politikalarının niteliği benzerlik taşımaktaydı. Ancak Türkiye'nin 1980 yılının başında yaşadığı kriz; iktisadi yapının bozukluğu, geçmiş dönemlerin hataları ve kısmen de dünya ekonomisinde görülen konjonktürel bunalımın etkisiyle diğer bazı ülkelerinkinden daha ağır olmuştur.

Türkiye'de içe dönük ve ithal ikamesine dayalı büyüme modelinin yarattığı krizi giderici alternatif politikaların varlığından söz edilir olmuştur. Özellikle 1960'ta bazı yeni gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları ihracata yönelik kalkınma modeli sayesinde, 1970'li yılların sonunda vardıkları düzey ülkemizde bazı çevrelerin bu modeli benimsemesine yol açtı. İç ve dış baskıların etkisiyle 1980 yılının başlarında "24 OCAK KARARLARI" olarak adlandırılan istikrar tedbirleri uygulamaya konuldu. İstikrar programı sonucunda, ihracatta büyük miktarda artış gerçekleştirilmiştir. Dış borç bulma imkanları artarken, ekonomi dış borçların taksit ve faizlerini ödeme gücüne sahip olmuştur.

Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra olumsuz gelişmelere de tanık olunmuştur. Gelir dağılımı bozulmuş, dış ticaret hadleri (DTH) aleyhe gelişmiş, yatırımlarda durgunluk görülmüş, işsizlik artmıştı.

Bu olumsuz gelişmeleri gidermek için alternatif iktisadi politika olarak ihracat ağırlıklı sanayileşme stratejisi sunulmuştur.

24 OCAK 1980 Ekonomik istikrar tedbirlerinden sonra, özellikle 1990 yılından itibaren kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, devletin nakit açığını iç borçlanma ile finanse eder duruma düşmesi, bu açığı kapatmak için dış borca ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi ile döviz rezervlerinin hızlı erimesi, yeni bir istikrar programının yürürlüğe konulmasını zorunlu kılmıştır. 5 Nisan 1994 istikrar kararlarının alındığı ortamı diğerlerinden ayıran en önemli olgu, mal piyasasının yanı sıra para ve döviz piyasasının da serbest bir şekilde işlemekte olduğudur.

Günümüzde izlenecek iktisat politikalarını, geleneksel Keynesgil temellere oturtmak küreselleşen dünyada istenilen sonuçları vermeyecektir. Bunun yerine, monetarist, rasyonel beklendişler teorisini içeren, Yeni Klasik ya da Yeni Keynesgil politikalardan birisini benimsemek gerekir. Kanımızca 5 Nisan Kararlarına gelinmesinde teorik eksikliğin rolü büyük olmuştur.

ABSTRACT

The solving of imbalances met during the economic development period is the major object of economic policies . The imbalances that occur among the elements of the economic whole which are in tenoency of chance cause interruptions between economic relations and economic instability.

However, it is normal to face some imbalances during the economic development periods. Because the elements that from the economic whole don't have the same development line .

Despite the classical thought that has reigned till the 1929s, the idea of which came up with the Keynesyen thought claiming that the economic period would not reach to balance by itself and that the conjuntural flows met during this period would be solved by the growing role of goverment and by using monetary and financial policies during widening and reduction periods turned the economic policies to conjuncture policies.

The stability policy may be considered as economic policy pracautions taken to remove the transitory imbalances seen in development periods for certifying continuing growth.

The most effectful precautions for removing the imbalances met during the small periods to certify the continuing growth are financial and monetary policies

After the relatively stable periods of 1950s and 1960s, the world economy faced serious stability and adaptation problems in the second half of the 1970s. The crisis, starting with the increase of oil pcices in 1973-1974 and getting heavier with other interior and exterior factors, blew up the world markets.

The effects of crisis to Turkey brought new dimensions to economic crisis. The industrialization policies of the years before 1980 s had a strategy towards the interior

and import establishment.

It has been told about alternatives which are to remove the crisis of Turkey's policies towards the interior and import establishment in Turkey,. With the pressure of the interior and interior and the foreign , the stability precautions named "24 January Desicions" have been put into act. A big inrease in export has been seen in result. Also, the income distribution has been spoilt, stagnation in investments hasbeen seen and unemployment rate has increased.

After the 24 January Desicions, especially after the 1990s, increase of budget and exterior depths, and decrease of foreign currency stocks have made the 5 April 1994 Decisions an obligation. For us, theoretical deficiency had a big role in coming to 5 April decisions.

İÇİNDEKİLER

Tablolar	XII
Kısaltmalar	XIII
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMDA İSTİKRAR POLİTİKALARI

1. İSTİKRAR POLİTİKALARININ TANIMI VE KAPSAMI	4
1.1. Ortodoks İstikrar Politikaları	4 ✓
1.2. Heteredoks İstikrar Politikaları	6
1.3. Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Politikalarının Karşılaştırılması	7 ✓
1.3.1. Amaçları Açısından Karşılaştırılması	7
1.3.2. İzlenen Stratejileri Açısından karşılaştırılması	8 ✓
1.3.3. Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Politikalarında Para ve Maliye Politikaları Karmasının Kullanımı Açısından Karşılaştırılması	8
2. İSTİKRAR POLİTİKALARININ AMAÇLARI	9 ✓
2.1. Fiyat İstikrarının Tanımı ve Önemi	10 ✓
2.1.1. Enflasyonun Nedenleri	12
2.1.1.1. Talep Enflasyonu	13 ✓
2.1.1.2. Maliyet Enflasyonu	14 ✓
2.1.1.3. Kamu Ekonomisi ve Enflasyon	16
2.2. Tam İstihdam Politikasının Tanımı ve önemi	18
2.3. Dış İstikrarın Tanımı ve Önemi	21
3. İSTİKRAR POLİTİKALARININ ARAÇLARI	23
3.1. Maliye Politikasının Kapsamı ve Ekonomik İstikrar	23 ✓
3.2. Para Politikasının Kapsamı ve Ekonomik İstikrar	25 ✓
3.3. Döviz Kuru Politikasının Kapsamı ve Ekonomik İstikrar	26

İKİNCİ BÖLÜM

1970 VE 1980 ARASI DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK KONJONKTÜR

1. DÜNYA'DAKİ DURUM	28
1.1. 1971 Dolar Devalüasyonu ve Parasal Hareketler	29
1.1.1. 15 Ağustos 1971 Kararları ve Sonuçları	31
1.1.2. Smithsonian Anlaşması	32
1.2. 1973 Dolar Devalüasyonu ve Parasal Hareketler	33
2. TÜRKİYE'DEKİ DURUM	35✓
2.1. Türkiye'de Ekonomik Bunalımın Temel Göstergeleri	37
2.1.1. Enflasyon	37
2.1.2. İşsizlik	39
2.1.3. Dış Ödeme Güçlüğü	40✓
2.2. 1970 Devalüasyonu ve Ekonomik Konjonktürel Gelişmeler	41
2.3. Türkiye'nin 1978 Kambiyo Krizine Gelme Aşması ve İMF İstikrar Programına Geçiş	51
2.4. İthal İkameci Politikalarda Genel Süreç ve İthal İkameci Politikaların Belirleyici Özellikleri	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ BAŞLICA EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI

1. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1958-1970 EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI	61
2. 24 OCAK 1980 EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI	66
2.1. Temel Felsefesi Kapsamı ve Amaçları	66
2.2. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının Uygulama Sonuçları	69
3. 5 NİSAN 1994 EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI	73

3.1. Kararlara Yol Açan Ekonomik Ortam	73
3.2. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararlarının Amaçları	78
4. 5 NİSAN 1994 KARARLARININ 1958-1970 ve 1980 EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARININ SONUÇLARI VE KARŞILAŞTIRILMASI	78

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERİN İSTİKRAR SÜRECİ AÇISINDAN ANALİZİ

1. TÜRKİYE 'NİN 1980 ÖNCESİ UYGULADIĞI İSTİKRAR POLİTİKALARININ MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ	86
1.1. Dış Ticaretin Gelişme Seyri	86
1.2. Dış Borçların Gelişme Seyri	90
1.3. GSMH ve Büyüme Hızının Gelişme Seyri	91
1.4. Fiyat hareketlerinin Gelişme Seyri	95
2. TÜRKİYE 'NİN 1980 SONRASI UYGULADIĞI İSTİKRAR POLİTİKALARININ MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ	96
2.1. Dış Ticaretin Gelişme Seyri	96
2.2. Dış Borçların Gelişme Seyri	99
2.3. GSMH ve Büyüme Hızının Gelişme Seyri	103
2.4. Fiyat Hareketlerinin Gelişme Seyri	112
3. 1980 ÖNCESİ ve SONRASI DÖNEMİN GENEL BİR KARŞILAŞTIRMASI	117
SONUÇ	120
YARARLANILAN KAYNAKLAR	126

TABLULAR

- Tablo 1. Fiyat Değişim Göstergeleri (1963-1981)
- Tablo 2. İş ve İşçi Bulma Kurumu Verilerine Göre İşsizlik (1977-1980)
- Tablo 3. Dış Ticaretin Gelişme Seyri (1970-1980)
- Tablo 4. Petrol İthalinin Toplam İthal İçindeki Yeri (1975-1980)
- Tablo 5. Türkiye'nin Dış Borçları (1975-1979)
- Tablo 6. Temel Ekonomik Göstergeler (1983-1993)
- Tablo 7. Türkiye'nin Dış Ticareti (1923-1980)
- Tablo 8. Dış Ticaret Açığı (1977-1979)
- Tablo 9. İhracat ve İthalatın GSMH içindeki payı (1950-1980)
- Tablo 10. Dış Borçlar (1950-1980)
- Tablo 11. Cari ve Sabit Fiyatlarda GSMH (1923-1980)
- Tablo 12. Büyüme Hızının Gelişimi (1925-1983)
- Tablo 13. Kişi Başına GSMH (1960-1980)
- Tablo 14. GSYİH İçinde Sektörlerin Payları (1963-1980)
- Tablo 15. Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (1976-1979)
- Tablo 16. Dış Ticaret (1980-1990)
- Tablo 17. Dış Ticaret (1991-1996)
- Tablo 18. Dış Borçlar (1988-1992)
- Tablo 19. Dış Borç Stoku (1991-1996)
- Tablo 20. Dış Borçlara Ait Bazı Göstergeler (1980-1994)
- Tablo 21. Sektör Büyüme Hızları (1980-1990)
- Tablo 22. Cari Üretici Fiyatlarıyla GSMH (1994-1996)
- Tablo 23. GSMH Büyüme Hızları (1994-1996)
- Tablo 24. Kişi Başına Düşen GSMH (1980-1995)
- Tablo 25. Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (1980-1989)
- Tablo 26. Fiyat Endeksleri (1980-1996)
- Tablo 27. Fiyat Endeksleri (1995-1996)

KISALTMALAR

AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluđu
DÇM	:	Döviz Çevrilebilir Mevduat
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DTH	:	Dış Ticaret Haddi
DTH	:	Döviz Tevdiat Hesabı
GSMH:		Gayri Safi Milli Hasıla
GŞYIH:		Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
KBD	:	Kişi Başına Düşen
KIT	:	Kamu İktisadi Teşekkülleri
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
TPAO	:	Türk Petrol Anonim Ortaklığı
YGÜ	:	Yeni Gelişmekte Olan Ülkeler

GİRİŞ

Dünya ülkelerinin genelinde çeşitli dönemler boyunca bazı ekonomik dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu ekonomik dalgalanma sonucunda yeniden istikrar arayışları bazen iktisadi düşünceleri ortaya çıkarmıştır. Dünya ekonomisinde, 1929 yıllarına kadar klasik görüşün hakim olduğu ve daha sonraları Keynesyen görüşlere bıraktığını görmekteyiz. Bu görüşlere bir alternatif olarak monetarist görüşler ne kadar yoğun eleştiriler alsa da, düşünce genelinde kendine uygulama alanı bulabilmiştir. Tüm arayışlar ekonomilerin istikrara kovuşturulabilmesi için yoğunluk kazanmıştır. Genelde istikrar tedbirleri, uzun dönemde büyümenin gerçekleştirilebilmesi için kısa dönemde ortaya çıkabilecek sorunların giderilmesini sağlayacak iktisat politikaları arayışları şeklinde özetlenebilir. Yukarıda yaptığımız kısa açıklamalar çerçevesinde ülkemizin de aşağı yukarı dünya ekonomilerinin yaşadığı dönemlerden geçtiği söylenebilir. Dönemler bazen daralarak bunalıma yol açarken, bazen de genişlemeler göstererek refaha yol açmışlardır. Ülkemiz ekonomisi de bu sorunlara bir çözüm olarak ortaya çıkan istikrar politikalarını uygulama eğilimlerine girmiştir.

Ekonomik gelişme sürecinde karşılaşılan dengesizliklerin giderilmesi, iktisat politikalarının temel amacıdır. Bu süreç içerisinde, ekonomik bütünü meydana getiren ve değişme eğilimindeki unsurlar arasında ortaya çıkan dengesizlikler, ekonomik ilişkileri kopukluğa, uğratmakta ve istikrarsızlık baş göstermektedir.

1929'lara kadar uzanan Klasik anlayışın aksine, Keynesyen görüş ile gündeme gelen ekonomik sürecin kendiliğinden dengeye ulaşamayacağı ve bu süreçte karşılaşılan konjonktürel dalgalanmaların, devletin ekonomideki gelişen nispi rolüyle birlikte genişleme ve daralma dönemlerin de, para ve maliye politikalarının kullanılmasıyla sağlanabileceği görüşü, iktisat politikalarını konjunktür politikası kimliğine büründürmüştür.

Genel olarak, fiyatlar düzeyinde belli bir kararlılığın sağlandığı, emek gücünün çok az bir kısmının işsiz konumunda bulunduğu ve ödemeler dengesinde olumlu gelişmelerin gözleendiği bir ekonominin yeterli başarıyı gösterdiği söylenebilir. Bu

nedenle, istikrar politikası, toplam talepte, üretim, istihdam ve dış ödemeler dengesinde karşılaşılan kısa dönem dengesizlikleri giderme çabası olarak da özetlenebilir.

Sürekli büyüme olgusunun gerçekleştirilebilmesi için kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin giderilmesinde kullanılan en etkili araçlar maliye ve para politikalarıdır.

Nitekim 1960'lardan itibaren ekonomik düşüncenin en önemli iki akımı arasında maliye ve para politikalarının ekonomik faaliyet üzerindeki nispi önemleri konusundaki tartışmalar devam etmektedir. Ancak, nasıl büyük bunalım devletin ekonomideki rolüne ilişkin tavrılarda bir dönüm noktası olarak belirip Keynesyen düşünce sistemini teorik ve pratik düzeyde geçerli kıldıysa, 1970'lerde başlayan ve 1974-1975'de doruk noktasına ulaşan dünya ekonomik bunalımı da karşıt görüşlerin yayılması, kabulü ve uygulaması açısından önemli bir işlev görmüştür.

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi az gelişmiş ülkelerde de istikrar önlemleri uygulanmaktadır. Nitekim, gelişmiş ülkelerde uygulama sonuçlarında kesin bir başarıya ulaşılabilsede az gelişmiş ülkelerde bu başarının kısmı olduğu ileri sürülebilir. Zira az gelişmiş ülkelerde kısa dönemli politikaları geçersiz kılacak ölçüde büyük yapısal sorunların varlığı söz konusudur. Öte yandan, bu ülkelerde istikrar konusunda Keynesyen ve Monetarist modellerinin tam anlamıyla uygulanabilmesi ve başarı şansı da oldukça sınırlı bulunmaktadır.

Yapılan çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün birinci kısmında istikrar politikasının tanım ve kapsamına yer verilirken Ortodoks ve Heteredoks politikalar incelenmeye çalışılmıştır. İkinci kısımda ise istikrar politikası tanımına dayanarak istikrar politikaları amaçlar demetine yer verilmekte ve her amaç değişken kendi içerisinde ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü kısımda ise, ekonomik amaçlara ulaşmakta kullanılan politika araçlarının genel olarak tanımına yer verilmektedir. Bu konuda, para, maliye ve döviz kuru politikaları ile beraber dış denge ile ilgili yaklaşımlar yer almaktadır.

Türkiye'de 1980 öncesi uygulanan sanayileşme politikası, içe dönük ve ithal ikamesine dayalı bir stratejiye sahipti. Bu politikaların başarısız olduğu ve ülkenin bunalıma düştüğü dönemlerde uygulanan iktisat politikalarının niteliği benzerlik taşımaktaydı. Ancak Türkiye'nin 1980 yılının başında yaşadığı iktisadi kriz; iktisadi yapının bozukluğu, geçmiş dönemlerin hataları ve kısmen de dünya ekonomisinde görülen konjonktürel bunalımın etkisiyle diğer bazı ülkelerinkinden daha ağır olmuştur. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünün birinci kısmında dünyadaki konjonktürel gelişmeler ikinci kısımda ise Türkiye'nin 1980 yılı başlarında yaşamış olduğu krizin analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çerçeve içinde, 1979 ABD'de dolar devalüasyonunun etkileri, 1973 ABD dolar devalüasyonunun etkileri, 1973-1979 petrol şokları, 1978 kambiyo krizi ve ithal ikameci politikaların genel bir çerçevesi çizilerek, 1980 öncesi ülkemizin ekonomisinin nasıl bir dönem geçirmekte olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, istikrar politikalarının Türkiye uygulamasına yer verilmiştir. 1958-1970-1978-1980 ve 1994 istikrar önlemleri, uygulamaya yol açan etkenler ve sonuçları açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise makro göstergelerin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde esas amaç ihracata yönelik sanayileşme stratejisine yönelen Türkiye'nin yani 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasından sonra, ülke ekonomisinin günümüze kadar nasıl bir performans gösterdiği istatistiki bilgilere dayanarak açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde ise, istikrar politikaları sonucu oluşan alternatif iktisadi politikalar sunulmuştur. Alternatif iktisadi politika olarak ihracat ağırlıklı sanayileşme stratejisi sunulmuştur. Hızlı büyümeyi gerçekleştirmek, işsizliği azaltmak, dış borç sorununu çözmek, dış açıkları gidermek, gelir dağılımını düzeltmek bu büyüme stratejisinin önemli amaçlarıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMDA İSTİKRAR POLİTİKALARI

1. İSTİKRAR POLİTİKALARININ TANIMI VE KAPSAMI

Ekonomik sistemin gelişim sistemi içerisindeki yapı değişimlerinin mevcut iktisat politikalarını etkilemesi ve bu değişimlerle iktisat politikaları arasındaki çelişkilerin giderilmesi istikrar politikalarının amacını oluşturmaktadır. Böylece bir sistem istikrarını konu edinen istikrar politikalarını, iki temel grup altında sınıflandırabiliriz: Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Politikaları.¹

1.1. Ortodoks İstikrar Politikaları

Daha çok hiperenflasyonla mücadelede izlenmekte ve IMF tarafından desteklenmektedir. Bu politikaların önemli özellikleri arasında, reel ücretlerde düşüş, toplam talepte azalma, milli gelirin daralması, ekonomik yükün büyük ölçüde sabit gelirliler ile küçük işletmelere binmesi sayılabilir. Ortodoks istikrar politikalarının iki temel amacından biri, dış dengeyi sürekli iyileştirmek, diğeri ise yurtiçi enflasyonu hızla düşürmektir. Bunun için reel ücretlerin indirilmesi öngörülmekte, fiyat kontrollerine karşı çıkılarak fiyatların serbest bırakılması önerilmektedir. Ortodoks politikalarla fiyatlarda istikrar sağlamak için ağırlıklı olarak parasal araçlar kullanılarak yerli paranın ileriye yönelik kararlarda çapa olarak kullanılması amaçlanır. Bu ise sıkı bir para politikası ile kamu maliyesinde ciddi bir disiplini gerektirir. Sonuçta, gelir dağılımında sabit gelirliler aleyhine önemli bir bozulma görülmekte, milli gelir büyüme oranı düşmekte, sanayi üretimi azalmakta, durgunluk ve işsizlik artmaktadır. Bu şekildeki bir istikrar programını demokratik ülkelerde gerçekleştirmek gerçekten çok zordur. Çünkü, bu ülkelerde hükümetler yapısal ve mali reformlardan kaçınmaktadırlar. Acı reçeteler ve kemer sıkma politikalarının yürütülmesi için otoriter askeri yönetimlerin işbaşında olması arzu edilmektedir. Demokratik ülkelerdeki uygulamalar ise, genelde

¹ Rıdvan, KARLUK, Türkiye Ekonomisi, (Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim), Beta Basım Yayım, İstanbul, 1996, s.393.

başarısızlıkla sonuçlanmakta, ülkede sosyal ve ekonomik karışıklılara yol açmaktadır. Bunun sonucunda da bu tip istikrar politikaları uygulayan hükümetler görevini bırakmaktadırlar.

Kronik enflasyon yaşayan ülkelerde izlenen istikrar stratejileri hiperenflasyon yaşayan ülkelere göre çok farklı durumlarla ve kısıtlamalarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle kronik enflasyonu üç tip istikrar programı çerçevesinde analiz edebiliriz. Bunlar;²

1. Maliye Politikasına Dayalı İstikrar Politikası
2. Maliye ve Para Politikası Bileşimine Dayalı İstikrar Politikası
3. Döviz Kuruna Dayalı İstikrar Politikası.

1. Maliye Politikasına Dayalı İstikrar Politikası

Hükümetlerin dışsal dengesizliği ön planda tutması, bütçe açıklarına rağmen enflasyona ters düşen politikaların izlenmesine neden olmaktadır. Çünkü bu programların temel amacı dışsal krizi gidermektir . Dolayısıyla otoriteler yalnızca daha yüksek enflasyonu kabul etmemekte aynı zamanda enflasyondaki hızlanmanın reel ücretleri azaltıcı bir araç olarak hizmet ettiğini düşürmekte ve cari hesap bilançosunu iyileştirmektedir.

2. Maliye ve Para Politikası Bileşimine Dayalı İstikrar Politikası

Tek başına Maliye Politikasının istikrar sağlayacağını söyleyemeyiz. Eğer Merkez Bankası maliye politikası aracılığıyla enflasyonu kontrol altında tutmaya devam ederse, fiyat istikrarını sağlayamaz . Bu durumun eksik istihdama yol açacağını da unutmamak gerekir.

Bu sonuçlar geleneksel monetaristler için çok rahatsız edicidir. Bilindiği gibi monetaristler Ortodoks çözümlerden yanadır. Monetaristlere göre etkin bir büyüme

---

² İlker PARASIZ, Kriz Ekonomisi, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1995, s.31-40.

üzerinde enflasyonun etkisi negatiftir. Monetarist istikrar programı temelde sıfır enflasyon oranını tercih eder. Amacın gerçekleşmesi için geçecek zaman ne kadar kısa olursa, sonuç o kadar iyi olacaktır. Temelde Ortodoks istikrar paketini benimseyen monetarist yaklaşım genellikle birkaç politika aracının kullanımı üzerinde odaklaşmaktadır. Ortodoks monetarist istikrar programı, para arzının kontrolünü, kamu açıklarının azaltılmasını, fiyatların serbest bırakılmasını, sübvansiyonların kaldırılmasını ve döviz kurunun devalüasyonunu içermektedir. Monetaristlere göre para arzı yüksek oranda artmaya devam ederse parasal daralmanın sertliği hakkında bazı kuşkular yaratılmış olacaktır.

3. Döviz Kuruna Dayalı İstikrar Politikası

Döviz kuruna dayalı istikrar programında sabit döviz kuru muhafaza edilebilir. Böylece bütçe desteği almaksızın ve para talebindeki artışa bağlı olarak sermaye girişleri teşvik edilerek enflasyon azaltılabilir. Uygun olmayan maliye politikaları döviz kuruna dayalı istikrar programlarının başarısızlıklarının nedenini oluşturur.

1.2. Heteredoks İstikrar Politikaları

Heteredoks program, sürekli enflasyon veya kronik enflasyon ortamlarında daha başarılı uygulanabilmektedir. Buna karşılık hiperenflasyonlar için uygun değildir. Çünkü bu ortamda bekleyişler konsolide edilmiştir. Programın amacı, kısa zamanda enflasyonu durdurmaktır. Bunun için hızla şok politikalar uygulanmaktadır. Politikaların ilk döneminde ücret dondurmalarına ve fiyat kontrollerine gidilmesi gerekmektedir. Toplumda enflasyonist bekleyişlerin kırılması için bu gereklidir. İkinci aşamada, daha genişletici para politikalarına izin vermektedir. Çünkü, para arzı artışı ile enflasyon oranı arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu politikalar sonucunda daha büyük bir büyüme oranı ve daha az işsizlik görülmektedir.

Heteredoks istikrar politikalarında enflasyonist bekleyişlerin hızla düşürülebilmesi için bir anahtar fiyatta istikrarın sağlanması çok önemlidir. Bu anahtar fiyat istikrar programının "çapa" sıdır. Çapa olarak döviz kuru, faiz oranı, para arzı, banka kredileri,

ücret ve maaşlar seçilebilir. Heteredoks istikrar programlarında özellikle döviz kurunun dondurularak enflasyonist beklentilerin çok kısa bir dönemde kırılması, dövize dayalı heteredoks istikrar politikalarını ön plana çıkarmıştır.

Böyle bir politikanın uygulanması durumunda, döviz diğer bir deyişle yabancı bir para çapa olarak kullanılır. Böylece milli paranın, seçilmiş yabancı paraya karşı değeri sabitlenerek döviz kurunun reel değeri ile döviz talep fazlası arasındaki ilişki koparılır. Bunun sonucunda, kısa sürede bu politika dış ticaret dengesi üzerinde yerli paranın reel olarak değer kazanmasına paralel olarak, olumsuz bir etki yaratır. Dolayısıyla dış ticaret ve ödemeler dengesini kötüleştirir. Döviz kuruna dayalı istikrar politikası, daha çok hiperenflasyon olan ülkelerde uygulanmaktadır.

Heteredoks istikrar programlarında, daha büyük bir büyüme oranı ve daha az işsizlik gözlenmektedir. Bunda gelirler politikasının desteği ve bunu sonucu olarak yurt içi talebin canlılığı önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler tercihlerini heteredoks programlardan yana koymaktadır.³

1.3. Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Programlarının Karşılaştırılması

Açıklamaya çalıştığımız Ortodoks ve Heteredoks istikrar politikaları arasında karşılaştırma yapabilmek için, bunlar amaçları, stratejileri ve para-maliye karmasının kullanımı açısından incelenmeye çalışılmıştır.

1.3.1. Amaçları Açısından Karşılaştırılması⁴

Ortodoks istikrar programlarında şu amaçlar güdülmektedir :

- Ödemeler bilançosunun sürekli olarak iyileştirilmesi,
- Yurtiçi enflasyon oranının hızla düşürülmesi.

Heteredoks istikrar programının amaçları ise;

---

³ R. KARLUK, a.g.e., s.394.

⁴ İ. PARASIZ, a.g.e., s.47.

- Kısa zamanda hiperenflasyonun hafifletilmesi buradaki temel düşünce üç ya da dört rakamlı enflasyonun düşürülerek enflasyonist beklentilerin kurulması,
- Hızla şok politikasının izlenmesi.

1.3.2. İzlenen Stratejileri Açısından Karşılaştırılması⁵

IMF içerikli Ortodoks istikrar politikalarında ;

- Reel ücretlerin düşürülmesi öngörülmektedir,
- Fiyat kontrollerine karşı çıkmaktadır. Fiyatların serbest bırakılması önerilmektedir.

Heteredoks istikrar programlarında;

- İstikrar programının en azından ilk dönemde ücret dondurulmalarına ve fiyat kontrollerine gidilmesi öngörülmektedir. Ekonomide fiyat kontrollerinin yönetimi çok güçtür ve karaborsa piyasasının ortaya çıkma riski artırır. Heteredoks politikaların başarısı için halkın beklentilerini değiştirmesi gerekir. Fiyat kontrollerinin bir diğer önemli maliyeti vardır. Orta ve uzun vadeli kontrolleri nispi fiyatlarda sapmaların artmasına neden olmaktadır.

1.3.3. Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Politikalarında Para ve Maliye Politikaları Karmasının Kullanımı Açısından Karşılaştırılması⁶

Ortodoks istikrar programları sıkı para politikası kullanmakta ve sıkı maliye politikası tavsiye etmektedir (Kamu açıklarının büyük ölçüde azaltılması). Buna karşılık Heteredoks istikrar politikaları sıkı maliye politikalarını hedeflemekte, ancak özellikle ikinci safhada daha genişletici, para politikalarına izin vermektedir.

Buraya kadar istikrar politikalarının tanım ve kapsamı açıklanmaya çalışılmıştır. Bundan sonra, istikrar politikası tanımına dayanarak istikrar politikalarının amaçları

---

⁵ İ. PARASIZ, a.g.e., s.48.

⁶ İ. PARASIZ, a.g.e., s.49.

açıklanmakta ve bu amaçlara ulaşmada kullanılan politika araçlarının genel olarak tanımına yer verilmektedir.

2. İSTİKRAR POLİTİKALARININ AMAÇLARI

Ekonomik sistemin gelişim süreci içerisindeki yapı değişimlerinin mevcut iktisat politikalarını etkilemesi ve bu değişimlerle iktisat politikaları arasındaki çelişkilerin giderilmesi istikrar politikalarının amacını oluşturmaktadır.

Böylece istikrar politikaları bir sistem istikrarını konu edinmektedir. Amaçların seçiminde ise sistemin belirlediği ekonomik yapıda karşılaşılan güçlükler belirleyici olmaktadır. Bundan dolayı amaçların içinde bulunulan yer ve ortama bağlı olarak belirleneceği açıktır.

İstikrar politikalarının başarıya ulaşılabilmesi için önce amaç değişkenler yani ulaşılması arzulanan ya da istenen değişkenler, büyüklük ya da düzey olarak belirlenmelidir. Dolayısıyla, ele alınan istikrar politikası amaç değişkenleri, kantitatif olarak bir düzey (tam istihdam fiyat istikrarı), değişme oranı (GSMH artış oranı) ya da iki büyüklük arasındaki ilişkinin sayısal bir değer kazanması (ücret ve kar paylarının oranı) olabilir. Öte yandan amaçlanması istenen değişkenlere ulaşmada enflasyon, tam istihdam, iç ve dış istikrar uyumsuzluğu gibi amaçlar arası çelişkiler de bir engel meydana getirmektedir. Bu nedenle amaçların seçiminde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Amaç değişkenler belirlendikten sonra istikrar politikasının en önemli sorunu amaca uygun araçların seçimidir.

Son aşamada ise istikrar politikası araçlarının kullanımında zamanlamanın iyi değerlendirilmesi, yani politika gecikmelerinin gerçekleşmesinin önlenmesi gerekmektedir.⁷

⁷ Vural SAVAŞ, İktisat Politikasına Giriş, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Nihat Sayar-Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, No: 301/528, İstanbul 1978, s.19.

Bugün yaşanan gerçeği de göz önüne alarak istikrar politikalarının, amaçlar demeti, ekonominin uzun dönemde kararlı bir denge yolunda büyüebilmesi için fiyat istikrarının sağlanması, ödemeler dengesinin denkleştirilmesi ve tam istihdama ulaşılması olarak tanımlanabilir. Böylece, bu tanıma dayanılarak istikrar politikaları amaçlar demetinin incelenmesine geçilebilir.

2.1. Fiyat İstikrarının Tanımı ve Önemi

İçinde yaşadığımız çağda, fiyat istikrarsızlığı büyük boyutlara ulaşmış olup, istikrar politikası amaçlar demeti içerisinde ön sırada yer almaktadır. Bu konum, fiyat istikrarsızlığının ekonomik ve sosyal yapıda yarattığı olumsuz etkilerden kaynaklanmaktadır.

Fiyat istikrarından anlaşılan ise, ekonominin genel fiyat seviyesinde meydana gelen değişmelerin önlenmesidir. Başka bir deyişle tek tek her malın değil, nihai tüketim mallarını geçinme endeksleriyle belirtilen Fiyatlar genel düzeyinin istikrarı söz konusudur. Fiyat istikrarsızlığından bahsedebilmek içinse, fiyatlar genel seviyesindeki yükselme veya alçalmaların bir süreklilik göstermesi gerekmektedir.

Zira fiyat endeksleri yükselme veya düşme yönünde ani bir sıçrama yapabilirler. Örneğin petrol fiyatlarının OPEC tarafından yükseltilmesi gibi ekonomide fiyatlar genel seviyesi yükselebilir.

Bu şekilde başlayan fiyat yükselmeleri ya da düşmeleri yeni bir seviyede karar kılsa fiyat değişimleri sürekli olmayacaktır. Dolayısıyla herhangi bir nedenden ötürü değişen ancak yeni bir seviyede karar kılan fiyatlar, fiyat istikrarı açısından üzerinde durulacak bir konu değildir.

Herhangi bir ekonominin genel fiyat seviyesinde ortaya çıkan ve süreklilik gösteren dengesizlik iki türlü olabilir. Fiyatlar genel seviyesi devamlı yükselir (Enflasyon) veya devamlı düşer (Deflasyon). Böylece fiyat istikrarının korunmasından kastedilen, enflasyon ve deflasyonla mücadeledir.

Gelişmiş ve az gelişmiş ekonomilerde enflasyon ve deflasyonun ortaya çıkış nedenleri ve önlenmesi için alınması gereken önlemler birbirinden farklıdır. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerde fiyat istikrarının korunması çoğu defa kısa vadeli bir amaçtır. Ancak az gelişmiş ülkelerde ise enflasyon, genellikle yapısal nedenlere dayanır. Bu ülkelerde, ekonomik gelişme süreci içinde toplam arzla toplam talep arasındaki denge kolaylıkla kurulamaz. Nitekim tarım iklim şartlarının etkisinden kurtarılmadıkça ve sanayi üretimi çeşit ve miktar yönünden geliştirilmedikçe bu gibi fiyat istikrarından bahsedebilmek anlamsız gözükmektedir.

Fiyat istikrarı tam olarak gerçekleştirilmediğinde ise, paranın tasarruf, değer ölçüsü, ödeme ve değişim aracı gibi fonksiyonları zayıflamaktadır. Böylece fiyat istikrarsızlığı sonucu paranın fonksiyonlarını tam olarak yerine getiremediği öne sürülmektedir.⁸

Öte yandan fiyat istikrarı gerçekleştirilmediğinde ekonomik gelişme sürecinde kaynak ve gelir dağılımı mekanizmaları bozulmaktadır. FGD'nin günümüzde sürekli yükselme eğilimi göstermesine dayanarak ekonomik gelişme sürecinde fiyat istikrarsızlığının kaynak dağılımı ve gelir bölüşümü üzerindeki etkileri ve ortaya çıkış biçimlerinin vurgulanması gerekmektedir.

Ekonominin uzun dönemde sürekli büyüme olgusunu gerçekleştirebilmesi için fiyat istikrarı, genel fiyat düzeyindeki yükseliş ve düşüşlerden daha sağlıklı bir ortam yaratmaktadır. Fiyatların sürekli artma veya azalma eğilimi içerisinde bulunması mutlak fiyatları olduğu kadar nispi fiyatları da değiştirir. Bu da yatırımları etkilemekte ve üretimde olumsuz sonuçlara yol açmaktadır.

Başlangıçta ılımlı bir enflasyonist baskı, firmaların gelecek üzerindeki beklentilerinde olumlu bir etki yaratarak yatırımların artışına yol açabilir. Ancak yüksek oranlı bir enflasyonist baskı altında firmalar, uzun dönemli verimli yatırımlar yerine verimsiz spekülasyon alanlarına yönelirler.⁹

⁸ Sevgi GÜRAN, İstikrar Politikaları, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1978, s.16.

⁹ Tamer İŞGÜDEN, Makro İktisat, Gökçe Yayınevi, İstanbul, 1982, s.178.

Böylece yüksek oranlı bir fiyat istikrarsızlığı, kaynak dağılımında fiyat mekanizmasının etkinliğini azaltarak uzun dönemde büyümeyi engelleyici bir rol oynamaktadır.

Bunun yanı sıra, genel fiyat düzeyindeki sürekli bir artış nisbi fiyatları değiştirdiğinden dolayı gelirin ve servetin yeniden dağılımına da neden olmaktadır. Böylece enflasyonun varlığı sonucu gelirin yeniden dağılımı, artan fiyatlar karşısında satın alma güçleri azalan gruplardan gelirleri fiyat artışlarına uyabilen gruplara doğru gerçekleşir.

Gelirin ve servetin yeniden dağılımında enflasyon konusundaki beklentilerde önemli bir rol oynamaktadır. Zira, gelir dağılımı üzerinde enflasyon konusunda beklentilerin bulunmadığı bir durum, beklentilerin bulunduğu bir durumdan daha büyük etki yaparak gelir dağılımının daha da bozulmasına yol açmaktadır.

Ayrıca, enflasyon nispi fiyat yapısını bozması, sonucu, akitlerin değerlerinde meydana gelen değişimler, ellerinde çeşitli aktifleri bulunduranların servetlerinde de yeniden dağılıma neden olmaktadır. Özetlersek; enflasyonun kaynak dağılımı, gelir ve servet strüktürlerinde ortaya çıkardığı etkilerin ekonomik ve sosyal açıdan topluma maliyeti çok yüksek olmaktadır.

2.1.1. Enflasyonun Nedenleri

Enflasyonu nedenlerine göre üç başlık altında inceleyebiliriz.

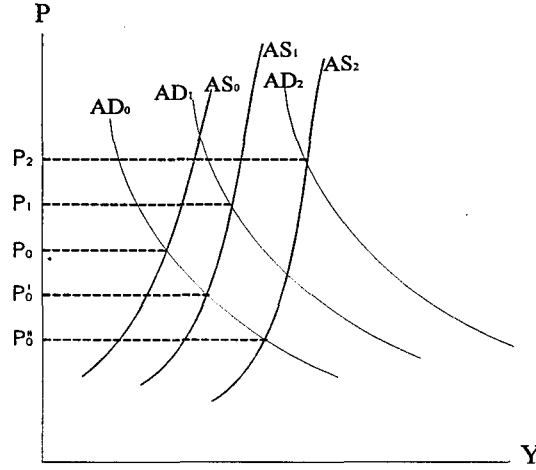
- Talep enflasyonu
- Maliyet enflasyonu
- Kamu ekonomisi ve enflasyon,

Şimdi bu başlıkları genel hatları ile açıklamaya çalışalım.

2.1.1.1. Talep Enflasyonu

Enflasyonun nedeni konusundaki bu yaklaşıma göre fiyat hareketlerinin dinamiği talep baskısında aranmaktadır. Bu baskı ise toplam talebi meydana getiren unsurlardaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bunu şekil yardımıyla açıklamaya çalışalım.¹⁰

Grafik:1

Herhangi bir zamanda eğer talep sabitse, mal ve hizmetlerin, hizmetlerin toplam arzının artışı fiyatlar genel seviyesini düşürür. Toplam arz ve talebin AS_0 ve AD_0 olduğunu kabul edelim. Buna göre denge fiyatlar seviyesi P_0 dir. Buna dayanarak herhangi bir zamanda teknolojik gelişmelerin sonucu olarak, emek arzının ve kapital stokunun artışı toplam arz eğrisini sağa kaydırır ve fiyatlar genel seviyesini P_0 dan P'_0 ve P''_0 ne düşürür.

Talep enflasyonu kuramına göre, eğer toplam talep toplam arzdan daha süratli bir artış gerçekleştiriyorsa enflasyon meydana gelir.

Toplam talep çeşitli nedenlerden ötürü toplam arzdan daha süratli artabilir. Klasikler enflasyonu para arzındaki artışlara bağlamışlardır. Toplam arzdaki artışlar, teknolojik ilerleme ve sermaye birikimi oranları gibi faktörler tarafından

¹⁰ Tamer İşgüden, a.g.e., s.185.

sınırlandığından, toplam talepteki artışlar genel fiyat seviyesinin yükselmesini neden olabilir.

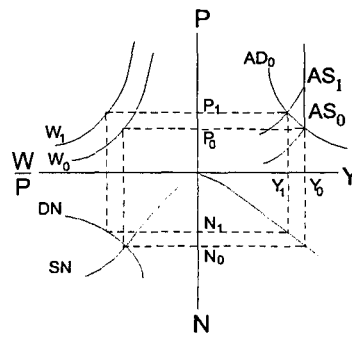
Keynesci yaklaşımda ise talep genişlemesi girişimci beklentileriyle açıklanmaktadır. Böylece girişimciler Merkez Bankası işlemlerini takip etmekten öte piyasaları takip ederek yatırımlardan bekledikleri gelir, yatırım maliyetinden ve genel faiz haddinden yüksekse yatırıma yönelmektedirler.

Monetarist 'lerde ise, Keynesci yaklaşımda böyle sınırlı bir işlevi olan para arzı talep baskısının kaynağı olarak görülmekte, yani talep baskısı para otoritelerinin uyguladığı genişletici politikaya dayanılarak açıklanmaktadır.

2.1.1.2. Maliyet Enflasyonu

Maliyet Enflasyonu kuramına göre enflasyon, ekonomide ki işçi sendikaları ve firmalar gibi bazı grupların tekelleri davranışlarına dayanarak açıklanmaktadır. Böylece enflasyon, işçi sendikalarının verimlilik sabitken ya da verimlilikten daha fazla ücret talep etmeleriyle başlamaktadır.

Sendikaların kolektif sözleşme süreci içerisinde olduğu durumlarda çalışanların ücret artışı kazançları piyasa güçleri tarafından belirlenen bir durumdan daha fazladır. Ekonomide ortalama parasal ücret artışına göre bu artışların önemli bir şekilde arttığını varsayarak şekil yardımıyla açıklamaya çalışalım.

Grafik : 2

Toplam talebin AD_0 ve toplam arzın parasal ücretlerle birlikte aşağıya doğru katı olduğunu varsayalım. Başlangıç fiyat düzeyi (P_0), parasal ücret (W_0), reel ücret (W/P)₀ ve output (Y_0) dır. Sonradan işçi sendikalarının ekonomideki parasal ücretleri W_1 düzeyinde çıkarmasıyla yani parasal ücretin sola doğru yer değiştirmesiyle toplam arz eğrisi AS_1 'e kayar. Öte yandan toplam talebin sabit kabul edilmesiyle yeni fiyat düzeyi öncekine göre daha yüksek bir seviyede P_1 'de gerçekleşir. Dolayısıyla parasal ücret artışı genel fiyat seviyesini yükselterek, şekilden de görüleceği üzere, yeteri genişlikte talep ile karşılaşmadığı takdirde üretimin düşmesine ve işsizliğin artmasına neden olur.

Böylece işçi sendikaları sıradan artışlardan öte parasal ücretleri yukarıya doğru daha hızlı etkileyebiliyorlarsa fiyatlar genel seviyesi yükselir. Ücret artışlarının neden olduğu enflasyon ile ekonomi uzun bir süre eksik istihdam düzeyinde kalınca, sendikaların pazarlık güçlerinin azalabileceği ve parasal ücretlerin aşağıya doğru kayabileceği beklenebilir. Ancak, böyle bir durumda siyasal karar alıcının yaygın bir işsizliği kabul etmesi gerekir ki, genellikle bunun ekonomide yaratacağı sosyal sonuçlar açısından kabul edilemeyeceği söylenebilir. Sendikalar, bu nedenle siyasi karar birimlerinin eksik istihdama izin vermeyeceklerini bildiklerinden dolayı genel eğilimleri, kendi saygınlıkları açısından sürekli ücret artışı talebinde bulunmalarıdır. Böylece bir ekonomide işsizlikle beraber yüksek oranlı bir enflasyon birlikte yaşayabilmektedir.¹¹

Firmaların neden olduğu enflasyon ise, girişimcilerin mallarına karşı talep artışlarının olmadığı ve maliyetlerin yükseldiği durumlarda kar marjlarını koruyabilmek amacıyla fiyatları yükseltmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, temel girdi maliyetlerinde meydana gelen değişmelerde bu tür bir enflasyona neden olmaktadır.¹²

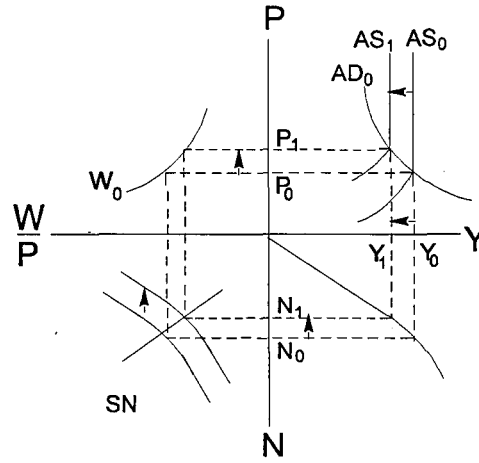
Tekelci bir firma veri talep ve maliyet şartlarında karını maksimize eden fiyatı belirler ki bu fiyat rekabetçi fiyattan daha yüksektir. Tekelci firmalar piyasa koşullarını veri olarak almak zorunda değildirler. Nitekim, fiyat ve üretim üzerinde oldukça geniş bir zemin üzerinde oynama olanağına sahiptirler. Örneğin üretimi sınırlamak ya da

¹¹ Tamer İşgüden, a.g.e., s.82.

¹² Tamer İşgüden, a.g.e. s.202.

arttırmak yoluyla fiyatları istedikleri seviyede tutabilirler. Tekelci firmalar arasındaki rekabet ise genellikle bir fiyat savaşına yol açmayacak şekilde ayarlanır. Başka bir deyişle, fiyatın ya da fiyatların, grubun karlarını maksimuma çıkaracak biçimde saptanmasına olanak tanınır. Zira, fiyat düşürülmesi bir fiyat savaşına yol açarak tüm firmalar için zararlı olabileceğinden, fiyatların oluşumu genellikle artma eğilimi içerisinde belirlenmektedir.

Öte yandan talep ya da maliyet artışının yokluğunda tekeli firmalar fiyat attırmaya istekli değildir. Aşağıdaki şekilde firmaların neden olduğu fiyat artışları ve ekonomik sonuçları görülmektedir.

Grafik : 3

2.1.1.3. Kamu Ekonomisi ve Enflasyon

Kamu Ekonomisi, ekonomide aldığı yer gereği toplam talep ve fiyatlar genel seviyesinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Zira, bu iki unsur, yatırım ve tüketim malları için yapılan özel ve kamusal harcamalar tarafından belirlenir. Eğer toplam harcamaların miktarı ekonomideki mevcut kaynakların belirlediği sınırı aşarsa, fiyatlar genel seviyesinde bir yükselme, aksine toplam harca kalırsa işsizlik ve durgunluk baş gösterir. Kamu ekonomisinin ya da diğer ödemelerle kısıtıldığı talebe eşitse toplam talepte bir yarattığı talep kısıtıldığı talepten küçükse toplam harcamalar azalır,

Devlet gelirlerinin talep kısıcıcı etkisi, gelirin kaynağına göre değişir. Buna göre düşük gelir gruplarından alınan bir vergi, toplam talep üzerinde yüksek gelir gruplarından alınan aynı miktarda bir vergiden daha fazla azalma meydana getirir. Çünkü devlete yapılan ödemelerin tasarruflara yansıyan kısmı talebi kısalmaz.

Kamu ekonomisinin toplam talep ve buna bağlı olarak fiyatlar genel seviyesi üzerindeki etkilerini daha net olarak görebilmek için, kamu açıkları, kamu sektörü fiyat politikası ve ücretlerle ilgili olguları kısaca gözden geçirmekte yarar vardır.

Kamu sektöründe meydana gelen açıklar sonucu, bunların giderilmesi için kamu sektörü ya net parasal yükümlülüğünü arttıracak ya da tahvil satışı yoluyla özel kesime borçlanacaktır. Böylece kamu açıkları, fazlalaştıkça bu açıklar tahvil satışlarıyla karşılanamadığı sürece para stoku sürekli olarak artacaktır.¹³

Bu ilişki finansman yöntemine bağlı olarak kamu sektörünü enflasyoncu yönünü ortaya çıkartmaktadır.

Öte yandan, enflasyona karşı fazla elastiki bir vergi yapısına sahip olmayan az gelişmiş ülkelerde kamu gelirleri, enflasyon nedeniyle artan kamu sektörünün harcama yükümlülüklerini karşılayamamakta ve bu sektörün harcamalarının karşılıksız olarak artmasına neden olmaktadır. Böylece, enflasyon oranındaki artış kamu açıklarını arttırmakta ve finansman yöntemine bağlı olarak para stokunu genellikle aynı yönde etkilemektedir. Bu sürecin sonunda, para stokundaki artışlar yeni fiyat artışlarını doğurmakta ve bu olgu, yukarıda belirtildiği gibi kamu açıklarının büyümesine neden olmaktadır.

Kamu sektöründe mal ve hizmet üretimi ve satışını üstlenen kamu iktisadi teşebbüslerinin ürettikleri mal ve hizmetlerle ilgili fiyatları serbestçe tespit etmeleri konusunda yetkili kılınmalarına rağmen gerektiğinde bazı temel mal ve hizmetlerin fiyatlarının belirlenmesi bakanlar kuruluna bırakılmış, tespit edilen fiyatların

¹³ Ahmet ERTUĞRUL, Kamu Açıkları Para Stoku ve Para Stoku ve Enflasyon, Yapı Kredi Bank. Yay., İstanbul, 1982, s.89.

maliyetinin altında bulunması halinde doğacak zararın bütçeden karşılanması yoluna gidilmiştir. Temel mal ve hizmetlerle ilgili fiyatlar sabit tutularak genel fiyat düzeyindeki artışlar önlenmeye ve bu arada özel sektöre ucuz girdi sağlamaya çalışılmıştır.

Bunun sonucunda ise, kamu açıkları ve buna bağlı olarak kamu sektörü parasal yükümlülüğü ve para stoku artarak fiyatlar genel seviyesi üzerinde artma yönünde bir baskı oluşturmuşlardır. Bu fiyat politikaları sonucu, kamu açıklarından doğan parasal büyümenin sınırına ulaşıldığında, temel mal ve hizmetlerle ilgili fiyatlar bütünüyle arttırılmış, bu ise FGD 'de büyük sıçramalara neden olmuştur.

Öte yandan, kamu açıklarını doğrudan doğruya etkileyebilen önemli değişkenlerden bir diğeri de kamu sektöründe destekleme konusu olan ürün fiyatlarıdır. Desteklenen ürün sayısındaki ve fiyatlarındaki yıllık artışlar ise fiyatlar seviyesini yükseltecektir.¹⁴

Kamu sektöründe belirlenen ücret düzeyi, kamu açıklarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kamu sektöründeki ücret düzeyi ile kamu açıkları arasındaki ilişki büyük ölçüde verimlilikle ilgili bulunmaktadır. Buna göre, ücret artışlarının üzerindeki bir verimlilik artışı kamu açıklarını arttırmayacak, buna karşın verimlilik oranlarından daha hızlı artan ücret artışları kamu sektörü açıklarını arttıracaktır.

2.2. Tam İstihdam Politikasının Tanımı ve Önemi

Üretim sürecine katılan faktörlerin tamamı istihdam politikası alanına girmektedir; emek, sermaye, toprak faktörleri, yani kaynakların kullanımı bu politikanın konusu olmaktadır. İstihdam politikasının odak noktasını ise emek faktörü oluşturmaktadır.

---

¹⁴ Hasan OLGUN, Türkiye'de Ödemeler Dengesi Para ve Enflasyon, (1963-1976) O.D.T.Ü. İdari Bilimler Fakültesi Yayını, No:38, Ankara,1982, s.60.

Gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında işsizliğin nedenleri ve boyutları açısından büyük farklar vardır. Şöyle ki, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan işsizlik toplam efektif talep yetersizliğine dayandırılmamaktadır. Bu ise geçici talep yetersizliğinden doğan “dönemsel işsizlik” ve üretim tekniklerindeki değişim sonucu herhangi bir işgücü kategorisinin işten çıkarılmasına neden olan “teknolojik işsizlik” şeklinde kendini gösterir.¹⁵

Az gelişmiş ülkelerde ise işsizlik, yapısal bir nitelik gösterir. Bu tür ülkelerde sadece gizli işsizlik değil, sanayileşme hareketi başladıktan sonra Keynesci anlamda talep noksanından doğan açık işsizlik sorunuyla da karşılaşıldığından, işsizliğin çift örgülü görünümü tam istihdam politikasına daha çetin bir görev yüklemektedir.¹⁶

Tam istihdam, çalışma istek ve gücüne sahip nüfusun sürekli istihdam edilmesi ve teknik üretim kapasitesinin en iyi şekilde kullanılması olarak tanımlanabilir. Ancak bu mutlak anlamda ele alınmamalıdır. Zira, ekonomik gelişme sürecinde belirsizliklerle dolu bir ortamda kaynakların tam kullanımını öne sürmek ve istemek ekonomik açıdan etkin olmayabilir.

Tam istihdamın istikrar politikası amaç demeti içerisinde yer almasının bir nedeni 1929'lardaki yaygın kitle işsizliğidir.¹⁷ İkinci neden ise yapısal bir karakter taşımakta olup sistemin gelişimi içerisinde üretim birimlerinde somutlaşan yapısal bir dönüşümdür. Böylece tam istihdam politikası kısa ve uzun vadeli hedefleri bir arada bulundurmaktadır. Bu nedenle, tam istihdam hedefine ulaşılması, bir yanda devresel dalgalanmaların öte yandan yapısal bozuklukların giderilmesini amaçlamaktadır. Bundan dolayı istikrar politikası değişik işlemleri bir arada bulundurmaktadır.

Klasik anlayışa göre, gelirlerin tümü harcadığı ve tasarruflar kendiliklerinden yatırıma yöneldikleri için tam istihdam gerçekleşebilmektedir. Keynes 'e göre ise kısa

¹⁵ Berker YAMAN, “Kalkınmakta Olan Ülkelerde İstihdam Sorun ve Çözüm Yolları, Bursa İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi, Yayın No: 27 Bursa, 1977 , s.45.

¹⁶ Sabri ÜLGENER, Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme, Der Yayınevi, İstanbul 1985, s.128.

¹⁷ S. ÜLGENER, a.g.e., s.127.

dönem de istihdam düzeyini belirleyen üretimdir. Bu nedenle üretimdeki değişimler sonucu istihdam düzeyi de değişecektir.¹⁸

Tam istihdam politikasının değişik işlevlerinden biri piyasaya yön verme özelliğini taşıyan kalitatif ve kantitatif politikalardır. Kalitatif politika, talebin yapısını etkileyerek talebi hareketsiz faktörlere yöneltmekte ve böylece piyasada oluşabilmesi olası olan işyeri değiştirme baskısını hafifletmektedir. Kantitatif politika ise talep seviyesinin kontrolü amacıyla makro ekonomik dengesizliklerin giderilmesini amaçlamaktadır. İstihdam politikasının diğer bir işlevi de piyasa mekanizmasının desteklenmesidir. Bu nedenle faktör hareketliliğini uyarıcı unsurların amaca yönelik olarak desteklenmesi söz konusudur.

Tam istihdam noktasının enflasyonist sürecin başladığı bir nokta olarak kabul edilmesi, ilk bakışta bir ülkede işsizliğin azaltılmasıyla enflasyonun önlenmesi politikalarının çakıştığını göstermektedir. Yani işsizlik önlenemezse enflasyona katlanmak zorunlu olmaktadır. Aksine enflasyon oranı düşürülmek istendiğinde bu kez işsizliğin yayılmasını kabul etmek gerekecektir.

İşsizlikle enflasyon oranı arasındaki bu ters ilişkiyse "Phillips Analizi" adıyla ekonomi literatüründe yerini almıştır. Analiz adını Phillips 'in 1952 yılında yayımladığı bir makalesinden almıştır. Ücret değişimleri (W) ile işsizlik arasındaki korelasyonu göstermekte olan eğri üzerindeki her nokta, belirli işsizlik düzeyini belirli ücret haddi değişikliğine bağlamaktadır.

Böylece, işsizlik ve ücret artışları arasında tersine ve doğrusal olmayan bir ilişki söz konusudur.¹⁹ Buna göre büyük ücret artışları düşük işsizlik oranları, küçük ücret artışları büyük işsizlik oranlarıyla bağlantılıdır .

Yukarıda belirtilen bu ilişki parasal ücretlerdeki artış oranıyla enflasyon oranı arasında paralellik kurulması yoluyla, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiye

¹⁸ Enver Özcan Ekonomik Bunalımlar Bircan Yayınevi , Ankara, Ocak, 1981, s.86.

¹⁹ S. GÜRAN, a.g.e., s.67-69.

dönüştürülmüştür. Böylece fiyatlar genel düzeyiyle parasal ücretler arasındaki ilişki şu şekilde yazılabilir.

$$P = K \cdot W / A$$

P= Fiyatlar Genel Düzeyi

W= Ortalama Parasal Ücret Düzeyi

K= Fiyatı saptamak için birim işgücü maliyetine eklenen ortalama miktar.

A= İş gücünün ortalama verimliliği.

Formülden de izlenebileceği gibi, parasal ücretler verimlilik artışından daha hızlı yükselirse, fiyatların yukarıya doğru tırmanması kaçınılmazdır. Bu nedenle, parasal ücretlerdeki artışla fiyatlar genel düzeyindeki artış arasında kolaylıkla paralellik kurulabilir. Yani parasal ücret artışları enflasyon hızı olarak yorumlanabilir. Bu analiz 1970'lere kadar yayın bir kabul görmüştür. Nitekim bu tarihten itibaren enflasyon ve işsizliğin bir arada yaşanır olması bu analizin geçerliliği üzerinde kuşku yaratan yoğunlaşmasına neden olmuştur.²⁰

2.3. Dış İstikrarın Tanımı ve Önemi

Ödemeler dengesi en genel tanımıyla, bir ekonominin yabancı ekonomilerde üretilen mal ve hizmetlere olan talebiyle, yabancıların ulusal ekonomilerde üretilen mal ve hizmetlere olan talebi arasındaki dengeli ya da dengesizliği gösterir.

Ödemeler dengesinin bozulması ya da böyle bir dengenin olmayışı iç istikrarı zedeleyici bir rol oynamaktadır. Bu dengesizlik kendisini, ülkenin altın ve döviz rezervlerinin büyüklük ve bileşiminde istenilmeyen bir değişimle gösterir. Bu nedenle ekonomiyi dar boğazlara sürükleyen bu tür değişimlere sürekli katlanılamayacağından, ülkenin dış ekonomik ilişkilerini yeniden düzenlemek için önlemler alması gerekeceği açıktır. İstikrar politikası araçlarından biri olarak dış dengenin sağlanması, ekonomik gelişme süreci içerisinde ekonominin kararlı bir denge yolunda gelişebilmesi için

²⁰ Peter Kalmbach, "Daha Çok Özel Teşebbüs Daha Az Devlet", Bir Başka İktisat Dergisi, Alparşlan İşıkli Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983, s.35-36.

önemli olmaktadır. Zira dış dengesizliğin, ekonomide üretim hacmi ve istihdam üzerinde büyük etkileri vardır.

Ancak, ülkenin dış ödemeler dengesinde bir dengesizliğin ortaya çıkmaması otoritelerce dış ticaret, transfer ve sermaye hareketlerinin denetim altında tutulmasıyla gerçekleştirilmiş olabilir.

Örneğin kambiyo kontrolleri, sermaye çıkışını engellerken, ithalata konan miktar kısıtlamaları da mal girişini azaltarak altın ve döviz rezervleri kaybını ortadan kaldırabilir. Bu durumda, görünürde bir dengesizlik olmamasına rağmen gizli bir dengesizlik durumunun varlığı söz konusudur. Dengesizlik ister görünür isterse geçici ya da sürekli olsun, sorunun giderilmesi ödemeler dengesinin özünü oluşturur.

Ödemeler dengesinde dengesizlik geçici ve sürekli olmak üzere ikiye ayrılır. Geçici yada konjonktürel dengesizlikler, zamanla kaybolan ve genellikle mal ve hizmet ithalatında ve ihracatında meydana gelen artışlar ya da azalışlar sonucu ortaya çıkan dengesizliklerdir. Bu durum, ihraç edilen tarımsal ürün rekoltesinde ani düşüşler, kur ayarlamalarına ilişkin yaygın spekülasyon bekleyişlerin bulunması ülkenin uluslararası, talep ve arz konularındaki değişimlere gecikerek ayak uydurması, sıkı ticari ilişkide bulunduğu ülkelerde ortaya çıkan durgunluk gibi nedenlerle ortaya çıkabilir.

Ödemeler dengesinde süreklilik özelliği taşıyan ikinci tür dengesizlik ise sürekli dengesizliktir. Bu tür dengesizlik genellikle ülkedeki yapısal bozukluklardan ve enflasyondan kaynaklanır.²¹ Enflasyondan ötürü ise mal ve hizmet ihracatı düşer, ithalat artar ve sonuçta dış açık meydana gelir. Enflasyonun dış açığa neden olduğu görüşü genellikle benimsenmiş bulunmaktadır. Öte yandan enflasyonun ve dış ödemeler dengesi açıklarının nedenine, yapısal ve parasal açıklama getiren iki görüş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirilmiş bulunmaktadır.

---

²¹ Emin ÇARIKÇI, Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları, Turhan Kitabevi Yayınları No: 14 Ankara, 1983, s.62.

Yapısal görüşü benimseyenler dış ödemelerde dengesizliği giderme açısından, enflasyonun kısa dönemde kontrolünün istihdam ve büyüme feda edilmedikçe imkansız olduğunu öne sürmektedirler. Parasal görüşe göre ise, enflasyona ve dış ödemelerdeki dengesizliğe neden olarak, otoritelerin uyguladığı sorumsuz para politikası ve bütçe açıkları gösterilmektedir.

Ödemeler bilançosu dengesizliği, bunun nedenleri ve çözüm yolları konusunda farklı görüşlere rağmen, bugün ortada var olan bir gerçek, ödemeler bilançosu dengesizliğinin az gelişmiş ülkeler için büyük önem taşıdığıdır. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler için ödemeler bilançosu dengesinin sağlanması, bir yanda yapısal faktörlerin öte yanda dış ekonomik konjonktürün etkisi altında olduğundan, uzun dönemli bir amaç olarak gözükmektedir.

3. İSTİKRAR POLİTİKALARININ ARAÇLARI

Ekonomik gelişme sürecinde ortaya çıkan dengesizliklerin giderilmesi için, ekonomik hayata istikrar politikaları yoluyla müdahale edilmektedir. Bu müdahale planlı ekonomilerde doğrudan doğruya gerçekleşirken, piyasa ekonomisine göre idare edilen ekonomilerde dolaylı bir biçimde gerçekleşmekte ve mikro birimler, ekonomide amaçlanan makro büyüklüklere yöneltilmeye çalışmaktadır. Bu nedenle, dengeli büyüme olgusunun gerçekleştirilmesi için başlıca istikrar politikası araçları maliye, para ve döviz kuru politikaları olup, zaman zaman diğer politika alternatiflerinden de yararlanılarak ekonomik gidiş etkilenmeye çalışılır.²²

3.1. Maliye Politikasının Kapsamı ve Ekonomik İstikrar

Maliye ve politikası genel olarak üç grup altında toplanabilecek bir sorun demeti ve bunların çözümüyle ilgilenmektedir. Bunlar, “Kaynakların etkin dağılımı” “gelir ve servetin paylaşımı” ve “Ekonomik İstikrarı sağlayacak mali araçların kullanımı” ile ilgili olmaktadır. Ancak burada maliye politikasının kapsamı ekonomik istikrarı sağlayacak mali araçların kullanımı olarak ele alınmaktadır. Öte yandan, ekonomik

---

²² S. GÜRAN, a.g.e., s.185.

istikrar açısından ele alınan mali araçların kullanımı, nihai aşamada kaynak ve gelir dağılımı üzerinde de büyük etkisi olmuştur.

Maliye politikası, ekonomik dengesizliği gidermek amacıyla toplam harcamaları tam istihdam üretim düzeyine dek arttırarak talebi genişletecek, fiyat artışları halinde ise, toplam harcamalar, üretim düzeyine denk bir düzeyde tutularak talebin daraltılması sağlanacaktır.

Maliye politikası, istikrarı sağlamak için ağırlıklı olarak devlet harcama ve gelir araçlarının miktarını, oranını ve kaynaklarını değiştirerek, içinde bulunulan konjonktür anına göre talep seviyesinde, üretim ve istihdam hacminde istenilmeyen değişimleri önleme görevini de yüklenmiştir.

Buna göre devlet harcamaları, kamu yatırımları, işletmelere yapılan mali yardımlar, kapital transferleri, transfer ödemeleri, cari harcamalar, ücretler ve maaşlardır.

Devlet gelirleri ise; ferdi gelir vergileri, kurumlar vergisi, vasıtalı vergiler, gümrük vergileri, sosyal güvenlik payları mülkiyet vergisidir. Devlet bütçesi kendisini oluşturan harcama ve gelir kalemlerinden ayrılmazsa da, belli ekonomik amaçlara ulaşmak için gelir ve giderlerin nasıl ayarlanacağı ve ne ölçüde bütçe açığı ya da fazlası vereceği önceden kararlaştırılır.²³

Bütçe fazlası, yani devlet gelirlerinin giderlerinden fazla olması, maliye politikasının yönünü ve yoğunluğunu ölçmekte kullanılabilir. Bundan dolayı bütçe fazlasının arttırılması toplam talebin azaltılması, bütçe fazlasının azaltılması ise toplam talebin arttırılması anlamına gelecektir. Böylece devlet Bütçesi, toplam talebi arttırmak yada azaltmak yönünde etkili bir araçtır. Ödemeler dengesindeki açığı azalmak için ise bütçe fazlasını arttırmak ya da bütçe açığını azaltmak gerekecektir

---

²³ V. SAVAŞ, a.g.e., s.201.

Bu nedenle bütçenin, Maliye politikası aracı olarak etkisi, toplam talebi artırıcı veya azaltıcı biçimde olmaktadır.

3.2. Para Politikasının Kapsamı ve Ekonomik İstikrar

Para politikası, Keynes doktriniyle başlamış bulunmaktadır. Klasik görüşe göre ekonomi reel ve parasal kesim olarak ikiye ayrılmaktadır. Reel kesimde faktör fiyatları da dahil olmak üzere nispi fiyatlar belirlenirken, parasal kesimde Klasik Miktar Kuramı uyarınca para miktarı mutlak fiyatları belirlemektedir.

Keynes 'e göre ise para politikası araçlarıyla belli koşullar altında reel kesim etkilenebilmektedir. Bu nedenle, Keynesyen görüşe göre, dengeye gelip kitlenen bir ekonomi tam istihdama yönelebilir.

Para politikası araçları, konjonktürün yükselme yada alçalma dönemlerinde talep üzerinde etkili olabilmektedir. Bu ise para politikası araçlarını istikrar politikası aracı haline getirmektedir.

Para politikası araçları, maliye politikası araçları gibi belli bir dönem içinde değiştirilme olanağı olmayan araçlar değildir. Nitekim parasal araçlar ekonomik konjonktüre bağlı olarak bir dönem için sık sık değiştirilebilme olanağına sahiptirler. Para politikası araçlarının bir diğer yönü ise, bu araçların kullanımı için topluma geniş açıklamalar yapmak ve gerekçeler anlatmak gibi usullere başvurulmaksızın yetkili otoriteler tarafından uygulamaya konulabilmesidir.

Para politikasından anlaşılan ise siyasal karar alıcının Merkez Bankası'nın emrindeki araçları kullanarak ekonomik istikrarı sağlamaya çalışmasıdır. Merkez Bankası'nın elindeki para politikası araçları ise, asgari rezerve, açık piyasa işlemleri, iskonto haddi, para miktarı ve faiz hadleridir.²⁴

²⁴ Gül G.TURAN, "Dış Ödemelerde Otomatik Ayarlama Mekanizmaları ve Farklı Politik Modeller", (Sabit ve Dalgalandıran Kambiyo Kuru Sistemleri Açısından), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1972,.s.102.

3.3. Döviz Kuru Politikasının Kapsamı ve Ekonomik İstikrar

Ödemeler bilançosu denkleğini yada dış dengeyi sağlamak amacıyla, hükümetlerin döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları bütün önlemler döviz kuru politikasını oluşturur.

Serbest yada esnek kur sisteminde döviz kurunun piyasa kuvvetlerince belirlenmesiyle dış denge otomatik olarak sağlanır. Buna karşın, sabit kur sisteminde dış dengenin sağlanması, hükümet kararıyla belirlenen döviz kurunun değiştirilmesiyle sağlanır. Sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde dış dengesizliğin giderilmesi için yetkili organlar çeşitli tedbirler alırlar. Örneğin böyle bir durumda, kur ayarlamaları, harcama azaltıcı yada kaydırıcı politikalara ya da dış ticaret ve kambiyo kısıtlamalarına başvurulabilir. Bunların yanında, sabit kur sisteminde dış dengenin sağlanmasında en önemli araç döviz kuru ayarlamalarıdır. Hükümetler aldıkları bir kararla ulusal paranın dış değerini düşürürler (Devalüasyon) yada yükseltirler (Revalüasyon). Başka bir deyişle devalüasyon ve revalüasyon, bir yönüyle fazla ve az değerlenmiş döviz kurlarının bir sonucudur.

Devalüasyon genellikle, iç ve dış fiyatlar arasındaki bağlantıyı kurmak, ihracatı teşvik ve ithalatı kısmak amacıyla yapılır. Bir ülkede FGD' ki yükselme sonucu ihraç malları pahalılaşırken ithal malları fiyatları düşecektir. Böylece dış açığın giderilmesi için devalüasyon yapılmak zorundadır.

Sabit kur sisteminde dış dengenin sağlanmasına yönelik araçlardan bir diğeri ise revalüasyon dur. Revalüasyon, iradi olarak milli paranın dış değerinin yükseltilmesidir. Genellikle ödemeler bilançosu fazla veren ülkeler paralarını revalüe ederler. Revalüasyon az değerlenmiş bir kur düzeninin sonucunda ortaya çıkar. Bu durum sabit kur sisteminde olabileceği gibi esnek kur sisteminde de arz ve talebin karşılıklı etkileri sonucunda da ortaya çıkabilir.

Dış dengenin sağlanmasına yönelik denkleştirme yöntemlerinin ve süreçlerinin incelenmesi ödemeler dengesi teorisinin özünü oluşturmaktadır. Dış dengeye yönelik yöntemlerin ve süreçlerin incelenmesi ise bir yandan dengesizliğin nedenlerini

açıklamaya çalışırken, öte yandan dengesizliklerin nasıl bir süreçle giderilebileceğini açıklamaktadır. Dış denge analizlerinde genellikle, kambiyo kuru, reel ve nakdi ücret seviyesi, iç ve dış fiyat seviyeleri, faiz haddi, verimlilik, para vergi gibi değişkenler önemli bir yer tutarak analizlerin niteliğini belirlemektedir.

Klasik yaklaşım, sadece dış dengenin değil birlikte, iç ve dış dengenin sağlanmasını savunur. Klasik yaklaşımın dış ödemelerde dengeye yönelme süreci mal-para akım teorisiyle açıklanmaktadır. Klasik dış denge teorisi ancak sabit kur sisteminde işleyebilir. Ödemeler bilançosu açık veren ülke açığını kapatmak için altın ihraç edecektir. Dolayısıyla altın çıkışı ülkede fiyat seviyesinin düşmesine yol açacak, buna bağlı olarak altın kaybı tersine dönecek ve sonunda ihracat artacak, ithalat ise azalacaktır. Öte yandan ödemeler bilançosu fazla veren ülkede bu süreç tersine işleyecek, altın girişi para arzını attırarak FGD 'nin yükselmesine neden olacaktır.

Dengesizliklerin giderilmesi için Keynes 'in çalışmalarından esinlenen yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır; Gelir yaklaşımı. Gelir yaklaşımıyla, ekonomilerin, nispi gelir düzeyindeki ayarlamalarla dış dengenin nasıl sağlanabileceği ve ödemeler bilançosu yoluyla milli gelirdeki bir değişimin diğer ülkelerin Milli gelirlerini hangi yönde etkileyeceğini ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımda, iç fiyat seviyeleri sabit, gelir ve istihdam ise değişebilir varsayılmaktadır. Tam istihdam söz konusu değildir. Keynes, dış dengesizliğin ancak, gelir ve istihdamda yaratılacak bir düşüşle ortadan kalkabileceğini öne sürmüştür. Bu nedenle, gelir yaklaşımında dış denge, iç denge gerçekleşmeksizin meydana gelmektedir. Dış dengenin kur oynamalarına bağlı olarak otomatik olarak gerçekleşeceğini öne süren bir diğer yaklaşım ise nispi fiyat yada esneklik yaklaşımıdır.²⁵ Dış ödemeler dengesi açık veren ülke de, devalüasyon yada serbest kur sistemindeki kur oynamalarına bağlı olarak, yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda dış ticarete konu olan malların nispi fiyatlarının değişmesiyle tüketim ve üretimde kaymalar baş göstermektedir.

²⁵ Ömer GÖKAY, "Dış Ödemelerde Mali ve Parasal Ayarlama Mekanizması", (Basılmamış Doktora Tezi), Bilge Matbaası, İstanbul.,1979, s.15.

İKİNCİ BÖLÜM

1970 VE 1980 ARASI DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK KONJONKTÜR

Türkiye'nin genel ekonomik konjonktürünü incelemeden önce İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünya iktisadının gelişiminin çerçevesini çizmek gerekir. Türkiye ekonomisi dünya ekonomisinden soyutlanamayacağı ve karşılıklı etkileşim içinde bulunacağı için, önce dünya ekonomisinin gelişimi ardından Türkiye ekonomisinin geçirdiği evreleri ve içine düştüğü bunalımı inceleyeceğiz.

1. DÜNYA'DAKİ DURUM

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya uzun süre refah ve genişleme sürecini yaşamıştır. Bu dönem içerisinde yüksek bir büyüme hızı gerçekleştirilmiş, fiyat artışları sınırlı kalmıştır. Düşük faiz hadleri yatırımları teşvik eder nitelikte olmuştur. İç ve dış borçlanmalar düşük düzeyde kalmıştır. Uluslararası Para Fonu, dış ticaret konjonktürlerini giderici politikalar yoluyla, dünya ticaretinin aksamasını önlemiş ve geliştirmiştir. Bu arada İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptığı Marshall yardımı ve Dünya Bankası'nın savaştan yıkılan Batı Avrupa ülkelerine yaptığı yardımlar uluslararası sermaye hareketini geliştirmiştir.²⁶

YGÜ 'lerin bir bölümü, Batı Dünyası 'nın yaşadığı bu uzun dönemli refaktan pay alabildiği gibi refah döneminin uzamasına katkıda bulunmuşlardır.

Özellikle dünya ticaretinin genişleme döneminde dışa açık büyüme politikasını benimseyen YGÜ 'lerin, sanayi mamul ihracatı yoluyla dünya ticaretine katılmaları, bir yandan kendi sanayileşmelerini hızlandırırken, diğer yandan uluslararası sistemle bütünleşmelerini refah sürecinden pay almalarını sağlamıştır.

İhraç ettiği mallar için kısıtlamaların en alt düzeye indirildiği, dış ticaret

²⁶ Asaf Savaş AKAT, İktisadi Analiz, İ.F. Yayını No: 467, İstanbul, 1980, s.15.

hadlerinde önemli boyutta aleyhe değişmelerin olmadığı, batı pazarlarındaki reel gelir artışlarının talebi karşılayarak ithalatı arttırdığı bir dönemde, ihracat artışı bu ülkeler için “büyüme” motoru işlevini yerine getirmiştir.²⁷

Dışa dönük büyüme politikasına bazı ülkeler, başlangıç aşamasında “dayanaksız” tüketim malları ve bu malların üretiminde kullanılan girdilerin ithalatı yerine, bunları ülke içinde üretme yoluna gitmişler, fakat ilk aşamadan sonra dışa dönük stratejiler izlemişlerdir. Bu ülkeler özellikle;

- İhracatta serbest bir ticaret rejimi,
- Sanayiler arasında minimum farklılık gösteren kararlı bir teşvik sistemi,
- İhracata yönelik imalat sanayi ile ithal ikamesi arasında (sübvansiyonda) eşitlik üzerinde durmuşlardır.²⁸

Yine ithal ikamelerine dayanan bir grup ise, buna “ara malları” ve dayanıklı tüketim ve üretim mallarından başlamışlardır. Bu ülkeler ithal ikamesinin ilk aşamalarından sonra ihracat aleyhindeki eğilimi azaltma yoluna gitmişlerdir.²⁹

1971 ve 1973 Dolar Devalüasyonu, ABD ödemeler dengesindeki açıklar ve dünya ekonomik hareketlerinin etkileri, dünya ekonomisini önemli ölçüde etkilerken, uluslararası para sisteminde de önemli sonuçlara yol açmıştır.

1.1. 1971 Dolar Devalüasyonu ve Parasal Hareketler

1971 Ağustosunda doların altından kopmasıyla patlak veren uluslararası para krizi, 1944 'de Bretton Woods 'ta temeli atılan ve uygulamalarla gelişen uluslararası altın döviz standardı sistemini çökertmiştir. Bu çöküşün gerisindeki nedenler, krizin patlak vermesinden on beş sene önce ortaya çıkmıştır. Bir taraftan ABD 'nin kronikleşen ve büyüyen dış ödemeler açığı, diğer taraftan bir anahtar paraya bağlı kalan

²⁷ Asaf Savaş AKAT, Alternatif Büyüme Stratejisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.12.

²⁸ Asaf Savaş AKAT, a.g.e., s.20.

²⁹ Yılmaz AKYÜZ, Türkiye'de Mali Sistem Aracılığıyla Kaynak Aktarımı, (1980 Öncesi ve Sonrası), Türkiye Ekonomisi (1980-85), İstanbul, s.47.

uluslararası para sisteminin karşılaştığı temel dengesizlikler, sistemin zayıf unsurlarını oluşturmuştur. Krizin 1971 Ağustosunda ortaya çıkmasının nedenlerinden biri ise 1971 'de ABD 'nin dış ticaret kalemlerinin ilk defa açık vermeye başlaması üzerine ABD'de duyulan endişelerin artması ve ayrıca, 1971 'de Batı Almanya ve ABD 'de uygulanan para politikalarının birbirine ters düşmesinin istenmeyen sermaye hareketlerine yol açmış olması sayılabilir. Almanya içteki enflasyonist baskıları, para dünyasını daraltıcı önlemlerle kısmen engellemeye çalışırken, ABD 1960 sonlarında baş göstermiş olan iktisadi durgunluğu enflasyonist bir para politikası ile yenmeyi amaçlamaktaydı. Aradaki faiz farkları Almanya'ya kısa vadeli sermaye girişini hızlandırmış, 1971'de üç gün içinde 2.2 milyar dolar tutarındaki fonları marka çevirmek zorunda kalan Almanya, kambiyo borsalarını kapatmış, 10 Mayıs'ta da Alman markını dalgalanmaya bırakmıştır. Mark 'a bu hücumdan sonra, kendi aralarında bir hücumun olacağını düşünen Belçika, Hollanda, Avusturya, İsviçre, Portekiz ve Finlandiya, kambiyo borsalarındaki işlemleri durdurmuşlardır. Piyasalar tekrar açıldığında, Mark yanı sıra Hollanda Florini de dalgalanmaya bırakılmış; Belçika mali işlemlerde kur, ticari işlemlerde ise sabit kur sistemi uygulamıştır. Bununla beraber, İsviçre Frangı % 7, Avusturya Şilingi % 5.1 oranında revalüe edilmiştir.³⁰ Ancak bu ayarlamaların etkisi, geçici olmuştur. Haziranda dolardan kaçışların hızlanması, Fransa ve İsviçre'yi, bu sermaye girişlerini önleyici önlemler almaya zorlamıştır.

ABD'nin bu gelişmeler doğrultusunda aldığı önlemlere rağmen, 1971 senesinin ilk yedi ayında rezervlerindeki azalış 2 milyar doları bulmuş, Ağustosun başlarında 1 milyar azalma daha görülmüştür. ABD kongresinin bir alt komisyonunun Ağustos 1971'de hazırladığı raporda doların aşırı değerlendirilmiş olduğu gerekçesiyle devalüasyonun kaçınılmaz olduğu açıklanmıştır. Bu gelişmenin sonucunda ABD başkanı Nixon, 15 Ağustos 1971 tarihinde iç ve dış politika alanında geniş kapsamlı "tarihi kararlar" almaya zorlanmıştır.

³⁰ G.Gül TURAN, Uluslararası Para Sistemi Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1980 s.184.

1.1.1.15 Ağustos 1971 Kararları ve Sonuçları

1971'de başkan Nixon yeni iktisadi programını açıklamıştır. Bu programa göre, daha fazla altın kaybetmek istemeyen ve dış ödemelerdeki açıkları, dış ülkelerdeki harcamalarını ve uzun vadeli sermaye akımlarını büyük ölçüde kısararak telafisini uygun bulmayan ABD'nin bu programı, sadece mali ve iktisadi önlemlerle yetinmemiştir. Bu yeni "iktisat politikası" çerçevesinde ABD, Batı Avrupa ülkelerinin, özellikle Onlar Grubu ile Japonya'nın işbirliğini istemiştir. Bu %n önerilen politikaların bazı parametreleri siyasi nitelikte olmuştur.

ABD'nin yeni politikası uyarınca doların altına konvertibilitesi kaldırılmış, ABD Hazine Bakanlığı'nın yabancı devletlerin ons 'u 35 dolardan altın satışları durdurulmuştur. Ayrıca dış ödemelerin ticaret kalemlerini dengeye getirmek üzere, ithalattan alınan gümrük vergileri geçici olarak % 10 oranında arttırılmış, dış yardımların % 10 oranında azaltılması teklif edilmiştir. Diğer taraftan ABD'de vergiler yeniden düzenlenmiş ve enflasyonun önüne geçmek için fiyat ve ücretlerin dondurulmasına karar verilmiştir.³¹

ABD'nin aldığı bu kararlardan doların altına konvertibilitesi ile ilgili olanı, uluslararası para sistemine önemli bir değişiklik getirmektedir. Altına çevrilebilir bir paranın bulunmayışı ve bu paraya göre kurunu tayin etmiş olan ülkeleri dolaylı olarak da olsa altına bağlı olmamaları, Bretton Woods 'dan bu yana geçerli olan altın-döviz standardı sisteminin ortadan kalkmasına nede olmuştur. Gümrük vergilerinin arttırılması kararı, geçici bir önlem dahi olsa G.A.T.T. anlaşmasına aykırı düşünmekteydi. ABD bu geçici önlemleri Onlar Grubu ve Japonya'ya karşı bir silah olarak kullanmayı amaçlamıştır. Bu ülkelerde uygulanmakta olan kambiyo kurlarının ABD ihraç mallarının dış rekabet gücünü azalttığı öne sürülmüştür. ABD dolarının uluslararası rezerv para niteliğinde olması nedeniyle doların değerinin değiştirilmesi yerine, bu ülkenin revalüasyona gitmeleri önerilmiştir. Böylece dolaylı olarak da olsa, dolar devalüasyonunun gerçekleşmesi istenmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde, ABD'nin isteklerinin yerine getirilmesi halinde bu ek gümrüklerin kaldırılabilceği öne

³¹ G.TURAN, a.g.e., s., 185.

sürülmüştür.

Bu kararların açıklanması üzerine 15 Ağustosta Kuzey Amerika ve Avrupa'da kambiyo borsaları kapanmış dolar ile yürütülen tüm işlemler durdurulmuştur. Bir hafta sonra 23 Ağustos 1971'de borsalar tekrar açıldığında Avrupa paralarının büyük çoğunluğu dalgalanmaya bırakılmıştır. Ağustos Kararlarından sonra Japonya, Tokyo borsasını kapatmadığı gibi, Yen 'i de revalüe etmemiştir. Tokyo'ya akın eden doları satın almak zorunda kalan Japonya, bu spekülâtif akımlara dayanamayarak Ağustosun sonunda, Yen 'i dalgalanmaya bırakmak zorunda kalmıştır.

1.1.2. Smithsonian Anlaşması

Smithsonian Enstitüsü'nde yapılan toplantıda alınan kararlara göre; dalgalanan kur sistemine son verilmiş, ABD dolarının altın karşılığı % 7.9 oranında devalüe edilmiş ve Kanada doları dışındaki gelişmiş ülkelerin paralarının değerleri, yeni bir ayarlamaya tabi tutulmuştur. Tespit edilen bu yeni kurları dalgalanabilecekleri marj ise para fonunun kararı ile değiştirilmiştir. Bretton Woods 'ta kabul edilen diğer milli paraların dolar par itesi etrafında dalgalanma sınırları diğer bir deyişle "Merkez Kurlar" etrafındaki dalgalanma marjı, % ± 1 'den % ± 2.25 'e yükseltilmiştir. Böylece toplam dalgalanma marjı daha da genişletilerek sisteme biraz daha esneklik getirilmiştir. Ayrıca, dolar dışındaki paraların kendi aralarındaki dalgalanma sınırı da % 9 olarak belirlenmiştir.

Smithsonian Anlaşması ile sisteme getirilen esneklik sonucunda, bir ülkenin parasının dolara göre değeri üst sınıra ulaşmışken diğer bir ülkenin parasının değerinin dolara göre alt sınıra düşmesi durumunda, iki ülke arasındaki fiili çapraz kur farkı % 4.5 olacaktır. Eğer ülkenin parası diğer bir paraya göre değer kaybedip alt sınıra düşerken, diğer para değer kazanıp üst sınıra ulaşmış ise bu durumda her iki milli paranın aralarındaki çapraz kur farkı % 9 oranına ulaşacaktır. Böylece Smithsonian Anlaşması ile iki milli paraların ve dolara göre toplam dalgalanma marjı % 4.5 olarak belirlenirken, milli paraların kendi aralarındaki toplam dalgalanma marjı % 9'a yükselmiştir.

Ortak Pazar ülkeleri kur farklarının kendi aralarında ve zaman içinde yüksek rakamlı davranmasını önlemek için “tüneldeki yılan” çaresine başvurulmuştur. Para Fonunun tanıdığı sınırlar dahilinde paralarının dolara göre değerinin dalgalanmasına, “tünel” içinde kalmasına itiraz etmemişlerdir. Ancak, kendi aralarında paralarının değerindeki yükselişler ve düşüşler nedeniyle toplam azami dalgalanmaların (yılanın) hiç bir zaman % 4.5’i aşmamasını istemişlerdir. 24 Nisan 1972’de ortak pazar üyeleri bu konuda anlaşmaya varmışlardır.³²

Avrupa Para Yılanı, AET ülkelerinin 1979 yılında Avrupa para sistemine geçmelerine kadar ki dönemde üye ülkelerin ödemeler bilançosu sorunlarına köklü çözümler getirememiştir. Ayrıca yılan özellikle 1978’lerden sonra Alman Markı, Danimarka Kronu, Hollanda Florini ile Belçika-Lüksemburg Frankları ile işlemiştir.³³

AET üyelerinin paralarının, esas alınan kanun civarında % 2.25’lik dalgalanmasına izin veren “yılan sistemi”, 1976 yılında İngiltere, İtalya ve Fransa’nın paralarının değerlerini bu sınırlar içinde tutamamaları üzerine çözümlenme tehlikesi geçirmiş ve “küçük yılan” şekline gelmiştir. Daha sonraları istenilen istikrara kavuşturulamayınca 1978 yılında da sadece Batı Almanya, Belçika, Lüksemburg ve Danimarka paralarından oluşan “mini yılan” şekline dönüştürülmüştür. Farklı politika uygulamaları sonucu kambiyo kurları arasında oldukça geniş çaplı ayrıcalıklar ortaya çıkmıştır.

1.2. 1973 Dolar Devalüasyonu ve Parasal Hareketler

1973 başında ABD dış ödemelerinin cari kalemlerinde tahminlerin üstünde bir açığın, Japonya ve Batı Almanya’da ise fazlaların bulunması, dolar aleyhine, Yen ve Mark lehine hareketlere sebep olmuştur. Ocak ayı başında güçlü para görünümündeki İsviçre frangının dolara göre değerinin, İtalya ’daki para krizinin yarattığı talep artışları sonucu; Smitsonian anlaşmasında belirtilen üst sınıra varılması nedeniyle İsviçre büyük tutarda yabancı paraları frank karşılığında satın almak zorunda kalmıştır. Dolar aleyhindeki spekülasyon hareketleri, Şubat 1973 başlarında, Federal Rezerv Bankası’nın

³² G.TURAN, a.g.e., s.189.

³³ Rıdvan KARLUK, Uluslararası Ekonomi, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1987, s.487.

döviz piyasasına tekrar müdahalesini gerekli kılmıştır. ABD talep edilen dövizleri kısmen kendi rezervlerinden, kısmen Alman Merkez Bankası ile yürüttüğü “Swap anlaşmaları” çerçevesinde karşılamıştır. Mark, florin ve Yen 'in değer artışı göstermesi engellenememiştir. Spekülatif hareketlerin hızlanması ve çok uluslu şirketlerin dahi elindeki doları bozdurmaları sonucu, Avrupa ve Japonya'da borsalar kapanmıştır. Böylece, ABD hazine bakanı ile yapılan görüşmeler sonucunda, 12 Şubat 1973'te doların ikinci kez devalüe edilmesi ve Yen 'in ise dalgalanmaya bırakılması kararlaştırılmıştır.

Doların özel çekiş hakkı ile ifade edilen değerinin % 10 oranında devalüe edilmesiyle bir ons 'luk altının resmi fiyatı 38 dolardan 42 dolara yükseltilmiştir. Dolar devalüasyonundan on gün sonra dolar aleyhinde spekülatif hareketler tekrar başlamış, Dolar, mark, florin, Belçika ve Fransız frankları karşısında değer kaybetmeye başlamıştır. Almanya ülkesine akın eden dolarlar karşısında 1 Martta bir günde 2.7 milyar dolar satın almak zorunda kaldığı için, kambiyo borsasını kapamıştır. Dolar hücumuna uğramak istemeyen diğer AET ülkelerinde 4 Martta borsadaki döviz işlemlerini durdurmuşlardır. 9 Mart 1973'te Paris'te bir araya gelen Dokuzlar toplantısına ABD, İsviçre, İsveç, Japonya ve Norveç de katılmıştır. Toplantı sonunda alınan karara göre Almanya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg 'dan oluşan altılı grup üyelerinin kendi aralarındaki kur sapma marjı % 2.25 olarak kalacak, fakat hepsi birlikte dolara karşı dalgalanacaklardı. İngiltere ve İrlanda da paralarının dış değerlerinin beraberce dalgalanmasını kararlaştırmışlardır. Japon Yeni ve İtalyan Lireti ise tek başlarına dalgalanmaya bırakılmışlardır.

Dünya petrol ve hammadde fiyatlarındaki artışlar, enflasyonist eğilimleri daha da güçlendirmiş, maliyet yükselişleri karşısında talep daralmış, talebin daralması da bir yandan fiyatları yeniden kamçılarken, diğer taraftan durgunluğu yoğunlaştırmış, sanayinin mamulleri ve gıda maddeleri fiyatında patlama seviyesinde yükselmeler meydana gelmiş, iş hacmi ise daralmıştır.

İktisadi durgunluğun önüne geçmek için alınan çok yönlü önlemler 1975-1976 senelerinde özellikle ABD, Batı Almanya ve Fransa da olumlu sonuçlar vermiştir. Fiyat

artışları yavaşlama eğiliminde iken, büyüme hızı yükselmiş fakat işsizliğin önüne geçilememiştir. 1974'te reel gayri safi milli hasıladaki artış sıfırda, 1975'te ise % 1'de kalırken, 1976'da bu oran % 5.4'e ulaşmıştı. Fiyat artışları 1975'teki % 14'lük seviyesinden 1976'da % 7'ye düşmüş, işsizlik ise faal nüfusun % 5.3'ünü oluşturmaya devam etmiştir. 1977 senesinde de devam eden bu olumlu gelişmeler, 1978'de beklenmedik fiyat artışlarının yeniden başlaması ile kesintiye uğramıştır.³⁴

1971 ve 1973 dolar devalüasyonları, Bretton Woods para sisteminin işleyişine son vermiş, altın şimdye kadar sistem içinde oynadığı resmi rolünü yitirmiş, güçlenen diğer Batı Avrupa ve Japonya paraları karşısında, dolar egemenliğini kaybetmiştir.

Bazı gözlemciler sistemin çöküşünü, ABD'nin dış ödemelerdeki açıklarını kendi ulusal parası ile karşılayarak uluslararası para piyasasını dolara bağlaması ve enflasyon ile yeterince mücadele edememesi sonucunda üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmemesine bağlarken, kimisi de çöküşün sistemin tek bir ulusal paranın uluslararası rezervleri oluşturan en önemli kaynağı oluşturmasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

2. TÜRKİYE'DEKİ DURUM

Türkiye diğer birçok ülke gibi dünya ticaretinin getirdiği olanaklardan yararlanamamıştır. 1950'lerde ekonomiyi dışa açma çabası sonuç vermemiştir. Bu dönem alt yapı ve tarımın geliştiği yıllar olmuştur. Türkiye 1960'tan sonra 5 yıllık kalkınma planlarıyla büyüme sanayileşme sürecine girmiş, ithal ikamesi stratejisiyle kalkınma çabalarını hızlandırmıştır. Türkiye'de uygulanan ithal ikamesi stratejisi "**Sanayi kesiminin lehine fakat sanayi malları ihracatı aleyhine**" dönük niteliğiyle karşımıza çıkmaktadır.³⁵

Sanayileşmeyi sağlamak için uygulanan içe-dönük politika, ihracat ve tarım kesimi aleyhine bir gelişme göstermiştir. 1977'ye kadar ekonomik büyüme hedefleri dış

³⁴ G.TURAN, a.g.e.,s.190.

³⁵ Erdoğan ALKİN, Uluslararası Ekonomik İlişkiler, İktisat Fak. Yayını, No:478, İstanbul, 1981, s.72.

borçlanma, 1970 devalüasyonu ve 1974'e kadar süren boom'dan yararlanarak sürdürülmüştür. Bunların yanı sıra, 1960'dan itibaren yurtdışına emek ihracatından da yararlanılmıştır. İçe dönük büyüme stratejisinin getirdiği bunalımı, 1973'den sonra dünyada meydana gelen iktisadi bunalımlarla birlikte değerlendirmek daha anlamlı olacaktır.

1973 yılından sonra Batı ülkelerinde görülen hızlı fiyat ve işsizlik artışı bunalımın ilk belirtileri olarak ortaya çıkmıştır.

1974 yılında OPEC 'in petrol fiyatını dört katına çıkarmasıyla genişleme dönemi sona ermiştir. Artan petrol fiyatları ithalatçı ülkelerde, diğer mallara talebi azaltmıştır. Bu da dünya ticaretinin daralmasına yol açmıştır. Eski dönemlerde işsizlikle birlikte fiyat düşüşleri görülürken, yeni bunalımın özelliği işsizlik ve fiyat artışlarının bir arada yaşanmış olmasıdır. Yeni bunalım, kısaca "stagflasyon" olarak isimlendirilmiştir.

Dünya 'da bu gelişmeler olurken, Türkiye içe dönük sanayileşme stratejisinin getirdiği bunalımlarla birlikte, dünyada görülen konjonktürün olumsuz etkilerini birlikte yaşamıştır.³⁶ Türkiye ekonomisi dünya ekonomisinin genişleme döneminde dışa borçlanma yolu ve işçi dövizleriyle ayakta kalabilmiştir. Ancak sorunlar giderek ağırlığını hissettirirken, 1978'den sonra dış borçlanma olanağı ortadan kalkmış ve işçi dövizlerinde belirgin azalışlar gerçekleşmiştir. Petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar, hammadde ithalini durma noktasına getirmiştir. 1980 yılı başına gelindiğinde ekonomik bunalımın genel çerçevesi şöyle çizilebilir:

Yabancı paralara karşı aşırı değerlendirilmiş Türk Lirası, düşük faiz hadleri, tarımda yüksek destekleme fiyatları, hızlı bir enflasyon, döviz kıtlıkları, dış ilişkilerde bozulmalar, KİT 'lerin ürettikleri ürünlerin fiyatlarının maliyetinin altında saptanması, gayri safi milli hasılda azalmalar, geri teknolojinin kullanılması bunalımın belirgin özellikleriydi.³⁷ Ekonomik bunalım, ekonomik yapının bozukluğunun doğrudan sonucu olduğu gibi Türkiye ekonomisiyle ilgili olmayan faktörlerden de etkilenmiştir. Bu

³⁶ Cem ALPAR, Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, AİTİA Yayını, No:124, Ankara, 1981, s.92.

³⁷ C. ALPAR, a.g.e., s.102.

faktörleri şöyle sıralayabiliriz:

(1) 1974 yılından sonra OPEC 'in petrol fiyatını hızla arttırması hem petrole daha fazla ödeme yapılmasına, hem de diğer malların fiyatlarının artmasına neden olmuştur.

(2) Kıbrıs Savaşı'nın etkisi: Kıbrıs Savaşı savunma harcamalarını arttırmış, hem de savunma yardımlarının kesilmesine yol açmıştır.

(3) Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişki içinde bulunduğu ülkelerde işsizlik ve enflasyonla birlikte görülen ağır ekonomik bunalım: Bu bunalım, paranın dış değerinin azalması ve emek ihracatının kısılmasına neden olmuştur.

Ekonomik bunalım değişik alanlarda kendisini gösterebilirse de ekonominin temel bunalım göstergeleri şunlardır:³⁸

- Hızlı fiyat artışı, (Enflasyon)
- İşsizliğin artması,
- Dış ödeme güçlüğü.

Türkiye'deki bunalım, bu üç gösterge doğrultusunda daha ayrıntılı bir şekilde aşağıda verilmiştir.

2.1. Türkiye'de Ekonomik Bunalımın Temel Göstergeleri

2.1.1. Enflasyon

1980 öncesi analizinde enflasyonun niteliği de önem arz etmektedir. Bu dönemde enflasyon, arzın yetersiz ve talebin fazlalığı nedeni ile talep enflasyonu niteliğini taşıırken, yatırım ve hammaddenin ithal edilmesinin zorunluluğu ve bunların fiyatlarındaki sürekli artışlar, enflasyona aynı zamanda maliyet enflasyonu niteliğini de vermektedir. KİT'ler finansmanını ve öteki bütçe açıklarını, emisyon hacmini artırarak

---

³⁸ Tuncay ARTUN, "Türk Mali Sistemi Değişim ve Maliyeti", Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.120.

karşılama yoluna gitmişlerdir. Böylece enflasyonist eğilim kuvvetlenmiştir.

Yıllara göre fiyat değişim göstergelerini Tablo 1'den izleyebiliriz.

TABLO: 1. Fiyat Değişim Göstergeleri (1963-1981)

Yıl	TEF (Toptan Eşya Fiyatları) (Yıllık Değişme)		Sınai Ham mad. Deler	Ankara Geçinme İndeksi 1968=100	Yurtiçi Gelir İndirgeyici Toplam	1968 = 100	
	Genel	Gıda				Tarım	Tarım Dışı
1970	5,6	4,1	6,2	148,3	116,59	119,9	115,57
1971	17	12,9	23,5	180,7	137,28	136,93	137,15
1972	18	15,2	22,1	208,3	159,67	164	157,09
1973	20,5	21,6	19	241,2	196,72	225,09	187,56
1974	30	35,6	21,9	278,4	251,87	294,3	237,96
1975	9,9	17,4	-1,2	331,4	292,85	342,5	276,29
1976	15,7	15,1	16,6	385,9	342,28	412,1	319,5
1977	23,9	22,8	26,3	472,8	433,82	510,97	407,86
1978	50,8	30,7	63,9	724,8	604,95	697,38	577,87
1979	64,8	49,6	87,7	1174	1030,06	1047,68	1025,09
1980	107,6	101,7	114,7	2365	2081,18	1944,17	2124,75

Kaynak: (1) Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor 1982, s.108

(2) DPT 1983 Yılı Programı, Resmi Gazete, 29 Aralık 1982, s.15-17.

Tablonun incelenmesinden de görüleceği gibi toptan eşya fiyatları Genel Endeksi'nin yıllık değişim oranı, 1970'lerden sonra hızla artış göstermiş 1979'da %64.8'e ulaşırken bu oran 1980'de %107.6'ya çıkmıştır.

1970'lerin başına kadar ülkedeki enflasyon hızı tek rakamlarla ifade edilmiştir. Petrol fiyatlarında ortaya çıkan artışlar ile enflasyon hızı çift rakamlı olmuş ve üç rakamlıya doğru yol almaya başlamıştır.

Oluşan arz-talep dengesizlikleri de fiyat artışlarına yol açmıştır. Özellikle bu tür dar boğazların nedeni olarak da gıda maddeleri arz ve fiyat ilişkisinin Türkiye'de esnek olmaması, sanayi ürün fiyatlarının belli bir kar üzerinden satılması, dış ödeme güçlükleri ve hükümetin finansman güçlükleri olduğu ileri sürülmüştür. Türkiye'de

kentleşme olgusunun hızlanması, gıda maddelerine talebi arttırmış ve bu durum bunların fiyatlarının artmasına yol açmış ve dolayısıyla da ücret artış istekleriyle sonuçlanmıştır.³⁹ 1979 yılı itibariyle yapılan değerlendirmelerden sonuç olarak fiyat artışlarının 1980'lere doğru ekonomimizde büyük bir sorun haline geldiği görülmüştür.

2.1.2. İşsizlik

Sürekli çoğalan nüfusla birlikte artan işsizlik, Türkiye ekonomisi için büyük sorun oluşturmaktadır. İşsizliği, piyasada geçerli ücret karşılığı çalışmak isteyen ve iş bulamayanlar olarak nitelendirirsek, Türkiye'deki gerçek işsiz sayısını bulmak mümkün değildir.

Çünkü, çok geniş bir kitlenin salt iş bulma umudu olmadığı için kuruma başvurmadığı dolayısıyla, açık işsiz olarak görülmediği söylenebilir. Bu nedenle işsiz sayısı ile ilgili değerlendirmeler çoğu kez eksiktir. İşsizlik sorununa sanayinin gelişmesiyle çözüm bulunması güçleştiğinden veya çözüm bulunamamasından dolayı üretim dışı kesimlerde iş gücünün yoğunlaşması kaçınılmaz olacaktır. Özellikle ekonomide hizmet kesiminin giderek gelişmesi ve yatırılabılır kaynakların sanayi dışı kesimlerde giderek yoğunlaşması bu olguyu pekiştirmektedir.⁴⁰

TABLO: 2. İş ve İşçi Bulma Kurumu Verilerine Göre İşsizlik

Yıl İçinde (Bin Kişi)	1977	1978	1979	1980
1. İş isteyenler	826,8	832,3	653,6	504,8
2. Açık işler	405,2	318,1	235,1	189,4
3. İşe yerleştirilenler	376,8	296,9	211,5	163,4
4. İşe yerleşime oranı 3/1 (yüzde)	45,57	32,43	32,36	32,37
5. İşsizlik oranı	0	12,7	14	15,4

Kaynak: (1) MB. Yıllık Ekonomik Rapor 1981, s.121, 1983, s.144 (İş ve İşçi Bulma Kurumu)

(2) DİE, Aylık ekonomik göstergeler, Aralık 1982, s.1.

³⁹ T. ARTUN, a.g.e, s. 128.

⁴⁰ T. ARTUN, a.g.e, s.132.

Tablo 2'den işgücü fazlasını, yani işsizlerin sayısının giderek arttığını görmekteyiz. Aynı şekilde, işe yerleştirme oranının 1977 yılından itibaren azalma eğilimi gösterdiğini, özellikle 6 yıl içinde % 50 düştüğünü görüyoruz. 1977'de 826.8 bin kişi işsizken, bunun ancak 376.8 bin kişisi işe yerleştirilmiştir. İşe yerleştirme oranı %45.57 olmuştur 1980 yılına baktığımızda 504.8 bin kişinin ancak 163.4 bini istihdam edilebilmiştir.

Ülkemizde mutlak sayı olarak işgücü fazlası 1980'de 15.4 milyona yükselmiştir. Yani işgücü fazlasının (işsizlerin) çoğunluğu tarım dışı sektörlerde açığa çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle işsizleri, daha çok sanayi ve hizmetler sektöründe çalışmak isteyip de iş bulamayanlar oluşturmaktadır.

2.1.3. Dış Ödeme Güçlüğü

Planlı dönemden itibaren dış ödeme açıklarının giderilmesi, ekonominin dışa bağımlılığının azaltılması ön görülmüş, buna rağmen dış ticaret açığı giderek büyüme eğilimi göstermiştir.

Yıllardır Türkiye ekonomisi kendi kapasitesinin üstünde tüketen, bunu da dış destekle sürdüren bir gelişme içindedir. Dünya konjonktürünün olumlu dönemlerinde dış kaynak bulmanın oldukça kolay oluşu, işçi dövizlerinin yarattığı rahatlık, sorumsuz iktisadi politikalar, özellikle Türk parasının sürekli olarak aşırı değerlenmiş olması, ekonominin kendi kapasitesinin üstünde bir "performans" göstermesi sonucunu doğurmuştu. Ne var ki, bir taraftan büyüme modelinin kendi yapısı diğer yandan dış konjonktürdeki olumsuzluk, yolun sonuna yaklaşıldığı haberini veriyordu.

Dünya konjonktüründen etkilenme beş şekilde gerçekleşmiştir:⁴¹

- 1) Petrol fiyatlarındaki artışın doğrudan etkisi,
- 2) Batılı ülkelerin petrol fiyat artışlarını ihracat mallarına yansıtmaları,
- 3) Dış ticaret olanaklarının daralması,
- 4) Dış ticaret hadlerinin (DTH) Türkiye aleyhine gerçekleşmesi,

⁴¹ İktisat Politikası ve Gelişme Doğrultuları, 10. İktisat Haftası, İstanbul, 1985.

5) Dünya ticaretinin daralması.

İç yapısının getirdiği olumsuzluklar dış konjoktürle birleşince ekonomi tıkanma noktasına gelmişti. İktisadi politikalarda dönüşüm zorunluluğu ufukta görünmüştü. İç dönlük sanayileşme stratejisinin yerine, dışa dönlük sanayileşme stratejisi uygulanması iç ve dış baskıların etkisiyle konuşılmaya başlanmıştı. Türkiye’de 1970’li yıllarda uygulanan politikalar yeni ve atılımcı bir sınıfın doğmasına yol açmıştı. Bu girişimci grup, bürokratik müdahalenin en aza indirilmesini, Türkiye’de serbest ticareti ve piyasa ekonomisini savunarak, süratle uygulanmasını istemişlerdir.

İktisadi bunalımdan ancak dışarıya açılmakla kurtulabileceğinin iş çevrelerince benimsenmesi, iktisadi politikalarda dönüşümü zorlayan iç baskılardır. Dış baskılar ise uluslararası mali ve kredi kuruluşlar tarafından yapılmaktaydı.⁴²

Türkiye ’nin içinde bulunduğu bunalım, bu kuruluşlarla yapılan pazarlıkta, pazarlık gücünü minimum düzeyde tutuyordu. Türkiye ’nin yeni borç bulamadığı taktirde borçlarını ödeyemez duruma düşmesine neden olacak ve ekonominin iflası gündeme gelecekti. Uluslararası mali kuruluşların istediği iktisadi politikaların uygulanmasıyla, ülkenin ancak yeniden dış borç alabilmesi dış baskı olarak yorumlanmaktadır.

Türkiye içinde bulunduğu ekonomik bunalımlardan kurtulmak ve ekonomideki dengesizlikleri gidermek amacıyla Cumhuriyet tarihinin üçüncü büyük devalüasyonu olan 1970 istikrar tedbirlerini uygulamak zorunda kalmıştır. Uygulamaya konan bu devalüasyonun ekonomimiz üzerinde yarattığı etkiler ve diğer ekonomik konjoktürel gelişmeler aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2. 1970 Devalüasyonu ve Diğer Ekonomik Konjoktürel Gelişmeler

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ’nın ilk yarısında Türk ekonomisi ciddi bir

⁴² Taner BERKSOY, ‘ Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayıncılık, No: 14, İstanbul, 1982, s. 110-118.

ödemeler dengesi darboğazı yaşamıştır. Bunun en önemli sebebi, spekülâtif ithal talebindeki hızlı artışa karşın döviz girişlerindeki çok yavaş ve yetersiz artıştır. Bu yüzden ülkedeki kredi hacmi genişlerken, hazinenin gittikçe artan oranda Merkez Bankası kaynaklarına müracaat etmesi gerekmiştir. Üretimdeki yavaş artışa karşılık, hızla genişleyen para ve kredi hacmi toplam talebin artmasına ve enflasyonist eğilimlerin doğmasına yol açmıştır.

Ekonomideki bu dengesizlikleri gidermeye yönelik olarak 1970 yılı Ağustos ayında Cumhuriyet tarihimizin üçüncü devalüasyonunu içeren bir istikrar raporu yürürlüğe konmuştur. Alınan istikrar önlemlerine göre 1 Dolar 9 Türk Lirası'ndan 1 Dolar 15 Türk Lirası'na çıkarılarak Türk Lirası yaklaşık %67 oranında devalüe edilmiştir.

Yapılan devalüasyonun gerekçesi ise dönemin Maliye Bakanı tarafından; yurtiçi fiyatların uluslararası fiyatlar aleyhinde farklılaşarak ihracatın yavaşlaması, ithalat talebinin kalkınmaya gerekli seviyenin ve döviz imkanlarının üstüne çıkması sebebiyle, stabilizasyon tedbiri olarak kullanılabilir. şeklinde ifade edilmiştir.⁴³ Bu açıdan 1970 yılında uygulanan istikrar programını, özellikle dış ödemeler dengesindeki kronik açıkların bir zorunluluğu olarak değerlendirmek gerekmektedir.

1970 yılında gerçekleştirilen % 67 oranındaki devalüasyonun etkisi ve AET ile gelişen ilişkiler sonucu ihracatın genişlemesi ve işçi döviz transferlerinin hız kazanmasıyla ithalat imkanları da genişlemiş, bu sayede yatırımlarda, bilhassa özel kesim yatırımlarında kayda değer artışlar sağlanmıştır.⁴⁴

Bunun sonucu olarak da gayri safi milli hasıla gelişme hızı yükselmeye başlamıştır.⁴⁵ 1970 yılında gerçekleştirilen devalüasyonun ülkemiz üzerindeki etkisini açıkladıktan sonra diğer ekonomik konjonktürel gelişmelerin ülkemiz üzerine etkilerini açıklayabiliriz. 1970 devalüasyonu sonucu, Türkiye'nin dış gelirlerinde de önemli

⁴³ Taner BERKSOY, a.g.e, s. 32.

⁴⁴ Kemal KURDAŞ, Ekonomik Politikada Bilim ve Sağduyu, Formül Matbaası, Es Yayınları, İstanbul, 1970, s.304-305.

⁴⁵ Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişimleri, (1923-1988), Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Borsaları Birliği, s.31-32.

artışlar olmaya başlamıştır. Hem ihracatımız artmış hem de işçi gelirleri 2-3 katına yükselmiştir.1970'lerin son yıllarında Türkiye ekonomisine bakınca dikkati en çok çeken konumu ekonominin karşılaşmış olduğu çetin sorunlar olduğu göze çarpar. Dikkati çekmesi gereken diğer önemli bir nokta ise, Türkiye'nin son yarım yüzyıldaki hızlı ekonomik kalkınmasıdır.⁴⁶

1970 yılında gerçekleştirilen devalüasyonun ekonomide yarattığı bu etkileri yanında fiyatlar, dış ticaret ve ödemeler dengesindeki gelişmeler de ekonomiyi önemli ölçüde etkilemiştir.

Türkiye, 1970'ten sonra da izlemeye devam ettiği ve 1973-1974-1975'in ilk aylarında şiddetini olağanüstü arttırdığı enflasyonist politika sonucu, toptan fiyat endeksi yükselmiştir. Fiyat artışlarının en önemli kısmı da 1973 ve 1974 yıllarında meydana gelmiştir.⁴⁷

1973-1974 kampanya döneminde, destekleme alım fiyatlarının % 20 ile % 80 oranında arttırılması, o dönemdeki fiyat artışlarının % 35'ini açıklayabilmektedir. Alımları finanse edebilmek için, Merkez Bankası'nın destekleme kredileri artmış ve sonuçta M1 para arzı % 2 oranında arttırılmıştır. Aynı dönemde, ithalat fiyatları artışı, kısa aralıklı devalüasyonlar, ücret artışları ve döviz yetersizliği gibi sebeplerle girdiler bakımından dışa bağımlı sanayi kollarında, özellikle imalat sanayindeki üretim düşüşleri, enflasyonu körükleyen ve besleyen birer faktör olmuştur.⁴⁸ 1973-1974 döneminde fiyatlarda görülen bu olumsuzluklar yanında, dış ödemeler dengesinde de bunalımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1974-1975 döneminde dış ödemeler dengesindeki bunalıma neden olan etkenler olarak,Türkiye'nin uygulamış olduğu enflasyonist politika ve katı kur politikası gösterilmiştir. Enflasyonist politika ve katı kur politikası ikilemi dışında katkı yaptığı düşünülebilecek diğer etkenler ise; 1974 Kıbrıs hareketinin turizm gelirlerindeki gelişmeyi frenleyici etkisi, bu hareketin ve ambargonun Türkiye'nin silah ithal ihtiyacını arttırması, batıdaki işsizlik ve ekonomik durgunluğun işçilerin yurda döviz gönderme güç ve isteklerini zayıflatması ve batıya

⁴⁶ Vildan SERİN, Para Politikası, Marmara Üniversitesi, Yayın No: 440, İstanbul, 1980, s.376.

⁴⁷ K. KURDAŞ, a.g.e., s.278.

⁴⁸ V. SERİN, a.g.e., s.376.

işçi gönderilmesindeki gerilemeler dış ödemeler dengesinde bunalıma yol açan diğer etkenler olarak gösterilmiştir.

Dış ödemeler dengesindeki bunalımdan kurtulmak için 1975 Mart ayında iş başına gelen yeni hükümet bir takım önlemler almaya çalışmıştır. Bu önlemleri şöyle sıralayabiliriz:

- İlk önce yeni hükümet yabancı dövizlerin dış para piyasalarındaki dalgalanmalarından faydalanarak Amerikan dolarının kurunu ufak miktarlarda 3-4 kez ayarlayarak, dolar kurunu 1\$ = 14 TL seviyesinden, 1\$ = 15 TL' sına yükseltmiştir. Bu ayarlamalar, Türk lirasının cari döviz kuruyla fazla değerlendirilmiş olma oranına kıyasla, çok küçük olmakla beraber, sorunun yetkili çevrelerce anlaşıldığı işaretini verdiğinden önemli görünmektedir.
- Yeni hükümet, 1975 Mayıs ayında dövize çevrilebilir mevduat sistemini (D.Ç.M) yeniden belirginleştirerek, kamu ve özel kesim için kısa vadeli dış borçlanmalardan yararlanma imkanını yeniden açmıştır.
- 1975 yılında yeni hükümetin dış ödemeler dengesindeki bunalımı hafifletebilmek için aldığı diğer önemli bir grup tedbir ise ihracatta vergi iadesi sistemi, dolayısıyla ihracat ile ilgilidir. Yeni hükümet ilk önce Mayıs-Haziran 1975 döneminde ihracatta vergi iadesi ödemelerini hızlandırıp kolaylaştırmış, ihracatı tıkatan bir kısım maddeleri sistem kapsamına almış, eylül ortalarında yayınladığı birtakım kararname ile de vergi iadesi sistemini geniş bir ihracat sektörüne yaymış, iade oranlarını arttırmıştır.

Dış ticaret açığımız, 1970-1973 yılları arasında az eğilimli fakat düzenli bir artış eğilimi göstermiştir. Ancak, 1973-1975 yılları arasında dünya ekonomisinde görülen olumsuz gelişmelerin (petrol krizi, enflasyon, işsizlik gibi) Türkiye'yi de etkilemesi ile dış ticaret açığımız sürekli bir artış göstermiştir.⁴⁹

⁴⁹ Kemal KURDAŞ, a.g.e., s.282-284.

1975-1980 yılları arasında ise düzensiz iniş ve çıkışlarla dış ticaretimiz açık vermeye devam etmiştir. 1980 yılında dış ticaret açığımız 4.999.242 bin dolarla en yüksek seviyesine ulaşmıştır.⁵⁰ Oluşan bu açıklar yukarıda bahsettiğimiz gibi çözüm olarak oluşturulan formülle yani birikmiş döviz rezervleri, işçi döviz transferleri ve dış yatırımlarla ve 1975'ten itibaren yeniden izin verilen kısa vadeli krediler ve D.Ç.M 'lerle karşılanmıştır. Böylece 1976 yılına kadar ithalata dayalı yüksek bir büyüme hızı ve üretim devam ettirilmiştir. 1977 yılına kadar ödemeler dengesini düzeltici yönde köklü tedbirler alınamamış bu arada enflasyon önlenememiş, denge kuru politikası izlenememiş, ihracat arttırılamamış, ara mallar ve yatırım malları yurtiçi noksanları giderilememiştir. Bu durumda 1977'den itibaren kendini ağırlıkla hissettiren döviz gelirleri yetersizliği üretim ve yatırımlarda yavaşlamalara yol açmıştır.⁵¹

Türkiye'nin ithalatı ve ihracatı arasındaki fark, 1973 'den başlayarak dramatik bir şekilde büyümüştür. Bununla birlikte dış ticaret açığındaki büyüme esas 1973'deki genel petrol bunalımı nedeniyle bundan sonra artmıştır. Bu açıklar 1973'de 769.1 milyon dolar iken, 1980'de 4.2 milyon dolara yükselmiştir. Önemli olan mutlak rakamlar değil ithalatımızın yüzde ne kadarını milli kaynaklarımızdan karşıladığıdır. Yani ihracatın ithalata oranı önemlidir. Bu oran, dış ekonomilere bağımlılığımızı göstermektedir. 1970-1980 yılları arasındaki dış ticaretimizdeki gelişmeler tablo 3'te verilmiştir.

1970 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %62.1 olarak gerçekleşmiştir. Bunu izleyen yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı 1975'e kadar iyice düşmüş, 1976'da bu oran yükselmiş, 1980 yılına gelindiğinde ise bu oran %36.79'lara düşmüştür.

Türkiye yıllar yılı artan bir ithalat ile karşı karşıya kalmış ve dolayısıyla da ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüştür. Yani Türkiye ithalatının çok az bir kısmını milli kaynaklardan sağlamıştır.

⁵⁰ T.C. Başbakanlık HDTM Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, "1983 Yıllık Ekonomik Değerlendirme Bülteni", Nisan 1984, s.4.

⁵¹ Mükerrrem HİÇ, Türkiye Ekonomisinin Analizi, (Başlıca Ekonomik Göstergelerle), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1982, s.22.

TABLO: 3 Dış Ticaret (1970-1980) milyon \$

YILLAR	İTHALAT	DEĞİŞİM %	İHRACAT	DEĞİŞİM %	İHR. İTH. KARŞILAMA %
1970	947.605	18.3	588.4	9.6	62.1
1971	1170.8	23.6	676.6	15	57.79
1972	1562.6	33.5	885	30.8	56.64
1973	2086.2	33.5	1317.1	64.2	63.13
1974	3777.6	81.1	1532.2	16.3	40.56
1975	4738.6	25.4	1401.1	-8.6	29.57
1976	5128.6	8.2	1960.2	39.9	38.22
1977	5796.3	13	1753	-10.6	30.24
1978	4599	-20.7	2228.2	30.5	49.75
1979	5069.4	10.2	2261.6	-1.2	44.6
1980	7909.3	56	2910.1	28.7	36.79

Kaynak: Rakamlar İle Türkiye Ekonomisi, 1989 İTO Yayınları Yayın No:1990

1970-1980 yılları dış ticaretimizdeki gelişmeler ekonominin büyümesine yardımcı olmaktan çok zaman zaman frenleyici bir etki yaratıcı yöndedir. 1974 yılından sonraki yıllarda petrol fiyatlarının büyük ölçüde artması ve petrolün toplam ithalat içindeki yüksek payı hemen hemen tüm ihracat gelirlerinin petrol ithalatına ayrılmasını gerektirmiştir.

Aşağıda 1975-1980 arasında ithalat, ihracat ve petrol ithalat rakamları karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

TABLO : 4 Petrol İthalinin Toplam İthal İçindeki Yeri (1975-1980)

Yıllar	Petrol İthalatı (Milyon Dolar)	(1975-1980) Toplam İthalat (Milyon Dolar)	Petrol ithalinin Toplam İthal içindeki payı (%)
1975	823	4.739	17
1976	1.102	5.129	21
1977	1.427	5.796	24
1978	1.389	4.599	30
1979	1.708	5.069	33
1980	3.856	7.909	48

Kaynak : 1980 TTSOB. ve DİE. Türkiye İstatistik Yıllıkları.

Yukarıdaki Tabloda da görüldüğü gibi özellikle 1970'li yılların sonunda sadece petrol ithalatı için neredeyse tüm ihracat gelirini ayıran, bir ülkenin diğer ithalatını ve özellikle sanayileşmesi için gerekli yatırım ve ara malı ithalatını nasıl yapabileceği şüphesiz akla gelen ilk sorudur. İşçi dövizlerinin ve diğer dış gelir kalemlerinin bir ölçüde katkısı yeterli olmamış ve özellikle 1975'den sonra önemli miktarlarda dış borçlanmaya gidilerek büyük ölçüde sıkıntılı bir döneme girilmiştir.

Türkiye'nin dış borçlarının borçlanma kaynaklarına göre gelişimi incelendiğinde 1975'den itibaren petrol fiyatlarındaki yükselişin yarattığı ödemeler dengesi sorunu nedeniyle ve ithalatın finansmanı için büyük ölçüde dış kaynaklara başvurulmuştur. Dış borçların büyük bir kısmı özel kesime aittir.

Dünya için petrol daha önceden de önemli olmakla birlikte, bu önemini özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra arttırmıştır. Bunun nedeni mekanik enerjiye olan gereksinimin büyümesi, işleme ve depolanma bakımından öteki enerji kaynaklarına göre çok uygun olması ve petrol rezervlerinin oldukça bol görünmüş olmasıdır.⁵² Ekim 1973, enerji alanında "Pearl Harbour" günü olarak kabul edilmiş, petrol fiyatları % 70 oranında arttırılarak, OPEC tarafından petrol bunalımı başlatılmıştır. 1 Ocak 1974 tarihinde, OPEC tarafından açıklanan yeni ham petrol fiyatları ile artış oranı, 1970 Ocak ayına göre, % 350'yi bulmuştur.⁵³ Artan petrol maliyetleri, petrol kaynakları olmayan üçüncü dünya ülkelerini sarsarken, gelişmiş batılı ülkeler krizden etkilenmişlerdir. İhracat gelirlerinin yarıdan fazlasını petrol ithalatı için harcamışlardır. Petrol tüketicisi ülkelerin mal dengeleri üzerinde, büyük etkiler yapması sorunun sadece bir yönüdür. Diğer yönü ise, üretici ülkelerin gitgide artan petrol gelirlerini harcayacak bir yer bulamamalarından doğmuştur. 1974 yılında, bu ülkelerin toplam gelirleri 107.5.108 milyara ulaşmıştır.⁵⁴

Bu ülkelerin gelişmeleri, dolayısıyla yatırım imkanları kısıtlı olduğu için, ancak 25 milyar dolarlık bir kısmını harcayabilmişler, geri kalan 82.5 milyar dolar ise ellerinde kalmıştır. Bu para kullanılmadığından birikmiş, dünya mali dengesini olumsuz

⁵² İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, İstanbul, 1983, Yıl:1, Sayı:1, s.163

⁵³ Kubilay BAYSAL, "İ.Ü. Mecmuası", Ekim 1977-Eylül 1978, Cilt: 37, Sayı: 1-4, s.19-20.

⁵⁴ K. KURDAŞ, a.g.e., s.309-310.

yönde etkilemiştir. Bu “petro-dolarlar” gezici akışkan fonlar halinde, faiz oranlarını yüksek buldukları bir ülkeden diğerine hücum ederek dolaşmaları, enflasyonist etkileri arttırmış, işsizliği yükseltmiş ve paralar arasındaki dengeyi sarsmıştır. İşte bu şartlarda, dış ticaret hadleri petrol ihraç eden ülkeler lehine olmak üzere, gelişmiş batılı ülkeler Bretton Woods sistemi yerine esnek kur uygulamalarını tercih etmişler böylece petrodoların geri dönmesini temine çalışmışlardır. Dolayısıyla esnek kur sistemiyle, parasal faktörlerden kaynaklanan dış ödemeler dengesi açıklarını kapama imkanını da elde etmişlerdir.⁵⁵

1970 ve 1980 yıllarında petrol fiyatları % 120 artmış, petrolün varil fiyatı 30 dolara çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda 34 dolar civarına yükselmiştir. Petrol fiyatlarındaki bu yükselişe yukarıda da bahsettiğimiz gibi OPEC sebep olmuştur. 1979-1980 yıllarında fiyatların yükselmesinde OPEC 'in petrol sunumunu sınırlama kararlarının yanı sıra, ayrıca 1979'da İran Devrimi'nin meydana gelmiş olmasının da rolü büyüktür. Petrol Sanayinin ülke yararlarına uygun bir biçimde düzenlenmesi konusunda yaygın bir görüş hakimdir. Bu görüş çerçevesinde Türkiye'nin petrol politikasını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1973 yılında çıkartılan 1702 sayılı petrol reformu kanunu petrol sanayinin yerli ve yabancı özel sektöre açılmaması yönünden esaslı bir değişiklik getirmemiştir.
- Yabancı petrol ortaklıklarının kuruluş amacı, Türkiye'nin petrol rezervleri ve üretimini arttırmak değil kârlarını en yüksek düzeye çıkarmaktır. Petrol ortaklıkları ülkemizde isterlerse petrol ararlar, istemezlerse aramazlar. Bu durum onların bu işten bekledikleri kâra göre değişmektedir.⁵⁶
- TPAO aramadan arıtmaya dek olan tüm çalışmalarını yapan bir kuruluştur. Fakat kıta sahanlıklarımızda yapılacak sondaj ve üretim çalışmaları için nitelikli personel açısından yetersizdir.

⁵⁵ Vildan SERİN, a.g.e., s.147.

⁵⁶ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi , a.g.e., s.165

- Yabancı petrol ortaklıkları, Türkiye’de tüketilen petrolün % 30-33’ünü arıttıkları halde, satılan petrolün % 67’sini pazarlamaktadırlar. Türkiye’de petrol sanayinden sağlanan kârların yaklaşık yarısı yabancı petrol ortaklıklarının denetimindedir.
- Petrol sanayinde Türkiye’de kârlılık yüksektir. Petrol ortaklıkları, petrol üretiminde Orta Doğu ülkelerinde varil başına 20 Sent, Türkiye’de 250 Sent kazanmaktadırlar.
- Petrol sanayinde kullanılan her çeşit malzeme ve teçhizat ithalatı tek bir ülkeye bağlı kalmadan yapılmalıdır.

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi, Türkiye’nin petrol sanayi ülke yararlarına uygun bir biçimde kullanılmamıştır ve bunun sonucu olarak da dışa bağımlı sanayi kurulmuş ve aracı durumunda da çokuluslu ortaklıklar olmuştur.

Petrol şokunu 70’li yıllar itibariyle incelediğimizde, ülkemiz açısından olumsuz yönlerini şu şekilde izah edebiliriz.

- Ham petrol fiyatlarındaki artış yüzünden sanayi mamulleri fiyatlarının tarım ürünlerine oranla daha fazla yükselmesi, tarım ürünleri ihracatçısı durumundaki ülkemizin dış ticaret hadlerini aleyhimize çevirmesi, dış ticaret hadlerinin aleyhimize dönmesinin ise dış ticaret açığımızın süratle artmasına sebep olması,⁵⁷
- Türk sanayinin ihracata dönük değil, ithal ikamesi yapan bir karakter arz etmesi; ara malları ve yatırım mallarının büyük bir bölümünün ithalat yönüyle sağlanması,
- Ekonomimizin iç ve dış krizlere karşı aşırı duyarlı olması,

---

⁵⁷ Kubilay BAYSAL, Uluslar arası Petrol Sorunları, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982, s.235-336.

- Ekonomimizin üretim şartları, pazarlama gelenekleri, satıcı alıcı zihniyet ve davranışlarının fiyat şoklarını hızla büyütüp yaygın bir enflasyon yaratmaya müsait olması,
- Ekonominin büyük bir ihraç potansiyeline sahip olmayışı ve maliyet artışlarını ihraç yolu ile dışarıya yansıtma imkanlarından yoksun olması, şeklinde saymak mümkündür.⁵⁸

Petrolün 70 'li yıllarda Türkiye açısından önemini ise şöyle sıralayabiliriz:

- Türkiye ihtiyacı olan enerjinin yarısına yakın bir kısmını petrolden karşılamaktadır.
- Türkiye'nin 1974 yılında tükettiği ham petrol 13 milyon tona ulaşmıştır.
- Bu rakamın 3 milyon tonu iç kaynaklardan üretilebilmekte, geri kalan 10 milyon tonu ise ithal yolu ile karşılanmıştır. Bu da gittikçe petrole olan bağımlılığımızın önemini göstermek açısından önemlidir.
- 1974 yılında ithal edilen petrole yapılan ödeme yaklaşık 10 milyar TL' sine ulaşmıştır.
- Bunun tüm ithalat içindeki payı % 30'a varmıştır.
- Türkiye bu ithalat için tüm bitkisel ve hayvansal ürünlerinin ihracından sağladığı dövizini harcamak zorunda kalmıştır.
- Stratejik öneme sahip olan tüm petrol gereksinmemizin % 75'ini ithal yoluyla sağlamak durumunda kalmamızın ulusal savunma açısından çok büyük

⁵⁸ Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, a.g.e., s.33.

sakıncalarının olduğu da bir gerçektir.⁵⁹ Bu maddeler 70'li yıllarda petrolün Türkiye açısından öneminin, giderek artan bir seyir izlemesi bakımından dikkat çekici bir unsur oluşturmaktadır. Petrolün Türkiye açısından bu önemi yanında, yaşanan kambiyo krizi ve IMF istikrar programları da ekonomi için önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin 1978 Kambiyo krizine gelme aşaması ve IMF istikrar programına geçişin sebepleri, ayrıntılı olarak aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3. Türkiye'nin 1978 Kambiyo Krizine Gelme Aşaması ve IMF İstikrar Programına Geçiş

IMF, ödemeler bilançosu açıklarını fiyat değişmelerine bağlamakta ve böylece bilanço sorununu, temelde, parasal bir sorun olarak göstermektedir. Dış dengesizliği gidermek için, IMF 'nin az gelişmiş ülkelere verdiği her kredinin temel koşulu kur ayarlamasıdır. Kur ayarlamasının da tek koşulu vardır o da büyük çapta devalüasyondur. Az gelişmiş ülkelerin, çeyrek yüzyıllık deneyimleri, bu klasik koşulun % 50-60'lara varan bir devalüasyondan başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır.

IMF önerilerinin dayandığı kurumsal temel, fiyat değişmeleri yoluyla ödemeler bilançosunun denkleşeceğini ileri süren klasik görüştür. IMF' ye göre dış dengesizlik, iç fiyatlarla dış fiyatlar arasındaki fark ile verimlilik veya maliyet artışındaki farklılıktan ileri gelmektedir. Bunun yanında dış dengesizlik, yüksek bir ithal eğiliminden ya da üretimin önemli bir bölümünün ihracata aktarılmasını önleyen yüksek bir tüketim eğiliminden de kaynaklanabilmektedir.

Görüldüğü üzere dengenin sağlanmasında IMF 'nin önlem paketinde en önemli yeri tutan devalüasyon yani ulusal paranın dış değerinin budanmasıdır. Bu dengenin sağlanabilmesi için yapılan devalüasyondan beklenen sonuçlar ise; az gelişmiş ülkelerin ithal fiyatlarının yüksek olduğu varsayıldığında, devalüasyon yabancı paralar cinsinden bu fiyatları düşürerek ihracatı arttıracaktır. Olaya tersinden bakıldığında, aynı işlemin ithal mallarının fiyatını ulusal para cinsinden yükselterek ithal talebinin düşmesine yol

⁵⁹ Türkiye 'de Petrol Sorunu Arama, Üretim, Dağıtım, Ankara Basım ve Ciltevi, 1975, s.5.

açacaktır. İkinci olarak devalüasyonla birlikte yükselen iç fiyatların yurt içinde üretilen malların tüketimini frenleyeceği ve böylece tüketimden alı konan malların ihraç edilmesiyle döviz gelirinin artmasına yol açacaktır.

IMF 'nin standart formülü, aynı zamanda gelir dağılımı, kamu maliyesi ve iktisadi kamu kuruluşlarına ait düzenlemeleri de içermektedir. Bu standart formülde kamu maliyesi ile ilgili düzenleme kamu harcamalarının kısılması, iktisadi kamu kuruluşları ile ilgili düzenleme, İktisadi Kamu Kuruluşları'nın özel kesime devredilmesi, gelir dağılımı ile ilgili düzenleme ise ücretlerin dondurulması ile ilgilidir.⁶⁰

IMF politikaları sonucu yapılan devalüasyonların izlediği seyir başlangıçta olması gereken düzeyde çıkmamıştır. Şöyle ki, devalüasyonla birlikte ithalatta kısa süreli bir yavaşlama söz konusu olsa bile, genellikle izlenen olgu ticaret bilançosundaki açığın bir iki yıl sonra yeniden ve daha büyük bir boyutta ortaya çıktığıdır. Bunun nedeni az gelişmiş ülkeler açısından, iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi az gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri temel maddelerin uluslararası pazardaki fiyatlarının düşmesi; ikincisi de devalüasyonun ihracat arttırıcı etkisinin, kısa sürede iç fiyatların yükselmesi nedeniyle, bir süre sonra ortadan kalkmasıdır. Döviz kurunu düşürerek yürütülen sistematik ayarlama politikası tek başına yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple IMF 'nin programlarında, devalüasyonla birlikte deflasyonist önlemlerin de uygulanması zorunlu hale gelmiştir. Deflasyonist önlemlerin en yakın ve muhtemel sonucu ise ekonomik durgunluktur. Deflasyonist önlemler ekonomiyi, genişleme aşamasının ne zaman başlayacağı bilinmeyen bir durgunluk durumuna itmektedir.

Böylece kısa süreli ve geçici denge durumuna ulaşılsa bile, bu denge daha düşük bir düzeyde gerçekleşmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin dış dengesizlikleri gibi parasal nitelikte bir olgu değildir. Tersine, bu ülkenin ekonomik yapılarını yansıtan yapısal nitelikte bir olgudur. Bu sebeple az gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarında bir değişme olmadıkça, ödemeler

---

⁶⁰ IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye, Savaş Yayınları, s.104-105.

dengesi bilançolarında sürekli bir dengesizlik eğilimi içinde olması doğaldır.⁶¹

1970 sonrası dönemlerde IMF 'nin Türkiye'ye ilgisiz kalmasının sebebi Türkiye dışındaki nedenlerden dolayı olmuştur. Birbirini takip eden iki olay uluslararası alanda IMF 'nin bir süre etkisini yitirmesine neden olmuştur.

Birinci olay, 1971 yılında doların devalüasyonu ve uluslararası para sisteminin çöküşüdür. İkinci olay ise, OPEC ve petrol zamlarıdır. Petro-doların yeniden dolaşıma sokulması, uluslararası bankalar sisteminde likitide artışına ve kısa süreli fon birikimine yol açmış; bu da banka sisteminde ve kredi talep eden ülkelere bir süre için IMF denetimi dışında alışveriş yapma olanaklarını sağlamıştır.

Açıklamaya çalıştığımız bu dönem Türkiye 'de DÇM olayının yaşandığı döneme rast gelmektedir. Bu dönem, IMF 'nin yeşil ışığına gerek olmadan, kısa vadeli borçlanıp uzun dönemli hamle yapmaya özendiren bir ortamdır. Bir başka deyişle IMF 'nin etkisiz kalması, likitidenin azalması ve borçlanan ülkenin borçlarını ödeme güçlükleriyle karşılaştığı saptanana kadar sürmüştür. Bu dönemde ise fon kendini ilgilendirecek yeni bir alana yönelmiş ve bu alanda ise bankalar için çeşitli ülkeler hakkında değerlendirme yapma görevini üstlenmiştir.

Bu gelişmelerin ortaya çıkması sonucu bankalar hem borç ödemelerinin yeni plana bağlanması, hem de yeni kredi talebinde bulunanlar için IMF 'nin yeşil ışık yakmasını beklemişlerdir.⁶²

Türkiye, 1977'de vadesi gelen DÇM borçları ve bunlara ilişkin faizleri ödeyemez durumda idi. Bunlarla birlikte 1978'de ödemesi gereken vadesi gelmiş borçlarının tutarı ise 4.84 milyon dolara varmıştı. Bunlar arasında en düşükleri ise 1.38 milyon dolarla DÇM borçları ve 1.51 milyon dolarla "mal mukabili ithalattan doğan borçlar" oluşturuyordu. Kısa vadeli bu iki borç türü, üç yıl gibi kısa bir sürede büyüyüp, vadesi gelen borçların % 60'ına varmıştı. DPT'ye göre, Türkiye'nin normal ithalatı 1978'de 5

---

⁶¹ a.g.e., s.111-112.

⁶² a.g.e., s.160.

milyon dolardı. Bunlara 1978’de ödenmesi gereken 4.84 milyon dolar tutarındaki borç yüklendiğinde, Türkiye’nin 9.84 milyon dolar tutarında kaynağa ihtiyacı olmalıydı ki, ancak borçlarını zamanında ödeyebilme gücüne sahip olsun. O dönem için Türkiye’nin ihracatı 2 milyon doları bulmuyor, işçi dövizini ise 1 milyon dolar civarındaydı.

1978’de Türkiye’nin borç ödeyemez duruma düşmesinde önemli pay, DÇM hesapları ve mal mukabili ithalatla ilişkin olarak doğan “garantisiz ticari borç”lardır. DÇM hesaplar ithalat baskısı altında büyüyerek, 1978’de 3.6 milyon dolara, garantisiz ticari borçlarda 2.5 milyon dolara yaklaşmıştır. Özel dış krediler ile döviz tevdiat hesapları bu konuda etkili olmamıştır.

1975-1978 yıllarında Türkiye’nin dış borçları, 4.7 milyon dolardan 13.8 milyon dolara yükselmiş bu dört yıl içinde 9.7 milyon dolarlık artış göstermiştir. Dış borçlardaki bu artış, borcun vade yapısında büyük değişimle birlikte ortaya çıkmıştır; 1975’te toplam borçların % 75.8’i uzun vadeli, % 24.2’si kısa vadeli olmuştur. 1977’de birincinin toplam içindeki payı % 42.1, ikincinin ise % 57.9’dur. 1975-78 yılları arasında kısa vadeli borçlar 1.16 milyon dolardan 7.2 milyon dolara yükselerek 6.5 kat artış göstermiştir. Kısa vadeli borçların % 73.9’u da özel nitelikli ticari borçlardır. Bu iki temel unsur, 1977’de Türkiye’yi borç ödeyemez duruma getirmiş ve 1978’de IMF’nin istikrar politikasını izlemek zorunda bırakılmıştır. Türkiye’nin kredi itibarını sarsan sadece borç ödeyemez, duruma düşmüş olması değildir; garantisiz ticari borçların hesabının tam tutulamamış olması, dolayısıyla kime ne kadar borç olduğunun saptanamaması da buna eklenmesi gereken husustur.

1977 yılında başta bulunan hükümet bir takım istikrar paketlerini gündeme getirdi. Hükümetler değişikçe paketlerde değişmekteydi. 1978’de IMF devreye girdi. Fakat iktidardaki hükümetin kendi isteklerini kabul ettirmeye çalışması, IMF’nin bunu reddetmesi ve kendi programında ısrar etmesi, Mart 1979’daki anlaşmaya gelinceye kadar Türkiye’yi taze dış kaynaktan yoksun bıraktı.

1975-1979 yılları arasındaki dış borçların gelişme seyrini Tablo 5’ten izleyebiliriz.

Aşağıdaki Tabloda da görüleceği gibi Türkiye'nin dış borçlarına baktığımızda devlet ve özel sektör 1975, 1976 ve 1977 yıllarında orta ve uzun vadeli borçlanmaya gitmemiş ancak 1978'de devlet 6262 milyon Dolar özel kesim ise 356 milyon Dolar borçlanmıştır. 1979'da ise devlet 9689 milyon Dolar özel kesim ise 359 milyon Dolar borçlanmıştır. Yine devlet ve özel kesim 1975, 1976, 1977'de kısa vadeli borçlanmaya gitmemiştir

1978'de yürürlüğe giren istikrar programında, borç miktarlarının artmasını önlemeye yönelik kararlar alınmıştır. Bunlar kısaca; TL 'nin dış değeri 25 TL = 1 dolara indirilmiş, T.C Merkez Bankası Reeskont oranı % 9'dan % 10'a, mevduat faizleri % 16'ya çıkarılmış, bazı KİT fiyatları yükseltilmiş, vergi iadeleri düşürülmüş ve bütçe harcamaları kısılmaya çalışılmıştır. Dış ilişkiler için ise şu önlemler alınmıştır: İthalatta damga resimleri % 9-10'dan % 22.5'e çıkarılmış, kaçak altını önlemek için altın üzerine işlemler kayda tabi tutulmuş, DÇM 'de kur garantisi kaldırılmış, turist çıkışları iki yılda bire, döviz tahsisi 500 dolara indirilmiştir. Bu önlemlere rağmen IMF ,Türkiye ile olan ilişkilerini bir yıla yakın askıya almıştır.⁶³

TABLO: 5 Türkiye'nin Dış Borçları 1975-1979

(Milyon \$ ve %)					
BORÇLAR	1975	1976	1977	1978	1979
1) Orta-Uzun					
a) Devlet				6262	9689
b) Özel				356	359
c) Toplam	3579	4212	4815	6618	10048
(%)	75,8	57,5	42,1	48	73,9
2) Kısa Vade.					
a) Devlet				1894	1104
b) Özel				5282	2452
c) Toplam	1155	3115	6620	7176	3556
(%)	24,2	22,5	57,9	52	26,1
3) Topl. Borç.	4724	7327	11439	13794	13604
(%)	100	100	100	100	100

Kaynak : Gülten Kazgan, Ekonomide Dışa Açık Büyüme (1975-1979), s.333-334

⁶³ Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s.333-334, s.392-393.

Alınan bu kararlar dışında hükümet, IMF ile bir Stand-By anlaşması yaparak dış borçlanma için yeşil ışığın yakılmasını sağladı. Bu ışığın yakılmasından emin olunca hükümetin savurgan bir politikaya yöneldiğini görüyoruz. Şöyle ki; TBMM'den 265 milyar ödenekle geçirilen 1978 bütçesi ödenekleri 1 yıl içinde, bütçe kanunundaki maddelerden yararlanarak 440 milyar TL' sına çıkarıldı. KİT sektöründeki savurganlık önlenemediği için sektörün işletme açıkları öngörülenin iki katına yani 80 milyar TL'ye çıktı.

Bütün bu savurgan ekonomik politikanın sonuçları 1978 yılında ağır bir biçimde Merkez Bankası kaynaklarına yansımıştır.⁶⁴

2.4. İthal İkameci Politikalarda Genel Süreç ve İthal İkameci Politikaların Belirleyici Özellikleri

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme, XX. yüzyılda kapitalist az gelişmiş ülkelerin izlediği kalkınma politikalarından biri olarak kabul edilmektedir. Hindistan'dan, Brezilya'ya, Pakistan'dan Arjantin'e kadar ithal ikamesini izleyen ülkelerin sanayileşme sürecine, iktisadi yapılarına ve iktisat politikalarına baktığımızda önemli benzerlikler ve diğer stratejileri, örneğin ihracata yönelik sanayileşme stratejisini izleyen ülkelerle karşılaştırıldığında, farklılıklar görülür. İthal ikameci sanayileşme, korumacılık politikalarından kur politikalarına, dış ticaret bileşiminden tarım, sanayi ilişkilerine kadar, ülkeden ülkeye bazı farklılıklar göstermekle birlikte, iç ve dış öğeleri kapsayan bir bütün oluşturur. İthal ikamesi kavramı, hem ülke içindeki iktisadi yapılarda, hem de ekonominin dünya kapitalizmiyle eklemlenme biçimlerinde belirli özelliklere işaret etmektedir.

Savaşlar, dünya ekonomisinin uzun dönemli bunalımları ve bunlarla ilişkili olarak veya bunlardan bağımsız olarak ortaya çıkan döviz darboğazları, ithal ikamesinin başlaması, yerleşmesi ve sermayenin değişik kesimleri tarafından kabullenilmesi için gerekli koşulları oluşturmuştur.

---

⁶⁴ Kemal KURDAŞ, a.g.e., s.392-393.

İthal ikamesinin tüketim mallarıyla başlayan aşamalar halinde ilerlemesi bir takım sorunları meydana getirir. Bunlardan birincisi, sanayileşmenin erken aşamalarından itibaren ağırlığın tüketim mallarına, özellikle dayanıklı tüketim mallarına verilmesidir. Böylece sanayi üretimi adı altında, ekonominin kıt döviz gelirleri daha önce ithalatı mümkün olmayan malların tüketimine tahsis edilir, ithalat bağımlılığı yüksek tüketim kalıplarının yerleşmesi çabuklaşır. Ekonomiye devlet müdahalesi artarken tüketim liberalleşmektedir. Bununla beraber tüketim eğilimlerinin kamçılanması, ucuz faiz politikasıyla birleşince, ekonomi öleceğinden tasarruflar gerileyecek, yüksek yatırım hızlarının iç tasarruflarla finansmanı güçleşecektir. İkinci olarak da, sanayi sermayesi yaratılan tahsis mekanizmalarıyla tarım kesiminin kazandığı dövize el koyacaktır.⁶⁵

İthal ikameci modelde döviz kuru, serbest piyasada belirlenen bir “denge” fiyatı değildir. Maliye Bakanlığı ya da Merkez Bankası gibi merkezi otorite tarafından belirlenir. Sık sık ithalat ve ihracatta bunların çeşitli kalemleri için farklılaştırılabilir. Yani katlı kur sistemi uygulanır.

Dış Ticaret Rejimi, Döviz kuru politikasının tamamlayıcı bir ögesidir. İthal ikameci politika izleyen ekonomilerde idari kararlar ithalat ve ihracatta belirleyici rol oynarlar.

İhracatın mal içeriğini zenginleştirmek, dış ticaret hadlerinin aleyhe seyrinin yarattığı reel gelir kayıplarını azaltmak mümkün olabilir. Yeni mallar, aynı zamanda yeni pazarlara girebilme olanağı sağlar.

Devlet dış ticaret rejimiyle yarattığı rekabet eksikliğine karşı, iç fiyatları kontrol etmektedir. Bu bakımdan, devletin fiyat sistemine müdahalesi bu dönemde yaygın bir eğilim gösterir.⁶⁶

İthal ikamesi, ekonomik büyümenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği gibi, büyümeyi hızlandırmak amacıyla hızlandırılmış olarak uygulanan bir politika da

⁶⁵ Korkut BORATAV, Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, Birsen Yayınları, İstanbul, 1969, s.37-45.

⁶⁶ Gülten KAZGAN, a.g.e., s.97, 516.

olabilir. İthal ikameci politikalar, dış ticaret dış ticaret açıklarının kısa dönemde kapatılmasını ve döviz tasarrufunun gerçekleşmesini sağlarken, aynı zamanda yeni vergilendirme sahalarının açılmasına da yol açar. Bu nedenle İthal İkamesi, ekonomik bağımsızlık yönünden atılmış önemli bir adım olarak yorumlanabilir.⁶⁷ Buna karşın, İthal İkameci politikaların sakıncaları da bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- İthal ikamesi politikaları, kaynak dağılımında bozulmalara neden olabilmektedir.
- İthal ikamesi, ekonominin ithalat yapısını değiştirerek bağımlılığı artırır.
- İthal ikamesi, yatırım mallarının yeterli ölçüde ithalini güçleştirir. İthalat hacmi içinde, ithal ikamesi nedeniyle ara girdi ithalatı artar.
- İthal ikamesi ve yabancı sermayeye açık bir politikanın birlikte uygulanması iç pazarın yabancı sermaye hakimiyetine girmesine yol açar.
- İthal verilerini azaltıcı etkisi nedeniyle finansman sorunları ortaya çıkmaktadır.
- İthal ikamesi, yurtiçi tasarrufun azalmasına yol açabilir. Tüketim mallarını ithal yoluyla sağlamak durumunda olan bir ekonomi, döviz kısıtları nedeniyle bu konuda kısıtlı davranmak zorundadır. Bu da yurtiçi tasarrufa etki yapar. İthal ikamesi ve tüketim mallarının büyük ölçüde yurtiçi üretim ve montajına geçildiği zaman iç tüketim teşvik edilir ve ekonomi bir tüketim ekonomisi görünümü alır. Bu ise tasarrufların azalmasına yol açar.
- Gelir düzeyi yükseldikçe, ithal ikamesinin etkinliği azalır. Gelir düzeyi yükseldikçe, nihai talep ithal içeriği daha yüksek sektörlerle kayar.
- İthal ikamesi gelir dağılımını bozucu etki yapar. İthal ikamesi, özellikle yabancı sermaye girişinin kısıtlı olduğu hallerde bir yurtiçi girişimci sınıf oluşmasına katkıda bulunur. Bu ise gelir dağılımında eşitsizliği artırır.
- İthal ikamesi, yurtiçi tekelleşmeyi artırır.
- İthal ikamesi, verimliliğin artış hızını azaltır.⁶⁸

1963-1977 yılları, Türkiye’de savaş sonrası ithal ikamesinin en hızlı büyüme ve

⁶⁷ Uğur KORUM, Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi; Bir Değerlendirme, AÜ SBF. Yayınları, Ankara, 1977, No: 408, s.34-35.

⁶⁸ U. KORUM, a.g.e., s.37-39.

birikim yollarıdır. Bu on beş yıllık sürede tarımsal üretimin yıllık artış hızı yıllık %3 dolaylarında kalırken, sanayi üretiminin artış hızı yılda % 10'u aşmış, GSMH ise yılda ortalama % 7'ye yaklaşan bir hızla büyümüştür. Bu genel eğilimlerin ötesine geçildiğinde ise, bu on beş yıllık iki ayrı döneme ayırmak daha doğru bir karar olacaktır. 1963-1970 arasında dış kaynaklardan sağlanan dövizler sınırlı kalmış; ılımlı bir döviz kıtlığı koşullarında, iç tasarruflara dayanan ve nihai üretim içinde yerli üretim payının giderek arttığı gerçek bir ithal ikamesi süreci izlemiştir. Buna karşılık 1971-1977 alt döneminde sanayileşme önce işçi dövizlerinin, sonra dış borçlanmanın yarattığı döviz bolluğu koşullarında yürümüştür.

Yukarıda bahsettiğimiz iki alt dönem arasındaki farkı, ithalatın GSMH' ya oranı açısından incelediğimizde, 1963-1970 yıllarında ithalatın GSMH' ya oranı % 6.8'de kalırken, 1971-1977'de ise aynı oran % 10.9'a sıçramıştır.

Bu karşılaştırmalı oran bize bu iki alt dönem içinde birinci alt dönemin, diğer alt döneme göre ithal ikameci politikanın daha gerçekçi olarak seyrettiğini göstermektedir.

1977 sonrası yıllarda ise döviz bunalımı patlak vermiş, sanayi üretimi durgunluk ve gerileme içine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, ilk defa olarak 1979 ve 1980 yıllarında, hem imalat sanayi hem de GSMH, üst üste iki yıl düşüş göstermiştir.

Türkiye örneği içinde ithal ikamesinin önünde oluşabileceğini söyleyebileceğimiz üç darboğaz vardır. İlk ikisi teknolojik bağımsızlık ve iç tasarruf oranıdır. Bu darboğazlar 1950'lerden bu yana Türkiye'de sanayileşmeyi kendi başlarına bunalıma sürükleyecek kadar önem kazanmamışlardır. İç piyasadaki talep hacmi ise, sanayinin önüne engel oluşturmak bir yana, iç pazara yönelik üretimi daha cazip hale getirmiştir.

Açıklamaya çalıştığımız bu bölüm bizi ithal ikamesinin önünde oluşabilecek darboğazların üçüncüsüne, diğer bir açıklamayla döviz darboğazına getirir. Yüzyılın son çeyreğinde tüketimin ithal içeriği yüksek mallara yönelmesi, yatırımların ithalata bağımlılığı, yüksek kâr politikaları ve geniş bir iç pazar, döviz bağımlılığının sürmesi

doğrultusunda güçlü baskılar oluşturmuşlardır.⁶⁹

Türkiye 24 Ocak 1980'de iktisadi istikrar önlemleriyle geleneksel ithal ikamesi politikalarını değiştirerek, ihracata yönelik büyüme stratejisine yönelmiştir. Nitekim bu dönemden sonra hızlanan 5. Beş yıllık kalkınma planı (1985-1989) öncekilerden farklı olarak dışa dönük ekonomik modele göre hazırlanmıştır.

---

⁶⁹ K. BORATAV, a.g.e. s.52-58.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ BAŞLICA EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI

1. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1958-1970 EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI

Türkiye ekonomisinde kapsamlı istikrar paketi özelliği taşıyan ilk önlemler, 1958 yılında alınmıştır. 1958 tarihinden önce, 1946'da gerçekleştirilen Cumhuriyet tarihindeki ilk devalüasyon kararı, bir istikrar kararından çok savaş sonrası dönemi ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamaya, ithalatı kısımaya, ihracatı arttırmaya yönelik önlemleri kapsamıştır. Devalüasyon ile doların değeri 2.81 TL olarak belirlenmiştir. Cumhuriyet tarihindeki bu ilk devalüasyon, ihracat ürünleri fiyatlarını, savaş döneminde ortaya çıkan enflasyondan arındırmak ve elde biriken mal stoklarının ihracatını sağlamak için yapılmıştır.

Türk Lirasının dış değeri, 1949 yılında yeniden değiştirilmiştir. 1949 Eylül ayında sterlin, dolar ve Avrupa paralarına karşı devalüe edildiği halde, TL devalüe edilmemiş ve bunun sonucunda da TL 'nin değeri Avrupa paraları karısında %30 oranında yükselmiştir. Devalüasyon kararı ile birlikte gümrük tarifeleri de değiştirilmiş, döviz alınmış fakat ithalatı yapılmamış malların ithalatında % 45 oranında kur farkı alınmıştır. 1946 devalüasyonu, bir istikrar kararından çok savaş sonrası döneme ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamaya yönelik olduğundan bu kısımdaki açıklamalarımız 1958 ve 1970 istikrar tedbirlerini kapsamaktadır.

Türkiye 'de en kapsamlı istikrar kararları ilk kez 4 Ağustos 1958 tarihinde alınmıştır. 1953 yılında ortaya çıkan sıkıntılar sebebiyle 1956 'dan sonra katlı kur sistemine gidilerek turistik dövizlerde 1\$ = 5.25 – 5.5 TL kuru uygulanmaya başlanmış, faiz oranları ve fiyat denetimleri arttırılmıştır. Bunun sonucunda dış ticaret açığı bir miktar azalmıştır. Fakat sabit kur politikası uygulamasının başarısız olması, ithalatın artması, temel malların ithalatının azalması, 1954 'ten sonra tarımsal üretimin düşmesi,

büyüme hızının yavaşlaması, enflasyon hızının yükselmesi, döviz sıkıntısının ortaya çıkması, ABD 'nin dış yardımları kısması ve devalüasyon konusundaki baskıların artması sonucunda hükümet, 4 Ağustos İstikrar Kararlarını yürürlüğe sokmuştur. Karar ile dış borçlar ertelenmiş ve yabancı mali kuruluşlardan acil ihtiyaçlar için kullanılmak üzere kredi alınmıştır.⁷⁰

İstikrar önlemleri arasında en önemli karar, doların değeri 281 kuruştan 900 kuruşa çıkarılarak fiili bir devalüasyon yapılmış olmasıdır. Çoklu döviz kurları şeklinde gerçekleştirilen bu fiili devalüasyonun oranı % 236 olarak gerçekleşmiştir.

Gerek yüksek oranlı devalüasyon gerekse devletin kontrolündeki fiyatların yeni ayarlamalarla yükseltilmesi sonucu fiyatlar hızla yükselmiştir. Fiyatlardaki bu artış, 1959 yılında da sürmüştür. 1958 İstikrar Önlemleri, ödemeler bilançosu açıklarını azaltmada ve enflasyonla mücadelede başarısız kalmıştır. 4 Ağustos kararları ile, ithalatın yeniden serbest bırakılması, para arzı ve bütçe giderlerinin kısılması, KIT ürünlerine zam yapılması, banka kredilerinin dondurulması, dış borçların konsolidasyonu ve 1980 'li yıllara kadar uygulanacak yeni bir dış ticaret rejiminin yürürlüğe konulması kabul edilmiştir. Aslında 4 Ağustos kararlarıyla hukuki değil, fiili devalüasyon yapılmış ve pirimler yoluyla ayrıntılı bir katlı kur sistemi kurulmuştur. Sistemin özü, Türk Parasını Kıymetini Koruma Kanunudur. Ancak bir yandan sistemin karmaşıklığının yarattığı bürokrasi, öte yandan istikrar önlemlerine bağlanan yeni dış kredilerle ilgili görüşmelerin uzaması, beklenen olumlu etkileri geciktirmiştir. İç borçlanma ile ilgili önlemlerin yaratacağı durgunluk gecikmeksizin kendini göstermiş, ödemeler dengesinin bir türlü kapanamayan açıklarına 1960 yılının siyasi olayları da eklenince, ekonomide beklenenin çok altında bir gelişme sağlanabilmiştir.

Türkiye 27 Mayıs 1960 ihtilali ile birlikte yeni bir döneme girmiş ve kalkınma, beş yıllık planlara bağlanmıştır. Bu amaçla 1960 yılında DPT kurulmuştur planlın dönemde dış ticaret giderek daha ayrıntılı biçimde programlanmaya çalışılmıştır. Fakat, 1964 yılından başlayarak yeni bir enflasyon sürecine girilmesi, kısa sürede Türk

⁷⁰ Rıdvan KARLUK, Türkiye Ekonomisi, (Tarihsel Gelişim – Yapısal ve Sosyal Değişim), Beta Basım Dağıtım, İstanbul, 1994, s.395.

Lirasının aşırı değerlenmiş duruma getirmiştir. Aşırı değerlenmiş TL 'nın ihracat üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek için, 1963 yılında vergi iadesi getirilmiştir. 1964 yılından itibaren TL 'sı aşırı değerlenmeye başlamıştır. Bunda, izlenen içe dönük ithal ikameci politikaların büyük rolü vardır. Hükümet, ihracatın teşvikini değil, hızlı kalkınma için ithalatın ucuzlatılmasını amaçlamıştır. Bu sebeple, yabancı paralar karşısında TL yüksek kur üzerinden değerlendirilmiş ve milli para sürekli değer kazanmıştır.

1970 yılına gelindiğinde Cumhuriyet tarihimizin üçüncü büyük devalüasyonu 10 Ağustos 1970 tarihinde gerçekleşmiştir. Böylece 1\$ = 9 TL olan kur, 1\$ = 15.000 TL 'na çıkarılarak %66.6 oranında devalüasyon yapılmıştır. 1970 devalüasyonunun sonucu kısa zamanda görülmüş ve devalüasyonun etkisi ile hızla ihracat ve işçi döviz gelirleri cari işlemler açığını daraltmaya başlamıştır. Savaşın olağanüstü şartlarının etkili olduğu yıllar bir yana, ödemeler dengesi ilk defa 1973 yılında fazlalık vermiştir. 1973 yılından sonra kısmen enflasyon oranlarını ve kısmen de çapraz kur farklarını yansıtan ufak oranlı çok sayıda mini devalüasyon yapılmıştır. Diğer bir değişle TL 'nin değeri, ufak oranlarda fakat devamlı olarak düşürülmüştür.⁷¹ Türkiye 'de 1970 'li yılların sonlarına doğru rezervler erimeye başlamış dış borçlar hızla artmış, ithalat dış ticaret açığına engel olmak amacıyla kısıldığı için ekonomide eksik kapasite kullanımı ortaya çıkmış, devalüasyon yapmak gerektiği halde kur ayarlaması politik sebeplerle devamlı ertelenmiş, gerçekçi olmayan kur ayarlamaları sorunları daha da artmıştır. 1970 'li yılların ikinci yarısından itibaren yaşanan bu sorunlar, ülke ekonomisinin bunalıma sürüklenmesine yol açmıştır. Yaşanan bu bunalım, 1958 'de gerçekleştirilen bunalımdan daha ciddidir. Ekonomik bunalımdan çıkmak için 1978 – 1979 'da bir dizi ekonomik tedbirler uygulanmıştır. Fakat bu tedbirler bir iç bütünlük arz etmedikleri ve dönemin iç ve dış şartları bunların uygulanmalarına tam imkan vermediği için başarılı olmamıştır. Nihayet 24 Ocak 1980 'de dönemin hükümeti IMF 'nin temsil ettiği yabancı sermaye çevrelerinin kredi desteğini de arkasına alarak ekonomide radikal dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı yürürlüğe koymuştur. Buraya kadar, 1958 ve 1970 istikrar tedbirlerini ve içinde bulunulan durumu açıklamaya çalıştık. Bundan sonra ise

---

⁷¹ R. KARLUK, a.g.e., s.524.

1980 'li yıllara girilirken ekonomide yaşanan bunalımın nedenlerini ve bunalımı aşmak için başvurulan tedbirleri incelemeye çalışalım.

1970 'lerin ikinci yarısından itibaren ağırlaşan ekonomik bunalımın en önemli göstergelerinden birisi dış ödeme güçlükleri ve döviz darboğazı idi. Bu nedenle Türk ekonomisinin 1970 'lerin ikinci yarısında bunalıma girmesinin başta gelen nedeni sanayileşme politikasıdır. Gerçekten de Türkiye birinci ve ikinci kalkınma planı dönemlerinde dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesini gerçekleştirerek, sanayileşme sürecinde en zor aşamaya girmiştir. Bu aşama ara ve yatırım mallarının ithal ikamesi aşaması idi. Bu aşamada ülkenin döviz talebi artmıştı. Ayrıca ekonomi henüz ihtiyacı olan ara ve yatırım mallarını üretecek aşamaya da gelmemişti. Mevcut üretim kapasitesinin işleme bu malların ithaline bağlıydı. Bu nedenle ülkenin dövize bağımlılığı artmıştı.⁷²

1974 'ten itibaren, petrol fiyatlarındaki artışa ve onun harekete geçirdiği ithal malları fiyat artışlarına bağlı olarak, ithalat ödemelerinin hızla artması cari işlemler bilançosu açıklarını kısa sürede birkaç katı yükseltti. Ayrıca takip edilen sanayileşme politikası da tıkanma noktasına yaklaşmıştı. Bu politika ekonominin döviz talebini yükseltiyordu.

Türkiye 'de yaşanan ekonomik bunalımın en önemli nedenlerinden birisi de 1974 'ten itibaren petrol fiyatlarındaki hızlı yükselişin ödemeler bilançosu üzerine yüklediği yüküdür.⁷³

1970 'li yılların sonunda kamu giderleri arasındaki dengesizlik artmıştır. Devlet artan harcamalarını normal gelirleri ile karşılayamayınca borçlanmaya gitmiştir. Kamu kesimi açıkları enflasyonist baskıyı arttırmıştır. 1970 'li yılların ikinci yarısında yaşanan ciddi ekonomik bunalımın diğer nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: 1974 'te gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı askeri harcamaların olağan üstü artması ve

⁷² Erdoğan ALKİN, "Kur Politikasının Türk Sanayine ve İhracatına Etkileri", Ankara Sanayi Odası, Ankara, 1981, s.202.

⁷³ N. EKREN, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958-1970 ve 1978-1979 Paketleriyle Karşılaştırılmalı Analizi", Yurt Yayınları, s.180.

arkasından ABD 'nin silah ambargosu dış ekonomik ilişkilerde var olan sorunları arttırmıştır. Yabancı sermaye girişi yavaşlamış, yeni kredi bulmak güçleşmiştir. Siyasal istikrarsızlıklar ülkede bunalımı aşmak için gerekli ekonomik tedbirlerin zamanında alınmasını engellemiştir. Terörün turmanışı ve toplumda sosyal barışın bozulması, politik grevler ve işi bırakmalar üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Nihayet enflasyon bunalımın bir göstergesi olduğu kadar, bunalımı ağırlaştıran bir sarmal rolü oynamıştır. Hızlanan enflasyon TL 'nin satın alma gücünün sürekli düşmesine ve arka arkaya yapılan devalüasyonlara rağmen döviz kurunun aşırı değerlenmesine neden olmuştur. Bu durum, işçi dövizini girişine, yabancı sermaye girişini ve ihracatını yavaşlatırken, ithalatı özendirmiştir. Sonuçta ödemeler bilançosu genişlemiştir. Ödemeler bilançosu üzerinde en büyük baskı petrol ithalatı için yapılan ödemelerden gelmiştir. Ödemeler bilançosu açıkları giderek genişlerken finansmanı da güçleşmiştir. Artan ithalat talebini finanse etmek için yeterli kredi bulunamaması, ithalatın daha sıkı kontrolüne ve kısa vadeli borçların yükselmesine yol açmıştır.⁷⁴ 1980 'li yıllara girilirken artan bunalımın bir diğer nedeni işsizlik oranının artmasıdır. İşsizlik Türkiye için yeni bir sorun değildir. 1970 'li yıllarda köyden kente göçlerin başlaması ile birlikte açık işsizlik olgusu ortaya çıkmıştır. Planlı dönemde işsizlik artarak devam etmiştir. İşsizliğin en önemli nedeni hızlı nüfus artışıdır. Ancak takip edilen ekonomi politikası da işsizliğin azaltılması yönünde etkili olmamıştır.⁷⁵

Türkiye 'nin ekonomik bunalımdan çıkmak için alacağı önlemlerin başarılı olması, dış kaynak sağlanmasına büyük ölçüde bağlıydı. Ödemeler bilançosu açıklarının acilen finanse edilebilmesi için yeni kredilere ve vadesi gelen dış borçların ertelenmesine ihtiyaç vardı. Dönemin hükümetleri ekonomik bunalımı aşabilmek için 1978 ve 1979 'da, bir yıl ara ile bir dizi istikrar önlemleri programını yürürlüğe koymuşlardır. Bu önlemler ödemeler bilançosu açıklarının finansmanı, enflasyon baskısının durdurulmasını, KIT 'in kendi kendini finanse eder duruma gelmelerini ve bütçe üzerindeki yüklerinin azaltılmasını amaçlıyordu. 1978 ve 1979 istikrar kararları o dönemde Türkiye 'nin içinde bulunduğu istikrarsızlık sebebiyle kararlılıkla uygulanamamıştır. Bu sebeple, dış kredilerden de çok az miktarda yararlanılmıştır.

⁷⁴ DİE, Türkiye İstatistik Yılı, 1985, s.352.

⁷⁵ Hüseyin ŞAHİN, "Türkiye 'de İstihdam Sorunun Nedenleri ve Çözüm Yolları", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 43, İstanbul, 1987, s.377.

Ücret ve maaşlara sınır getirilememiş, kamu harcamaları kısılamamış, vergi gelirleri artış sağlanamamıştır. Enflasyon ve ödemeler dengesi açıkları, Cumhuriyet tarihindeki en yüksek seviyelerine çıkmıştır. Özetle belirtmek gerekirse, 1978 ve 1979 istikrar kararları kendi içinde bütünlük göstermedikleri ve dönemin iç ve dış şartları kararların uygulanmasına imkan tanımadığı için başarılı olamamıştır.⁷⁶ 1978 ve 1979 yıllarında yürürlüğe konulan istikrar programlarının siyasi istikrarsızlık ve zayıf hükümetler sebebiyle etkin bir şekilde uygulanamaması sonucunda, yeni bir istikrar paketi hazırlamak gerekli olmuştur. Böylece dönemin hükümeti ekonomiyi bunalımdan çıkarmak için 24 Ocak Kararları olarak anılan tedbirler paketini 24 Ocak 1980 'de açtı.

2. 24 OCAK 1980 EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI

1980 'lerin başlarında iktisadi politikalarda köklü değişmelere tanık olunacağı bilinen ve beklenen bir gelişmeydi Ekonominin bunalıma girmesi ve 1978 – 1979 yıllarında alınan kararlılık önlemlerinin yetersiz kalması üzerine Ocak 1980 'den başlayarak yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konmuştur. Giderek pekiştirilen ve kendi mantıksal sonuçlarına götürülmek istenen yeni ekonomi politikası, yalnız bunalımdan çıkış ile ilgili düzenlemeleri değil, yeni bir ekonomik gelişme anlayışını da içermiştir. Bu nedenle Ocak 1980 İstikrar tedbirleri köklü ve kapsamlı bir program olarak benimsenmiş ve takdim edilmiştir.⁷⁷

2.1. Temel Felsefesi, Kapsamı ve Amaçları.

24 Ocak kararlarının tamamen orijinal bir istikrar olduğu söylenemez. Bu program daha önceki yıllarda Türkiye 'de uygulamaya konan istikrar programlarına benzediği gibi, IMF 'nin gözetiminde kimi Latin Amerika ülkelerinde uygulanan Ortodoks İstikrar Programları ile de benzerlik hem programın içeriği hem de etkileri bakımından söz konusudur.⁷⁸

⁷⁶ R. KARLUK, a.g.e., s.401.

⁷⁷ A. ERİNÇ YELDAN, "Türkiye 'nin Alternatif Kalkınma Stratejisi Sorunu Üzerine Bir Genel Denge Çalışması", İ.Ü. Mecmuası, İstanbul, Ocak 1989, Sayı: 290, s.49.

⁷⁸ Hüseyin ŞAHİN, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995, s.193.

Bununla birlikte 24 Ocak 1980 istikrar programı kısa vadeli amaçlarla beraber uzun vadeli amaçlara da sahip idi. Bu programla ekonominin kurumsal yapısında ve geleneksel sanayileşme stratejisinde kurumsal yapısında değişiklikler amaçlanmıştı. Program daha yürürlüğe konulduğunda uzun vadede kararlı bir şekilde uygulanması tasarlanmıştı. 24 Ocak istikrar programı öncelikle enflasyon ve ödemeler dengesi güçlükleri ile mücadele için hazırlanmış bir tedbirler paketi olarak sunulsa da uzun ve kısa vadeli amaçlarının çokluğu ile karakterize edilmektedir. 24 Ocak 1980 istikrar programı çerçevesinde alınan politika tedbirlerinin neler olduğunu incelemeyen önce bu programın temel felsefesi ve kısa ve uzun vadeli amaçları üzerinde duralım.

24 Ocak 1980 kararlarının teorik temeli Neo Liberal yaklaşımlardır. Bu yaklaşımın en popüler olanı M. Friedman ve F. Von Hayek 'in temsil ettikleri parasalcı yaklaşımdır. Öteki ise Arz Yönü Ekonomisi adı ile anılan yaklaşımdır. Her iki yaklaşımı temsil eden iktisatçılara göre; enflasyon devletin ekonomiye aşırı müdahalelerinin ve para arzını şişirmesinin bir ürünüdür. Enflasyonu önlemek için para arzının kontrol altında tutulması, devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması gerekir.

24 Ocak istikrar programının temel felsefesi, ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması idi. Devletin yerini özel kesimin alması, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararların yerine fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmıştı. 24 Ocak programı ile geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikameci politikadan ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmiştir. Sınai mamul ihracatına dayalı ihracat artışı bu programın odak noktasını oluşturmuştur.

24 Ocak kararları ekonominin bunalımdan çıkarılması amacıyla yürürlüğe konulmuştur. Bu amaçları şu şekilde sıralayabiliriz.⁷⁹

1. Programın en başta gelen amacı acil dış ödeme güçlüklerine çözüm bulmak idi. Bu da taze kredi bulunması, vadesi gelen borçları ertelenmesi ile gerçekleşecekti.

⁷⁹ Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar, İstanbul, 1988, s.340.

2. Programın bir diğere amacı enflasyon hızının düşürülmesi idi.
3. Atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi ve büyüme hızının yükseltilmesi diğere bir amaç idi.
4. Ekonomini dışa açılarak dünya piyasaları ile entegrasyonunu sağlamak amaçlanıyordu.⁸⁰
5. Ekonominin döviz kazanma gücünü harekete geçirmek için ihracatı hızla teşvik etmek amaçlanıyordu.⁸¹

Sözü edilen bu amaçlara serbest piyasa mekanizmasının işleyişi ile ulaşılması programın temel stratejisi idi. Bu strateji piyasa güçlerine dayanılarak ekonominin dışa açılmasını esas alıyordu. Ekonominin işleyişinde idari kararlar değil, başta döviz kuru ve faiz haddi olmak üzere faktör fiyatlarının da serbest şartlarda oluşması amaçlanıyordu. Bu amaçları gerçekleştirmek için 24 Ocak 1980 'de ve daha sonra çeşitli tarihlerde birçok tedbirler alındı. Bu tedbirlerin en önemlilerini ana hatları ile şu şekilde sıralayabiliriz.⁸²

1. Bir kısım tedbirler devletin ekonomideki yerini daraltmaya yönelikti. Bu tedbirler arasında sigara tekelinin kaldırılması, madenlerin kamulaştırılması kararının iptal edilmesi, KİT 'in özelleştirilmesi çalışmalarının başlatılması sayılabilir.
2. 24 Ocak 1980 kararları ile başlatılan dışa açılma politikası çerçevesinde yabancı sermayenin yapacağı dolaysız yatırımlara büyük ölçüde teşvikler getirilmesi amaçlandı. Bu nedenle yabancı bankaların Türkiye 'de çalışmalarının teşviki ile ilgili düzenlemeler ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi ile ilgili düzenlemeler yapıldı.
3. 24 Ocak programın takiben alınan en önemli karar, faiz hadlerinin serbestleştirilmesi ve reel faiz hadlerinin serbest piyasada oluşmasını

⁸⁰ A. YELDAN, a.g.e., s.291.

⁸¹ Fikret BAŞKAYA, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayıncılık, Ankara, 1986, s.12.

⁸² Emin ÇARIKÇI, Yarı Sanayileşmiş Ülkelerde ve Türkiye 'de Sanayileşme Politikaları, Turhan Yayınevi, Ankara, 1983, s.136.

sağlamaktı.⁸³ Hatta 1 Temmuz 1980 den itibaren faiz haddi bir süre serbest bırakıldı. Fakat 1983 de sitem yeniden düzenlendi.

4. Fiyatlar üzerindeki müdahalelerin kaldırılması ve fiyat oluşumunun piyasaya bırakılması amaçlanıyordu. Bu nedenle ilk olarak KİT fiyatları saptandı. İkinci olarak da tarım kesiminde uygulanan taban fiyatları ve destekleme alımları kapsamının daraltılması uygulamaları başladı.
5. Ücretler ve sendikal faaliyetler ile ilgili düzenlemeler yapıldı. 12 Eylül 1980 deki siyasi değişiklikten sonra sendikal faaliyetler yasaklandı. İşçi ücretleri ve memur maaşları sürekli biçimde fiyat artış oranlarından daha düşük oranlarda yükseltilerek reel olarak düşürüldü.

Amaçların gerçekleştirilmesi için alınan bu tedbirlerin, üç ana hedefi vardı. Bunların ilki, dış ödemeler açığını kapatmaktı. Açığın kapatılması içinde devalüasyona başvurulmuştur. Devalüasyon sonucu ise, ithalatın pahalılaşarak kısılması, ihracatın ucuzlayarak artışın sağlanması idi. Böylece yukarıda da bahsettiğimiz dış ödemeler açığı kapanacaktı. İkinci hedef, iç talebi kısımaya yönelikti. Bu ise devlet malları fiyatlarının serbest bırakılması, vergilerin yükseltilmesi, banka faizlerinin arttırılması, devlet harcamalarının azaltılması ve emisyonun kaçılması yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁸⁴ Üçüncü hedef ise, çok önemli sayılabilecek piyasa mekanizmasının, politikanın da ön gördüğü şekilde işlerliğe kavuşmasını sağlamaktır.⁸⁵

2. 2. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının Uygulama Sonuçları

24 Ocak 1980 programının amaçlarının ve bu amaçlara ulaşmak için uygulamaya konan ekonomi politikası tedbirlerini gözden geçirdik. Şimdi bu programın uygulama sonuçlarını dönemler itibariyle inceleyelim.

24 Ocak Kararlarını, iki ana döneme ayırabiliriz:

⁸³ İlhan ULUDAĞ – Vildan SERİN, Dış Şoklara Karşı Dünya 'da ve Türkiye 'de geliştirilen İstikrar Politikaları, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 1987, s.146.

⁸⁴ İlhan TEKELİ, Türkiye 'de ve Dünya 'da Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları, No: 10, Ankara, 1984, s.233.

⁸⁵ Hasan OLGUN, Sübidey TOGAN, Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Enka Bilim ve Sanat Ödülleri, 1984 Ekonomik Birincilik Ödülü, İstanbul, 1984, s.21-22.

- 24 Ocak 1980 – Aralık 1983 arası dönem.
- Aralık 1983 sonrası dönem.

Program uygulamasının ilk döneminde 12 Eylül 1980 'e kadar bir azınlık hükümeti ve siyasi istikrarsızlık söz konusudur. 12 Eylül 1980 'den sonra bir askeri hükümet başa geçmiş ve demokrasi askıya alınmıştır. Söze edilen ilk dönemde, dünyada özellikle gelişmekte olan ülkeler için olumsuz faktörlerin ağır bastığı bir ekonomik konjonktür hüküm sürmüştür. Bu dönemde petrol şokunun etkileri henüz atlatılamamıştır. Ayrıca ABD dolarının değerlenmesi ve faiz haddinin yükselmesi yeni kredilerin faiz yükünü arttırdığı gibi, eski fakat dalgalı faizli kredilerin yükünü de arttırmıştır.⁸⁶

24 Ocak 1980 istikrar programı Eylül 1980 'e kadar bir azınlık hükümeti tarafından, Eylül 1980 – Aralık 1983 döneminde de demokrasinin askıya alındığı bir ortamda, askerlerin yönetimindeki bir hükümet tarafından uygulanmıştır. Eylül 1980 tarihindeki iktidar değişikliği programın uygulanmasında herhangi bir kesintiye veya değişime neden olmadı. Çünkü 1980 'den itibaren programın uygulanması bakımından daha elverişli bir ortam oluşturuldu. Demokrasinin askıya alınması ile sendikal faaliyetler, grevler yasaklandı. Ücret ve maaş artışları kontrol altına alındı. Bununla birlikte uluslararası piyasalardan sağlanan krediler sayesinde acil dış finansman sorunları aşılmış ve ithalat arttırılabilmektedir. İthal girdi sıkıntısı ve enerji dar boğazı aşılınca kapasite kullanımı genişlemiş ve yapılan kur ayarlamaları ile de TL. 'nin aşırı değerlendirilmiş olması önlenmek istenmiştir. Bu uygulamalar sayesinde döviz piyasasında karaborsa büyük ölçüde daraltılmıştır. Türkiye ekonomisinin dışa açılması ve dünya ile bütünleşmesi kolaylaşmıştır. Sonuçta, hem ithalat hem de ihracat artmıştır.

Özetle 1980-1983 döneminde piyasalarda arz-talep dengesi sağlandı. Ödemeler bilançosu açıkları küçüldü. Döviz darboğazından çıkıldı. Dış ödemeler rahatladı ve enflasyon gerileme sürecine girdi. Buna karşılık, GSMH büyüme oranları düşük düzeyde kaldı. İşsizlik arttı. Devletin ekonomideki yeri daraltılmadı. Sosyal dengesizlikler büyüdü.

---

⁸⁶ G. KAZGAN, a.g.e., s.355.

1983 yılı Türkiye 'de yapılan seçim sonucu liberalleşmeyi ve dışa açılmayı savunan ANAP iktidara geldi. Kısa sürede döviz kuru, faiz haddi, dış ticaret ve yabancı sermaye politikalarında esaslı değişiklikler yapıldı. Ekonomide durgunluğu aşmak ve daha büyük büyüme hızına ulaşmak için genişlemeci bir para ve maliye politikası izlendi.

1984-1987 döneminde büyüme hızlandı ve yılda ortalama %6.7 olarak gerçekleşti. Fakat enflasyon ivme kazandı. Enflasyonun kontrol altına alınamamasının birçok nedeni vardır. Ekonominin yapısı, işleyişi ve mali sistem sürekli olarak para arzını arttırıcı yönde baskı yapmıştır. Para arzı kontrol altında tutulamamıştır. Türkiye 'de sıkı para politikası uygulamak için gerekli alt yapının olmadığı, ekonomide likitidenin kolayca kontrol edilemediği ileri sürülmektedir.⁸⁷ Bu dönemde serbest piyasa ekonomisi uygulaması ve dışa açık ihracata dönük büyüme stratejisi, öz kaynakları zayıf küçük firmaların tasfiyesine yol açmıştır. Böylece devlet batan şirketleri destekleyerek veya KİT 'leştirerek kurtarma yoluna gitmiştir. Bu nedenlerden dolayı para arzının kontrol edilememesi, iç talebin sınırlandırılmaması, buna karşılık kredi faizlerinin ve ithal fiyatlarının sürekli yükselmesi 1984 'den itibaren enflasyonun yeniden kontrolden çıkmasına neden olmuştur.⁸⁸

1985 'e kadar hükümetler kamu oyuna karşı enflasyonu durdurmak için çaba harcadığı görüntüsünü veriyordu. Fakat 1986 'dan sonra enflasyonu önemsemez bir tavır içine girdiler. Kalkınma hızını yükseltmeyi fiyat istikrarına tercih ettiler. Sonuçta 1986, 1987 yıllarında GSMH büyüme oranı yükseldi. Bu büyüme ekonomide enflasyonun kontrolden çıkması pahasına sağlanabildi. Enflasyonu önlemek amacıyla alınan 1980 kararlarının başında, 1980 'de faizlerin serbest bırakılması gelmektedir.⁸⁹ Faiz oranları artık arz ve talebe göre belirlenmiş ve böylece faizlerin devlet tarafından belirlenme politikası sona ermiştir. Faiz oranlarının serbest bırakılması ile kıt kaynak durumundaki sermayenin fiyatı olan faiz yükselmiş ve faizlerin yüksek oluşu

⁸⁷ G. KAZGAN, a.g.e., s.251

⁸⁸ Teşvik Uygulama Başkanlığı, 24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin İhracatımızda Doğurduğu Yapısal Değişmeler Üzerine Bir Araştırma, Nisan 1986, DPT, Yayın No: 20037 – TUB: 39, s.31

⁸⁹ Öztin AKGÜÇ, "İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi", İ.Ü. Mecmuası, İstanbul, Ağustos-Eylül 1984, Sayı: 237-238, s.148

yatırımların öz sermaye gerektiren alanlara kaymalarına yol açmıştır.⁹⁰ Ayrıca kambiyo rejiminde de önemli değişiklikler yapılmış, rejim serbestleştirilmiştir.⁹¹ Tüm bu uygulamaların amacı sanayinin dışa açılmasını ve dış alemle bütünleşmesini sağlamak idi. Bu uygulamalar sonucu ekonominin dışa açıklık göstergeleri ile ithalat ve ihracatın GSYİH içindeki payı arttı.

1987 yılında oluşan enflasyon oranı mevduat faizlerinden yukarı olmuştur. Bu da mevduatın azalışına ve dolayısıyla alternatif yatırım aracı olarak daha iyi pozisyondaki döviz ve altına kaymıştır. Böylece 1987 'de önemli ölçüde döviz dar boğazı yaşanmıştır. Yaşanan döviz dar boğazını birkaç nedene bağlayabiliriz.⁹² Birinci neden, ihracat yoluyla sağlanan döviz gelirini zamanında yurt içine getirilemeyişi, ikinci neden bankaların ellerinde fazla olarak bulunan finansman kaynaklarını dövize bağlaması ve TL. yerine döviz saklama eğilimlerinin olması, üçüncü neden ise TL. 'nin piyasada bol olarak bulunması döviz spekülasyonuna neden olmuş, ayrıca Tahtakale piyasasına olan eğilimin artması da döviz dar boğazına yol açmıştır.⁹³

Türkiye 1980 yılında ikinci Özal hükümeti tarafından, 4 Şubat 1988 tedbirleri denilen fakat bu tedbirlerin "Şok Tedavisi" türünden mi, yoksa "24 Ocak Kararları" türünden mi, tedbirler olduğu tartışılan bir takım tedbirlere baş vurmuştur. Bu kararlar, ekonomide tam istihdam, ortalama büyüme hızı, adil gelir dağılımı ve makul bir fiyat seviyesini açıklayan 24 Ocak kararları gibi, geniş amaçlı tedbirler değildi. Bu tedbirlerin ekonomik sorunlar içinde döviz dar boğazının aşılması için alınan şok tedbirler olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁴ Bu tedbirler ile ithalat teminat oranları arttırılmış, ihracat dövizlerinin yurda getirilmesinde bir takım ciddi tedbirlere baş vurulmuş ve mevduat faizlerinde artışa gidilerek yıllık % 65 oranında yükseltilmiştir. Alınan bu kararlar bir takım sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlardan ilki, 24 Ocakta çizilen serbest piyasa

⁹⁰ Yakup KEPENEK, 12 Eylül 'ün Ekonomik Politikası ve Sosyal Demokrasi, Başarı Matbaası, Mayıs 1987, Ankara, s.9.

⁹¹ Halil SEYİTOĞLU, Uluslar arası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul 1990, s.461-465.

⁹² Mükerrrem HİÇ, "1987 Yılında Ekonominin Performansı ve 4 Şubat Kararları, İ.Ü. Mecmuası, İstanbul, Nisan 1988, Sayı: 281, s.5-6.

⁹³ T. GÜNGÖR URAS, 1988 Yılı Mali Politikalar ve 4 Şubat Tedbirleri (Görüşler ve Değerlendirmeler), Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Borsaları Birliği, Yayın No: 22, Ankara, 1988, s.128

⁹⁴ T. URAS, a.g.e., s.129.

modelinden geriye doğru bir adım atılması oluşmuştur. İkinci sonuç ise, şok niteliğine bürünen geçici nitelikteki kararlardır. Nitekim 4 Şubat Kararlarıyla % 15 'lere çıkarılan ithalat teminat araçlarının, 1988 'den itibaren % 7 oranında uygulanacağını hükme bağlanması, nispeten kararların geçici olduğunun bir göstergesidir.⁹⁵ 1990 yılında körfez krizinin çıkması ve 1991 yılında erken genel seçimlerin yapılması, para politikalarının gevşemesine yol açmıştır. Erken seçim, destekleme alımlarının genişletilmesine, fiyatların yükseltilmesine, işçi ücretlerinin artmasına yol açmıştır. Böylece kamu açıkları giderek büyümüştür. 1984 yılından sonra Güney Doğu Anadolu 'da terörle mücadele harcamaları, bütçe dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Döviz kuru ile faiz arasındaki dengeye dayalı politikaların başarı ile uygulanması sonucunda, Türkiye uluslar arası para piyasalarından sağlanan kaynaklarla bütçe açıklarını finanse edebilmiştir. Fakat 1983 yılı sonunda faizler düşürülünce, faiz oranı-kur dengesi bozulmuş ve ekonomi büyük bir krizin eşiğine gelmiştir. Bu çerçevede, 5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Kararları alınarak yürürlüğe konmuştur.⁹⁶

3. 5 NİSAN 1994 EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI

Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklikler yaratan 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararlarından sonra, özellikle 1990 yılından itibaren ülkenin içinde bulunduğu kötü gidiş nedeniyle istikrar paketi uygulamak zorunda kalınmıştır.

Şimdi 5 Nisan 1994 kararlarının alınmasına yol açan ekonomik ortam ve nedenleri üzerinde duralım.

3.1. Kararlara Yol Açan Ekonomik Ortam

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarından sonra, özellikle 1990 yılından itibaren kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, devletin nakit açığını iç borçlanma ile finanse eder duruma düşmesi, bu açığı kapatmak için dış borca ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi ile döviz

⁹⁵ Nahit TÖRE, "Döviz İhtiyacı 1988 'in En Önemli Sorunu Olacak", İşveren Yayınevi, Mart 1988, Sayı: 6, Cilt: 26, s.6-11

⁹⁶ R. KARLUK, a.g.e., s.404

rezervlerinin hızla erimesi, yeni bir istikrar programının yürürlüğe konulmasını zorunlu kılmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereği / GSMH oranı, 1990 sonrasında %10 'ları geçmiştir. Açık, özellikle kamu cari ve transfer harcamalarından kaynaklanmış, finansman amacıyla iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Toplam borç stokunun yükselmesi yıllık ana para faiz ödemelerini arttırmıştır. Kamu açıklarındaki hızlı büyüme, özellikle iç borçlanmanın ve bu arada iç faiz oranlarının hızla artmasına yol açmıştır.

1994 'ün ilk ayında ekonomimizin içine düştüğü büyük krizin temelinde, dış ticareti yapılamayan dışarıya satılamayan hizmetlerden sayılan emek fiyatlarının, stratejik ve tayin edici bir konuma sahip olduğunun, ekonomik uygulamalar da göz ardı edilmiş olması vardır. Emek fiyatının belirlenmesinde ithalat ve ihracat arasındaki farkın çok etkili olduğu kabul edilmektedir. İthalatın ihracattan yüksek bulunmasının nedeni Türkiye'deki emek fiyatlarının yüksek tutulmasıdır. Yüksek emek fiyatları ülkenin dışarıya satılabilir mal ve hizmetlerini yükselttiği için bir yandan ihracat artmasına engel olurken, öte yandan talep canlılığı yaratarak ithalatı arttırmaktadır.⁹⁷

5 Nisan kararlarına yol açan ekonomideki kötü gidişin göstergeleri 1983-1993 dönemini kapsayacak şekilde aşağıda verilmiştir.

TABLO: 6 Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Dış Borçlar (Milyon \$)	İç Borçlar (Milyar TL)	Konsolide Bütçe Açığı (Cari Fy.) (Milyar \$)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	Cari Açık (Milyon \$)	Büyüme Hızı (%) (1)	Enflasyon (%) (2)
1983	18.385	3.201	-219	-3.507	-1.923	4.2	3.5
1984	20.059	4.634	-508	-3.623	-1.439	7.1	50.3
1985	25.476	6.972	-513	-3.385	-1.13	4.3	43.2
1986	32.101	10.514	-1.100	-3.648	-1.465	6.8	29.6
1987	40.428	17.218	-2.300	-3.967	-806	9.8	32.0
1988	40.722	28.458	-3.800	-2.673	-1.596	1.5	68.3
1989	41.751	41.934	-7.500	-4.167	961	1.6	39.6
1990	49.031	57.180	-12.000	-9.342	-2.925	9.4	54.9
1991	50.489	93.643	-33.500	-7.340	258	0.4	62.1
1992	55.952	194.237	-47.400	-8.190	-942	6.4	66.0
1993	67.356	356.555	-133.900	-14.162	-6.380	7.6	71.1

Kaynak : DPT

⁹⁷ Zeyyat HATİPOĞLU, Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1995, s.45-49.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1988 yılında GSMH 'nin %6.2 'si olan kamu kesimi borçlanma gelirleri 1991'de %14.5'e çıkmıştır. 1993 yılında bu oran %16.3'e yükselmiştir. Dış ticaretimizde önemli bir yer tutan gelişmiş batı ekonomilerinin içinde bulunduğu durgunlukta, dış ticaret açığının hızla artmasına sebep olmuştur. İhracat artışının yavaşlaması, ithalat artışının hızlanması sonucunda dış ticaret açığı 1993 yılında 14.2 milyar dolara yükselmiş, cari işlemler dengesi ise 6.4 milyar dolar açık vermiştir.

T.C.M.B. 'nin piyasaya döviz sürerek döviz kurlarında denge sağlamaya yönelik faaliyetleri başarıya ulaşamamış, ekonomi giderek kötüleşmiş, döviz ve mali piyasalarda belirsizlik ve dalgalanmalar baş göstermiştir. Bu ortamda enflasyonu düşürmeye yönelik olarak 5 Nisan kararları alınmıştır. İşte, Türkiye bu ekonomik ortam içinde 5 Nisan kararlarını ortaya koymuştur. Bu kararların uygulanmasının temel nedenlerini şöyle açıklayabiliriz:

Türkiye ekonomisinde özellikle 1989 'dan sonra, kamu kesimi gelir gider dengesi ciddi biçimde bozulmuştu. Kamu kesimi açıkları yapısal kurumsal nedenlerden kaynaklanıyordu. Yeni vergi yasaları çıkarılamıyor, mevcut vergiler etkin biçimde tahsil edilemiyordu. Kayıt dışı ekonomi nedeniyle vergi yükünün adil dağılması mümkün olmuyordu. Kamu kesimi gelirleri arttırılamamasına karşı kamu harcamaları kontrol altına alınamamıştır. Devlet de israf alabildiğine sürmüştür. Kamu kesimi giderleri normal gelirlerle karşılanamayınca TCMB kaynaklarına baş vurulmuş, yoğun biçimde iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Devlet borçlana bilmek için faizleri yükseltmiştir. Bu gelişmeler devleti bir kısır döngüye sürüklemiştir. Kısa vadeli borçları ödeyebilmek için tekrar borçlanma yoluna gitmiştir. Yani borç borçla ödenmiştir.⁹⁸

5 Nisan Kararları öncesinde ödemeler bilançosu açıkları da rekor düzeylere ulaşmıştı. Ödemeler bilançosu açıklarının fazla büyümesi, öte yandan kimi uluslararası kuruluşların kredi notu ile ilgili değerlendirmeleri döviz piyasasında spekülatif eğilimleri kamçulamıştır. Döviz kurları 1989-1992 döneminde enflasyon oranının altında değişmiş, dolayısıyla TL reel olarak değer kazanmıştır. 1993 yılından itibaren

⁹⁸ Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı, Başlıca Ekonomik Göstergeler, 1994.

döviz kurları tırmanışa geçmiştir. Türkiye 'de zaten olmayan ekonomik dengeleri daha fazla bozan ve ülkeyi bir kriz ortamına sokan bir gelişme de, mali piyasaların aşırı ölçüde serbestleştirilmesidir.⁹⁹ 1993 yılı ikinci yarısında hükümet faiz hadlerini aşağıya çekme hevesine kapılınca likit fonlar borsa, döviz piyasası, altın piyasası arasında gidip gelmeye başladı. Spekülatif hareketlerdeki bu gelişme sonucu hem döviz kurları yükselmeye başladı, hem de faiz hadleri düşmedi, aksine yükseldi. Ocak 1994 'de mali piyasalardaki krizde bardağı taşıran damla bu faizleri düşürme denemesi oldu.

Ülkemizde 5 Nisan kararlarının alınış nedeni Arjantin, Brezilya, Bolivya gibi ülkelerde olduğu gibi %300-%500'lere ulaşan enflasyonu kontrol altına almak değildir. Tam tersine, o dönemde son yıllarda ülkemizde enflasyon oranı %60 %65 civarında olmuştur. Dolayısıyla 5 Nisan Kararları Serbest piyasa ekonomisine geçmekte olan ekonomimizde, para döviz sermaye, mal ve emek piyasası arasında ve özellikle de ilk üç piyasa arasındaki dengesizlikleri gidermek amacıyla alınmıştır. Dengesizlikler daha çok döviz ve bono (sermaye) piyasasında olduğu için finansal kriz niteliğindedir. Bu nedenle, önlemlerin daha çok bu piyasalara yönelik olması gerekiyordu. Oysa, alınan kararların ilk etkileri mal ve emek piyasalarında görülmüş, para ve döviz piyasalarında dengesizliklere yol açmıştır. Alınan istikrar önlemlerinin büyük bir kısmı enflasyon oranını aşağıya çekmeye yöneliktir. Kuşkusuz enflasyon ülkemiz açısından bir sorundur, ancak 5 Nisan kararlarının alınmasının bir gerekçesi değildir. 5 Nisan kararlarının gerekçesi, mali piyasalarda baş gösteren krizdir.

Türkiye'de 1994 yılı başından beri yaşanan krizin en önemli nedeni, kurala göre politikalardan, duruma göre politikalara dönüş yapılması olmuştur. Merkez Bankası'nın kuralcı politikalarından uzaklaşması ve bunun yerine duruma göre politikalara yönelmesi, ülkemizin 5 Nisan 1994 kararlarına sürüklenmesine yol açmıştır. Türkiye'de 1989 ortalarından itibaren yürürlüğe konulan kurala göre politikalar izlemeye devam edilseydi, 5 Nisan kararlarına gerek kalmayabilirdi.¹⁰⁰

Ülkemizde 1992 yılından itibaren aşırı değerlenmiş TL politikasından yavaş yavaş

⁹⁹ Gülten KAZGAN, Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye 'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s.205.

¹⁰⁰ İ. PARASIZ, a.g.e., s.141-145.

vazgeçilerek ve faiz oranları yükseltilmiştir. Reel faiz oranlarının bu denli yüksek tutulması, ülkemize yönelik yabancı kısa vadeli döviz akışını sağlarken, öte yandan, özel sektör üzerinde dışlama etkisi yaratarak özel sektör yatırımlarını olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Böylece ülkemizde bir döviz kuru faiz oranı oluşmasına neden olmuştur.

1993 yılı ortalarından itibaren kamu otoritesinin biraz da özel sektörden gelen baskılarda faiz oranlarını düşürme denemelerine girişmesi biçimindeki hassas ayar politikalarına yönelmeleri 1994 yılı Ocak ayında döviz krizinin en önemli nedeni olmuştur.¹⁰¹ 1994 krizinin temelinde dış ticareti yapılamayan dışarıya satılamayan hizmetlerden sayılan emek fiyatlarının, stratejik ve tayin edici bir konuma sahip olduğunu ekonomik uygulamalarda göz ardı edilmiş olması gelmektedir. Emek fiyatını belirlenmesinde ülkenin ihracatı ve ithalatı arasındaki farkın çok etkili olduğu kabul edilmelidir. Hemen tüm ekonomilerde ithalat, ihracattan çok fazla ise ve ülke bu farkı uzun yıllar sürdürebiliyorsa emek fiyatları yükselme eğilimine girecektir. 1994 bunalımının belli başlı bir durumu da budur. Yani ithalatın ihracattan yüksek olmasının nedeni, Türkiye'deki emek fiyatlarının yüksek tutulmasıdır.¹⁰²

Türkiye'nin dış borçlarının 1980-1993 arasında 60 milyar dolara çıkması, bununla beraber her yıl gelen işçi dövizleri, turizm gelirleri transit gelirleri ülkeye ihracat karşılığı olmayan çok büyük miktarda gelirlerin girmesine neden olmuş ve bu da bir yandan ulusal gelirden önemli artışlara neden olurken, 1994 bunalımını da hazırlamıştır. Ekonomi o kadar büyümüştür ki ithalat talebi ek gelirle karşılanmaz olmuştur. Cari işlemler açığının hızla artması 1994 krizinin temel nedenini oluşturmuştur. 1988 yılından itibaren kısa vadeli dış borçlarda görülen artışlar yurtiçi faiz oranlarının daha da yükselmesine neden olmuştur. Bu da özel sektör üzerinde dışlama etkisi yaratmıştır. 1993 ikinci yarısından itibaren "dışlama etkisini" tepki gösteren özel sektörün arzularını tatmin etmek için faiz oranlarını düşürme denemelerine girilmiştir. Yurtiçi faiz oranlarını düşürme çabaları 1994 krizinin en önemli nedenlerindedir. 5 Nisan 1994'te uygulamaya konan istikrar programının amaçlarını da şöyle sıralayabiliriz.¹⁰³

¹⁰¹ İ. PARASIZ, a.g.e., s.163-164.

¹⁰² Z. HATİPOĞLU, a.g.e, s.54.

¹⁰³ R. KARLUK, a.g.e., s.418

3.2. 5 Nisan 1994 Kararlarının Amaçları¹⁰⁴

- Bu programın amacı; enflasyonu hızla düşürmek, Türk lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetilen sürdürülebilir bir temele oturtmaktır.
- Bu programla bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması amaçlanırken diğer taraftan istikrarı sürekli kılacak yapısal reformlar da gerçekleştirilecektir.
- İstikrarı sağlamanın temelini çok yüksek düzeye çıkmış bulunan kamu kesimi açıklarının hızla aşağıya indirilmesi teşkil edecektir.
- Gelirlerin ekonominin rekabet gücünü dikkate alan ve verimli istihdamı destekleyen bir yapıda gelişmesi, istikrarın bir diğer temel unsurudur.

4. 5 NİSAN 1994 KARARLARININ 1958-1970 ve 1980 EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARININ SONUÇLARI VE KARŞILAŞTIRILMASI

Türkiye’de 5 Nisan 1994 kararlarından önce diğer bölümlerde de değindiğimiz gibi 1958, 1970 ve 1980 yıllarında istikrar paketleri yürürlüğe konulmuştu. Türkiye ekonomisinde 1958 yılından itibaren ortalama her 10-12 yılda bir istikrar tedbirlerine başvurmak, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Her istikrar tedbirinin mutlaka IMF tarafından mali yönden desteklenmesi gerekmiştir. 1 Mart 1947 tarihinde çalışmaya başlayan IMF yaklaşık 40 yıl boyunca Türkiye ekonomisini denetlemiştir. 1985 yılında IMF ’den kopulmuş, ancak 1994’de istikrar için yeniden IMF ’nin şartlarını kabul etmek zorunda kalınmış dolayısıyla bu durum ekonomi yönetimi açısından başarısızlığın bir kanıtı olmuştur.

¹⁰⁴ R. KARLUK, a.g.e, s.419.

5 Nisan Kararlarını daha önceki üç karar ile karşılaştırabilmek için 1958, 1970 ve 1980 tedbirlerinin sonuçları aşağıda özetlenmiştir.¹⁰⁵

1958 Kararlarının sonuçları:

- İthalatta artma,
- İhracatta beklenen artışın sağlanamaması,
- Merkez Bankası ve ticari kredilere getirilen tavan sonucunda kredi kullanımında daralma,
- Dış ticaret açığında büyüme,
- Büyüme hızında düşme.

1970 Kararlarının sonuçları:

- İşçi dövizli gelirlerinde yükselme,
- İhracatta artma,
- 1973 de ödemeler dengesinin ilk kez fazla vermesi,
- DÇM yoluyla borçlanma,
- Hızla büyüyen dış ticaret açığının önce işçi dövizleriyle sonra dış borçlanma yoluyla karşılanması.

1980 Kararlarının sonuçları:

- İhracatta artış, özellikle sınai malları ihracatı payında yükselme,
- Yabancı sermaye geçişlerinde yükselme,
- 1985 liberasyonundan sonra ithalatta hızlı gelişme,
- Dış ticaret açığında büyüme,
- Katlı kur sisteminden ayrılma,
- Serbest faiz politikası uygulamasına geçilmesi,
- 1988 sonlarında yüksek reel faizin etkisiyle TL 'nin aşırı değerlenmesi,
- 1990 'lardan sonra ihracatta durma, ithalatta patlamanın meydana gelmesi,

---

¹⁰⁵ R. KARLUK, a.g.e., s.430.

- Hızlı enflasyon ve TL 'den kaçış sonucunda ekonomide dolarlaşmanın başlaması.

Türkiye IMF ile 4 Ağustos 1958, 10 Ağustos 1970, 24 Ocak 1980 istikrar paketlerinin uygulamaya kurarken "stand-by" anlaşmaları imzalanmıştır. Her üç anlaşmada da önemli ortak nokta, Türkiye 'nin döviz ihtiyacının karşılamak için IMF 'den kredi almak ve IMF 'nin yakacağı yeşil ışık sonucunda Türkiye 'ye kredi açılmasını sağlamaktır.

Uygulamaya konan istikrar tedbirleri dış dengede aleyhimize işleyen durumu düzeltmeye yönelik tedbirlerdir. Bu tedbirlerin başında ise devalüasyon gelmektedir. Devalüasyon, uygulanan tüm istikrar paketlerinde ilk sırayı almıştır. 1980 yılında %70 civarında yapılan bir devalüasyondan sonra, 1981'de günlük devalüasyonlar başlamıştır. 1980 programını diğer programlardan ayıran özellik günlük devalüasyona geçilmiş olmasıdır. 1958 de yapılan devalüasyon sonucu ihracat arttırılmadığı gibi, ithalat dolayısıyla dış ticaret açığı artmış, büyüme hızı yavaşlamıştır. 1980 programı diğer programlara göre, fiyat oluşumunu piyasada oluşan arz ve talep şartlarına göre belirlenmesini amaçlamış, fiyatlar üzerindeki kontrolleri kaldırmıştır. 1980 programı mal, para ve döviz piyasasında fiyatların piyasa şartlarına göre belirlenmesini öngörürken emek fiyatının oluşumu denetim altına almıştır. Ayrıca 1980 programı, KIT fiyatlarının serbestçe belirlenmesi koşullarını getirmiştir. Bu program ile serbest faiz politikası uygulamasına geçilmiş ve yüksek reel faizin etkisiyle de TL 'si aşırı değerlenmiştir. 1980 programı, ihracata yönelik sanayileşme politikasını amaçladığından, diğer programlara göre farklılık arz etmektedir. Bu programlarda ihracat artışı sağlanması için çeşitli teşvik uygulamaları, vergi iadeleri, düşük ihracat kredileri öngörülmüştür.

1958-1970 programlarında ise ihracat artış hedefi devalüasyon etkisi sonucu sağlanmaya çalışılmıştır. 1958 programıyla ihracatta beklenen artış olmamış büyüme hızı yavaşlamıştır. 1970 programının diğerlerine göre farkı, yurt dışı işçi gelirlerine ayrıcalık tanınması ve bu gelirler için farklı kurlar tespit edilmiş olmasıdır. Böylece işçi dövizini gelirlerinde yükselme olmuştur. İhracatta artma görülürken, 1970'de ödemeler

dengesi ilk kez fazla vermiştir. 1978 programında diğer programlarına göre ihracata daha önem verilmiştir.¹⁰⁶

1980 programı ihracata yönelik sanayileşme politikası ile büyümeyi amaçlarken, diğer programlar ise devalüasyon yolu ile fiyat artışı sağlayan ithal ikameci modelini benimsemiş, ihracatta artış özellikle sanayi malları ihracatı payında kendini göstermiş, işçi döviz girişlerinde ve turizm gelirlerinde artma olmuştur.

1958 de uygulanan kota uygulamaları, 1960 'a dek sürmüş, sonuçta ithalat oranlarında artma olmuş, dolayısıyla dış ticaret açığı büyüyerek, büyüme hızı yavaşlamıştır. 1970 programın da işçi dövizlerinin devalüasyon yardımı ile ülke içine hızlı girişi ve ayrıca, dış yardımlardaki artışlar sonucu ithalat kısıtlamaları kaldırılabilmiş, işçi döviz gelirleri yükselirken, ihracatta artmalar görülmüştür. 1973'de ödemeler dengesi uzun süredir ilk kez fazla vermiştir. Hızla büyüyen dış ticaret açığının önce işçi dövizleriyle sonra dış borçlanma ile karşılanması yoluna gidilmiştir.

1980 programı, liberasyon uygulamasında bütünlük arz etmesi için, liberasyon uygulaması genişletilmiş ve engeller ortadan kaldırılmış, ithalatın kademeli liberasyonu sağlanmış, ithalat hızlı bir şekilde gelişerek dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur. 24 Ocak kararları ile Türkiye ekonomisi ihracata dönük ekonomi modelini kurarken 'karşılaştırmalı üstünlükleri' gözden geçirilmiş, tekstil, inşaat ve hafif sanayi ihracatın lokomotifi olmuştur. Altın ve döviz üzerindeki polisiye kontrollerin kaldırılması tarihi bir gelişmedir.¹⁰⁷

24 Ocak kararlarından sonra sanayileşme ihracata dayalı kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmış, bu arada büyük ölçüde programlı, planlı ve kamu ekonomik kurumlarına dayanan sanayileşmeden vazgeçilmiştir. Yatırım ve ara malları üretimine öncelik veren anlayış bırakılmış, sanayinin dışa açılmasına önem verilmiş ve ithalatta liberalizasyona gidilerek, Türk sanayi terbiye edilmeye çalışılmıştır. İthalatta özellikle 1984'den sonra libere edilmesi, kaçakçılık ve karaborsayı büyük ölçüde engelleyerek

¹⁰⁶ Sertif DEMİR, "1980 İstikrar Tedbirlerinin 1958-1978 Tedbirleriyle Genel Bir Karşılaştırılması", Şubat 1991 , Sayı: 312, s.18

¹⁰⁷ S. DEMİR, a.g.e, S.19

haksız rekabeti ortadan kaldırmış, yabancı sermaye girişleri üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. İhracatı teşvik eden yeni politikalar sonucunda sanayiciler, iç piyasa yerine dış piyasalara da yönelmeye başlamışlar ve iç piyasa darlığından kurtulmuşlardır. 1980 öncesinde Türkiye’de iç pazar küçük ve satın alma gücü de düşüktü ve bu durum üretimi küçük ölçekte yapılmasına yol açıyordu. Dışa açılma, pazar genişlemesi imkanı yaratmış, bu olumlu gelişme özellikle iç pazarı yetersiz olduğu sanayi dallarının gelişmesini teşvik etmiştir.¹⁰⁸ 24 Ocak 1980 kararlarının, en önemli sonuçlarından biri sanayi ürünleri ihracatındaki olumlu gelişmedir. 1980’den sonra tarımsal mallar ihracatı azalırken, sanayi sektörü ihracatı sürekli artmış ve G.S.M.H. sektör payı da giderek büyümüştür. Bunun sebebi ihracat artış hızının büyüme hızından daha yüksek olmasıdır. Sanayi malları ihracat gelirlerinin toplam içindeki payının artması, ülkenin sanayileştiğinin bir göstergesidir. 1980 sonrası izlenen sanayileşme politikalarının temel özelliklerinden biri, sanayileşme de özel sektöre önem verilmesidir. Bu çerçevede KIT’lerin özel, yerli ve yabancı sermayeye satılarak “özelleştirilmesi” ve imalat sanayiinin tamamen özel girişimciliğe dayanmasıdır.

24 Ocak kararları ve dışa dönme stratejisi uygulanması ile ihracatta önemli artışlar olmuş, bu ihracat artışı özellikle Irak ve İran olmak üzere Arap ülkelerinden gelmiştir. 24 Ocak kararları ile diğer bir düzelme fiyat artışlarında olmuş, diğer bir düzelme de ulusal gelir artışında görülmüştür. Bu olumlu gelişmeler yanında çözülemeyen önemli bir sorun vardı ki, oda enflasyondur ve bununla birlikte dış borçlarımızda da önemli ölçüde artışlar meydana gelmişti.¹⁰⁹

5 Nisan 1994 öncesinde ve sonrasında yaşanan ekonomik olaylar ülkemizde çok bozuk olan gelir dağılımını daha da bozmuştur. Özellikle izlenen heteredoks şok politikası sonucu fiyatlar hızla yükselirken, maaş ve ücretlerin aşağı yukarı dondurulmuş olması, çalışanların büyük ölçüde fakirleşmesine yol açmıştır. Döviz kurlarının yüksek reel faiz politikalarıyla sağlanmaya çalışılması, 1994 yılının büyük bir bölümünde büyük tasarruf sahiplerinin önemli rant gelirleri elde etmelerine neden olmuştur. 5 Nisan kararları sonucu ülkemizde gelir dağılımında önemli değişiklikler

¹⁰⁸ R. KARLUK, a.g.e, s.87.

¹⁰⁹ Z. HATİPOĞLU, a.g.e., s.39.

olmuştur ve alınan istikrar önlemlerinin yükü büyük ölçüde sabit gelirlilerin üzerine binmiştir. Kuşkusuz 5 Nisan kararlarının alınması bir zorunluluktur. Alınan her istikrar önleminin sonunda meydana gelecek stagflasyonist etkiler doğal karşılanabilir. 5 Nisan kararları bir ülkede yaşanan yüksek oranlı bir enflasyonu oluşturmaya yönelik heteredoks istikrar önlemlerine benzer kararlardır. Oysa ülkemizde %55-65 oranında süregelen bir enflasyon vardı ve ekonomik birimler bu enflasyona kendilerini ayarlamışlardı. Kriz ihracat ve ithalat farkının önemli açılmasından kaynaklanmaktaydı. Yeni bir ihracat hamlesiyle ticaret bilançosu sorununun yeni vergiler ve özelleştirmeyle bütçe açıklarının azaltılması mümkündü. Bu önlemlerin alınmasındaki gecikme ve 5 Nisan kararlarıyla yaratılan arz şokunun dozajı Türk ekonomisini hiperensflasyon-depresyon eşiğine getirmiştir. Böylece faiz oranları yükselmeye başlamıştır. Çünkü insanların izlenen istikrar programına olan güvensizliği sonucu faiz oranları yükselmekte, enflasyon oranından daha yüksek olmaktadır. 5 Nisan kararları sonucu fiyatlar yükselmiş ve böylece ekonomide mevcut para stokunun reel değerini önemli ölçüde düşürmüştür. Ayrıca TL 'nin yabancı paralar karşısında önemli ölçüde değer yitirmesi ithalatı frenlerken ihracatı teşvik etmiştir.

5 Nisan kararları sonrası döviz kurlarında hızla yükseliş görülürken enflasyonda hızla artmıştır. Döviz kurlarındaki hızlı yükseliş ithalat maliyetinin dolayısıyla üretim maliyetlerini arttırmış, faizlerin yükselmesi de üretim maliyetini olumsuz etkilemiş, kamu açıklarının artması istikrar paketine olan güvenini azaltmış, dolayısıyla olumsuz beklentiler enflasyonu körüklemiştir. İç talebin gerilemesi üretimi düşürmüş, düşen üretimde enflasyona karşı korunmak isteyen üretici kapanmamak için fiyatlarını ölçsüz arttırmak zorunda kalmıştır. Dış kredilerin kapalı olması nedeniyle iç borçlanmaya gidilmiştir. Enflasyonla birlikte iç borçlanma faizlerinin artışı, enflasyonu besleyen yeni bir faktör olmuştur. Ekonomide enflasyonun hızla yükselmesi, işsizlik oranında da artışa yol açmış, enflasyon ve işsizlik rakamlarını arttırmıştır.¹¹⁰

5 Nisan kararları sonrası bütçe açıkları azalmış, hatta bir süre sonra masrafların kısılması ve yeni vergilerle bütçe fazlalıklarını ortaya çıkarmıştır. Sonuçta bütçe açığı artmış, ithalat önemli ölçüde azalırken, ihracat hızlı bir artış trendine girmiştir. Ödemeler dengesinde 5 Nisan kararlarının çok olumlu etkileri görülmüştür. 1994

¹¹⁰ Z. HATIPOĞLU, a.g.e., s.56.

yılında ihracat %18 artarken ithalat %24 azalmıştır. 5 Nisan kararlarını izleyen dönemde meydana gelen yüksek fiyat artışları ekonomide mevcut para stokunun reel değerini önemli ölçüde düşürmüştür. 5 Nisan 1994 tarihine kadar tüm parasal büyüklüklerde önemli artışlar olmuştur. Nedeni 5 Nisan kararlarını izleyen dönemde özel sektör kendi yarattığı vadeli çek uygulamalarıyla kendi kendine çözdüğü likitide sorununu vadeli çek uygulamalarını kaldırarak kendi kendine dar boğaza sokmuştur. Özel sektörde güven bunalımı aşıldıkça peşin alışverişler zamanla yerini vadeli alışverişlere bırakmıştır. İşte bu durumda ekonomide birden bire likitide arzı artmıştır. Kuşkusuz böyle bir durum enflasyon durumunun oranının hızla yükselmesine neden olmuştur.

5 Nisan kararlarının önemli sonuçlarından biri de özelleştirme dir. Gerek kamu sektörünün küçültülmesi, gerekse bütçe açıklarının azaltılması özel sektörde stagflasyonla deprezyon arası bir durumu yaratması özelleştirmeyi çıkmaza sokmuştur. 5 Nisan kararının doğal sonucu olarak daralan ekonomide özelleştirme bir yana yeniden devletleştirme olgusu gündeme gelmiştir.

5 Nisan Kararları, kısmen hedeflerine ulaşmış, fakat amaçlarını tam olarak gerçekleştirilememiştir. 5 Nisan Kararları çerçevesinde ulaşılmak istenen makro hedeflerin büyük bir kısmına ulaşamadığı gibi, ekonomide 24 Ocak Kararlarının yarattığı yapısal değişim rüzgarlarını da estirememiştir. Ancak bunun yanı sıra 5 Nisan Kararları, mali piyasalar ve kamu ekonomisi açısından olumlu sonuçlar da yaratmıştır. Türk lirası bir süre TL 'sına olan talep dolayısıyla istikrar kazanmıştır. Hazine iç borçlanmaya giderek açıklarını kapatabilmiştir. İç borç faizleri gerilemiş para piyasaları yeniden işlemeye başlamıştır. Ancak alınan kararlar, işçi ve memur zamlarının 1994 yılında düşük oranlarda gerçekleşmesine yol açmış ve gelir dağılımındaki sabit gelirliler aleyhine olan durumu daha da kötüleştirmiştir. Bankalar mevduat faizlerini, hazine bono faizlerindeki artışa paralel olarak yükselttikleri için rantiyeye kesiminin gelirleri artmıştır. Gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinden tahsil edilen net aktif vergisi, ekonomik talep yetersizliğinden kaynaklanan daralma ile birleşince sanayi kuruluşları üretimlerini kısmışlardır. Bu durum işçi çıkarmalarına sebep olmuştur. Tarımsal ürünlere uygulanan destekleme fiyatları, enflasyon hızını karşılayamamıştır. Bu

durumda çiftçiler zarar görmüştür. Bu gelişmeler sonucunda ekonomide reel sektör, Cumhuriyet tarihindeki 1944 ve 1949 yıllarındaki daralmayı da geçerek en büyük depresyona girmiştir. Durgunluk içinde enflasyon olgusunun ortaya çıkmasında, kamu harcamalarının kısılamaması ve kamu gelirlerinin sağlıklı bir şekilde arttırılamamasının da büyük etkisi vardır.

5 Nisan 1994 'den önce 1980 li yılların ortalarından sonra alınan önlemler, daha çok faiz oranı ile döviz kurunu ayarlayarak para piyasalarının iç ve dış dengeleri sağlamada kısmen başarılı olmuşlardır. Özellikle ekonomide yapısal bir düzenlemeyi gerçekleştirmediği için başarılı olamayan 5 Nisan Kararlarının ardından Merkez Bankası 6 Eylül 1995 tarihinden itibaren bir dizi para operasyonunu yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Bu kararlar doğrultusunda döviz fiyatları baskı altına alınmış, faizler yükseltilmiş, tüketim kısılmış ithalat frenlenmiş, ihracat özendirilmiştir.¹¹¹

---

¹¹¹ R. KARLUK, a.g.e., s.418.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERİN İSTİKRAR SÜRECİ AÇISINDAN ANALİZİ

Türkiye 'nin 1980 öncesi ve sonrası ekonomik gelişiminin analizi, makro göstergelerle bu bölümde incelenmeye çalışılmıştır.

1. TÜRKİYE 'NİN 1980 ÖNCESİ UYGULADIĞI İSTİKRAR POLİTİKALARININ MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra, memleketin ekonomik durumundaki gelişmeleri gösteren istatistiklerin ve diğer verilerin bulunmaması nedeniyle bu döneme ait kesin değerlendirmeler yapılamamaktadır. Değişik tarihlerde gerek kurumsal ve gerekse kişisel çalışmalara da dayanılarak bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu bölümde Cumhuriyet dönemine ait dış ticaret, gayri safi milli hasıla, dış borçlar ve fiyatların gelişimi incelenirken, daha çok planlı döneme ağırlık verilmesi sebebi de ele alınan dönemi analiz için yeterli verinin bulunamamasıdır.

Aşağıda, Türkiye 'nin 1980 öncesi dış ticareti, dış borçları, GSMH ve fiyat hareketlerindeki gelişmeleri ekonomik göstergeler açısından incelenmeye çalışılmıştır.

1.1. Dış Ticaretin Gelişme Seyri

İkinci Dünya Savaşının bitim yıllarında dış ticaretimizde ihracat lehine 96 milyon Dolarlık lehte bir fark ortaya çıkmıştır (1946). Bu durumun nedeni harpten çıkan devletlerin bizim mallarımıza taleplerinin artmış olmasıdır. Bu ülkeler henüz kendi üretim kaynaklarını faaliyete geçirmemiş durumdadır. Bu yıldan sonra savaşın ortadan kalkması ve normal ekonomik hayata dönüş nedeni ile bu ülkeler dış memleketlerden mal taleplerini nispeten azaltmışlardır. 1947 yılından itibaren dış ticaretimizde ithalatta süratle bir artış olurken ihracatta önemli bir değişiklik olmamış ve dış ticaret bilançosu daima pasif bakiye vermeye başlamıştır. Bunun nedenleri arasında ekonominin dış

memleketlerin kapital mallarına ihtiyacının artması söylenebilir. Savaş sonrası Türkiye'nin elinde hazır altın ve döviz rezervlerinin bulunması ve A.B.D.'nin sağlamış olduğu dış yardımlar da ithalatımızın artmasının nedenlerindedir. 1950'li yıllarda ithalat artışı, özel sektörün sanayi malları talebinin artışı nedeni ile hızlanmış, ihracat ise zirai mallardan buğdaya yönelmiştir. Bu yıllarda iklimin iyi gitmesi, buğday üretimini ve ihracatını arttırmıştır. 1953 yılından sonra ise ülkemizde dış ticaret açığı devamlı olarak artma göstermiştir. 1953-1958 döneminde hızla artan ithalat ve duraklayan ihracat sonucu büyüyen ödemeler dengesi açığı dış kredilerle karşılanmaya çalışılmış ancak bu açık kapatılamamıştır. Bütün bu gelişmelerin sonucunda 4 Ağustos 1958 kararları alınarak TL'nin A.B.D. Dolar'ı karşısında değeri 2.80 TL.'den 9 TL'ye düşürülmüştür. 1958 kararlarından sonra ithalat ve ihracat birlikte yükselmeye başlamıştır. Planlı dönemde dış ticaret açığı büyümüştür. 1. ve 2. Beş Yıllık Planların sanayiye yönelik gelişmeleri öngörmesi, sanayi malları talebinin artması nedeniyle ithalat artışını hızlandırmıştır. İhracat ise büyük bir gelişme göstermemiş iç tüketimin de artması ithalatın daha da azalmasına neden olmuştur. 1970-1980 yılları dış ticaretimizdeki gelişmeler ekonominin büyümesine yardımcı olmaktan çok zaman zaman frenleyici bir etki yaratıcı yöndedir.¹¹²

TABLO : 7 Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı
1923	87	51	-36
1925	129	103	-26
1930	70	71	-1
1935	71	76	5
1940	50	81	31
1945	87	168	71
1950	286	263	-22
1955	498	313	-1.84
1960	468	321	-1.47
1965	572	464	-1.08
1970	948	588	-3.59
1975	4.738	1.401	-3.337
1980	7.909	2.910	-4.999

Kaynak : D.İ.E. İstatistikleri

¹¹² Necati MUMCU, Dış Ticaret ve Kalkınma Stratejileri, İktisat Dergisi, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1985, s.240.

1930 – 1940 döneminde ihracat ve ithalat değerlerinde oldukça önemli daralmalar olmuş, Türkiye 'nin bu yıllarda dış ticaretini ise daha çok dış şartlar belirlemiştir.

Türkiye 'nin ihracat hacmi 1930 yılında ulaştığı 71 milyon \$ seviyesinden 1940 'ta 76 milyon \$'a yükselmiştir. 1950 yılından itibaren ithalatta süratle bir artış olurken ihracatta önemli bir değişiklik olmamış ve dış ticaret açığı giderek artmış ve pasif bakiye vermeye başlamıştır.

1953-1970 dönemlerinde ithalat hızla artarken ihracat hızla artmıştır. Dış ticaret açıkları, özellikle 1974 dünya petrol bunalımından sonra daha büyük önem kazanmıştır.

TABLO : 8 Dış Ticaret Açığı (milyon Dolar)

<u>Yıl</u>	<u>Program</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Gerçekleşme %</u>
1977	-3.300	-4.043.3	122.5
1978	-2.450	-2.310.8	94.3
1979	-2.250	-2.808.3	124.8

Kaynak : D.İ.E. İstatistikleri

Tablodan da izleneceği gibi 1977'de gerçekleşen dış ticaret açığı 4.043 milyon \$'dır. 1978 ve 1979 yıllarında ise sırasıyla 2.311 milyon \$ ve 2.808 milyon \$ olmuştur. İthalat ve ihracat toplamının GSYİH 'ya oranı da 1977'den itibaren düşmüştür.

Türkiye 1970-1974 yıllarında GSYİH 'sının yılda ortalama %5.5'i, 1975-1979 yıllarında da ortalama %4.5'i oranında ihracat yapılabilmektedir. İhracat gelirlerimizin ithalatı karşılayamayışı yabancı sermaye girişlerini ve dış yardımların beklenen ölçülerde gerçekleşmemesi ithalatın genişlemesini de önlemiş, hatta daralmasına yol açmıştır. İthalat ihtiyacının karşılanamayışı, enerji hammaddesi ve ara malı noksanlıklarına yol açarak üretimi düşürmüştür, enflasyonun yükselmesinde önemli bir etken olmuştur.

TABLO : 9 İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı

Yıllar	Nominal GSMH (milyon TL)	Nominal İhracat (milyon TL)	Nominal İthalat (milyon TL)	İhracat/ GSMH Oranı	İthalat/ GSMH Oranı
1950	9.694	737	799	7.61	8.27
1955	19.117	877	1.393	4.59	4.29
1960	46.664	1.721	2.213	3.69	4.74
1965	76.726	4.174	5.193	5.44	6.77
1970	147.776	6.408	9.598	4.34	6.50
1975	35.771	20.075	68.987	3.75	12.88
1980	4.435.153	221.498	613.267	4.99	13.83

KAYNAK : İstatistik Göstergeler (1923-1980), DİE , Ankara, 1980

Bu tablodaki oranlar incelendiği zaman görülmektedir ki, Türkiye 1980'li yıllara gelinceye kadar dışarıya fazla açık bir ekonomik yapıda değildir. 1950 yılında ihracat/ GSMH oranı %7.61, ithalat/ GSMH oranı %8.27'dir. Bu oranlar, 1980 yılına kadar bir kaç istisna yılı dışında %10'un altında kalmıştır. 1950'li yıllarda ihracat, GSMH'nin %7.5'ini oluştururken 1958'de oran %2'ye düşmüştür. İhracat/ GSMH oranlarındaki gelişmeleri incelediğimizde durum pek farklı görülmemektedir. 1970 yılında %6 olan oran 1973'de %9, 1976'da %7, 1979'da %5 olmuştur.

Türkiye'nin dünya dış ticareti içindeki payı çok küçüktür. 1980'li yılların başına kadar bu pay binde 40'ların altında kalmıştır. İhracatın dünya ihracatı içindeki payı, 1953 yılından 1980'e kadar geçen 27 yılda devamlı azalmıştır. 1953'de binde 5 olan oran 1980'de binde 1.5'e kadar gerilemiştir.¹¹³

¹¹³ İhracatın Performansı ve Ekonomiye Maliyeti, İktisat Politikaları ve Gelişme Doğrultuları, 10. İktisat Haftası, İst., 1985, s.2.

1.2. Dış Borçların Gelişme Seyri

Dış ticaret açığının artması şüphesiz dış borçlanmayı zorunlu hale getirmektedir. Devletin bir yönden gelirleri azalırken, diğer yönden harcamaların artması memleketi dış borçlanmaya götüren diğer bir motiftir. 1946 yılında yapılan devalüasyon dış borçlarımızı arttırırken sonradan diğer devletlerinde benzer şekilde devalüasyonları borçlarımızın azalmasına neden olmuştur. 1950 'li yıllarda izlenmeye başlanan liberal iktisadi politika sonucu gerek özel teşebbüs gerek kamu kuruluşları dışarıdan aşırı derecede ithalata başlamışlardır. İthalat kısıtlaması da kaldırılmış olduğundan, ithalat süratli bir şekilde artmıştır. 1950'li yılların ikinci yarısından sonra ödemeler dengesinde meydana gelen açıkların büyümesi, dış borçlanmayı zorunlu bir duruma getirmiş, ülkelerin yanında uluslararası mali kuruluşlardan da borçlanılmaya başlanılmıştır. Özellikle 1956 yılından itibaren dış ticaret açıklarının finansmanında karşılaşılan güçlükler sebebiyle, dış kredi bulmakta sorun ortaya çıkmıştır. Bu dönemle birlikte özel sektörün kendisi, doğrudan borçlanmaya başlamış, ayrıca devletin aldığı bu borçların bir bölümü de özel sektörün kullanımına verilmiştir. 1950 yılında 702.8 milyon TL olan dövizle ödenecek borç miktarı, 1960'da 1.455.5 milyon TL 'sına yükselmiştir. Türkiye, bilinçli bir dış borç politikası izlemediği için 1950'lerin sonuna doğru vadesi gelen borçlarını ödeyemez duruma düşmüştür. Bunun sonucunda, 4 Ağustos 1958 istikrar programını uygulamış ve TL %220 oranında devalüe edilmiştir. Sonuçta döviz olarak ödenecek borç miktarı 1950 yılında 702.8 milyon TL iken, 1960 'da 1.455.5 milyon TL 'sına yükselmiştir. Planlı dönemde daha akılcı bir borçlanma politikası izlenmiş ancak dış borç artışının önüne geçilememiştir. İlk üç planda da dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması öngörülmesine rağmen bunda başarıya ulaşılamamıştır.

Dünya ekonomisinde 1973-1974 'de yaşanan petrol şokları sonucunda petrol fiyatları 4 misli artmış ve bu durum, petrol ithalatçısı olan Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Böylece ödemeler dengesi açığı büyümüş ve mevcut rezervler erimiştir. 1973'de 131 milyon \$ olan dış borç miktarı, bu sebeple 1974'de üç misli artarak 359 milyon \$'a çıkmıştır.¹¹⁴

¹¹⁴ Halil DİRİMTEKİN, Türkiye Ekonomisi, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1989, s.128

TABLO : 10 Dış Borçlar

<u>Yıllar</u>	<u>Dış Borç (milyon TL)</u>
1950	348
1960	1748
1970	5117
1980	9563

Kaynak : D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllıkları, (1950-1980)

Türkiye'nin dış borçlarının, borçlanma kaynaklarına göre gelişimi incelendiğinde 1975'den itibaren petrol fiyatlarındaki yükselişin yarattığı ödemeler dengesi sorunu nedeni ile ve ithalatın finansmanı için büyük ölçüde dış kaynaklara başvurulduğu görülmektedir. 1980'den sonra borçlarda düşme görülmüştür. Bu düşüşün nedeni, bu borçların orta vadeli borç şekline dönüştürülmesidir. Bu sayede kısa vadeli DÇM borçları 2.5 milyar \$'a kadar azaltılmıştır. 24 Ocak ekonomik istikrar tedbirleri'nin sonuçlarını vermeye başlaması sonucunda ödemeler dengesi açıkları azalmış ve dış borçlanma ile kapatılması gereken miktarlar düşük değerlere inmiştir.

1.3. Gayri Safi Milli Hasıla ve Büyüme Hızı Gelişme Seyri

Yıllar itibarı ile GSMH rakamlarının incelenmesi, GSMH 'nın sahip olduğu gelişme seyrini ortaya koyar. Türkiye'de GSMH 'nın yıldan yıla devamlı olarak arttığı, fakat bu artışın her yıl değişik hızda olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin cari ve mali fiyatlarla GSMH 'ın gelişimi Tablo 11 'de verilmiştir.

TABLO : 11 Cari ve Sabit Fiyatlarla GSMH (1945-1980) (milyar TL)

<u>Yıllar</u>	<u>Cari ve Üretici Fiyatlarıyla</u>	<u>1968 Üretici Fiyatlarıyla</u>
1923	0.9	11.4
1925	1.5	14.7
1930	1.6	21.3
1935	1.3	23.0
1940	2.4	33.7
1945	5.5	23.1
1950	9.7	38.5
1955	19.1	56.5
1960	46.7	70.9
1965	76.7	90.4
1970	147.8	125.4
1975	535.8	191.4
1980	4.435.2	206.1

Kaynak : DİE Yıllıkları

GSMH 'daki artış bazı yıllar daha hızlı olmuştur. Bu arada bazı yıllarda GSMH 'nın eksildiği dahi görülmüştür. Bu gelişmeler ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış siyasi, ekonomik şartlara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'de GSMH 'ın gelişimi, Cumhuriyetin ilk yıllarında yavaş olmuş, 1935-1945 döneminde 2. Dünya savaşının etkisiyle gelişim durmuş, savaş sonrası gelişim hızlanmıştır. Genel bir değerlendirme yaparsak, cari ve sabit fiyatlarla GSMH, 1945-1953 döneminde ve planlı dönemlerde önemli ölçüde artmıştır. Fakat istikrarlı bir gelişim göstermemiştir.

TABLO : 12 Büyüme Hızının Gelişimi

<u>Dönemler</u>	<u>Büyüme Hızı (%)</u>
1925-30	5.8
1930-34	3.7
1935-39	6.6
1940-44	-8.0
1945-49	10.1
1950-53	11.3
1954	-3.0
1955-59	5.5
1960-62	3.8
1963-67	6.7
1968-72	7.1
1973-77	6.5
1978	2.9
1979-83	2.1

Kaynak : TTSOB, İstatistik Rakamlarla Türkiye Ekonomisi ve Ekonomik Raporlar

Büyüme hızının aldığı değer ülkenin kalkınma çabalarının başarı derecesini ortaya koyacağı için çok önemlidir. Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde muhtelif alt dönemler itibarıyla büyüme hızının gelişimi Tablo: 16'da gösterilmiştir. Görüldüğü gibi 1925-1939 arasında genel olarak pozitif ve yılda ortalama %5 civarında bir büyüme hızı gerçekleştirilmiştir. 1940'lı yılların ilk yarısında savaş şartları sebebiyle silah altında bulunan büyük bir insan gücünün yol açtığı üretim düşüklüğü GSMH'daki gerilemenin başlıca kaynağıdır. 1945'den 1953'e kadar tarım kesiminde havaların iyi gitmesinin ve makineleşmenin olumlu etkileri yaşanmış ve bu sektörün öncülüğünde %10'un üzerinde büyüme hızı değerlerine erişilmiştir. 1954-1962 arasında olumsuz hava şartları ve döviz darboğazı büyüme hızının düşük seviyede kalmasına yol açmış ve 1963'den itibaren planlı döneme girilmiştir.

1962-1966 döneminde kalkınma hızı ortalaması %6.6 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1968-1972 döneminde yurtiçi hasılda görülen gelişmeler yanında özellikle yurt dışında bulunan işçilerin gönderdikleri dövizler büyümeyi etkilemiştir. Dönem boyunca %7.1'lik bir büyüme hızı gerçekleştirilmiştir. 1973-1977 döneminde sanayileşmeye verilen öncelik nedeniyle yatırım malı ithalatı artışı sebebiyle toplam ithalat daha da artmıştır. Bu arada işçi dövizleri girdilerindeki azalma, dış borçların artması ekonomiyi darboğaza götürmüştür.¹¹⁵

1979-1983 %80 olarak öngörülen büyüme hızı %2.1 oranında gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu arada çeşitli ekonomik ve politik nedenlerle, gerçekleşme %3.0 ve %5.9 olmuştur.¹¹⁶ Bilindiği gibi GSMH aynı zamanda planda hedef alınan gelir seviyesinin göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bunun içinde nüfusun dikkate alınması gerekmektedir. Böylece bulunacak olan kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasılanın yıllar itibarıyla değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹¹⁷

¹¹⁵ H. DİRİMTEKİN, a.g.e.,s.139.

¹¹⁶ H. DİRİMTEKİN, a.g.e.,s.182.

¹¹⁷ Z. HATIPOĞLU, a.g.e., s.29.

TABLO : 13 Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla (TL)

<u>Yıllar</u>	<u>Cari Fiyatlarla</u>	<u>1968 Fiyatlarıyla</u>
1960	1.159	2.576
1965	2.463	2.901
1970	4.184	3.551
1975	13.386	4.532
<u>1980</u>	<u>99.804</u>	<u>4.638</u>

Kaynak : Dev. İst. Yıllıkları, DPT Yayınları

1960-1980 dönemimde cari Fiyatlarla GSMH 2.576 TL 'dan 4.638 TL 'na yükselmiştir. Bu da ülkedeki gelişmenin fertlere yansıyan durumunu ortaya koymaktadır. 1970-1980 yılları arasında GSMH 'daki düşüşler ve yüksek nüfus artışının kişi başına GSMH 'nın söz konusu yıllarda gerilemesine neden olmuştur. Gayri Safi Milli Hasılanın sektördeki dağılımına bakacak olursak, şöyle bir gelişim görülür.

TABLO : 14 GSYİH İçinde Sektörlerin Payları
(1968 Faktör Fiyatlarıyla) (milyon TL)

<u>Yıllar</u>	<u>Tarım</u>	<u>Sanayi</u>	<u>Hizmetler</u>	<u>GSYİH</u>
1963	28.827.4	11.84.6.5	35.046.6	75.720.5
1965	27.551.2	14.375.6	38.854.3	80.781.1
1970	32.016.7	22.668.2	57.566.3	112.251.7
1975	39.674.6	35.614.9	84.648.5	159.938.0
<u>1980</u>	<u>45.268.2</u>	<u>40.887.4</u>	<u>101.393.3</u>	<u>187.549.9</u>

Kaynak : TTSOB, Yıllık İktisadi Raporlar

1945 'den sonra 1953 'e kadar tarım kesiminde havaların iyi gitmesiyle makineleşmenin olumlu etkileri yaşanmış ve bu sektörün öncülüğünde %10'un üzerinde büyüme değerine erişilmiştir. 1954-1962 yılları arasında olumsuz hava şartları ve döviz darboğazı büyüme hızının düşük seviyede kalmasına yol açmıştır. 1963'den itibaren planlı döneme girilmiştir.

Birinci ve İkinci beş yıllık kalkınma planları döneminde %7 olarak hedeflenen büyüme hızı 1963-1967 döneminde %6.6 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik bünyenin

genellikle tarıma dayalı olması nedeniyle, GSMH 'da dalgalanmalar görülmektedir. İkinci plan döneminde havanın etkisi ile tarım gelirlerinde yıllık farklar görülmüştür. Sanayi ve hizmetler sektörünün GSMH içindeki paylarının arttığı saptanmıştır. 1972 yılında tarımın payı%28.4, sanayinin %22.4, hizmetlerin payı ise %49.2 olmuştur. Bu dönemde hedef alınan rakam 1971-1972 yıllarında aşılarak dönem boyunca ortalama %7.1'lik bir büyüme hızı gerçekleşmiştir. Gayri Safi Milli Hasılanın üçüncü beş yıllık kalkınma planında yıllık ortalama %7.9 oranında artması hedef alınmıştı. İlk yıl olan 1973 'de hedeflerinin oldukça gerisinde (%5.4) kalmıştır. Bu dönemde sanayileşmeye verilen öncelik nedeniyle yatırım malı ithalatı artışı sebebiyle toplam ithalat daha da artmıştır. İthalat kısıtlamaları sanayi içinde frenleyici etki yaratmış ve bu alanda gelişmeyi yavaşlatmıştır.¹¹⁸

1963 1977 döneminde tarım yılda ortalama %3.2 oranında büyümüştür. Sanayi ve hizmetler sektöründe gerçekleşen yıllık büyüme hızları plan hedeflerine çok yakındır. Hizmetler sektöründe her üç plan döneminde de büyüme hedefleri aşılmıştır. 1978 'e kadar tarımın GSYİH büyümesine marjinal katkısının azalmadığını, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYİH büyümesine nispi katkılarının arttığını söyleyebiliriz.

1.4. Fiyat Hareketlerinin Gelişme Seyri

Aşağıdaki tabloda toptan eşya fiyatları genel endeksinin 1976-1979 yılları itibarıyla seyri karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

TABLO : 15 Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (1976-1979)

	Genel Endeks				Zincirleme Artışlar		
	1976	1977	1978	1979	1977	1978	1979
Genel Endeks	429.7	584.8	868.9	1.577.8	36.1	48.8	81.4
Gıda Mad. ve Yemler	447.7	584.8	813.9	1.349.0	33.3	36.4	65.7
Sanayi Hammaddeleri ve Yarı Mamulleri	339.8	564.8	963.1	1.959.1	41.3	70.5	103.4

Kaynak : Ticaret bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü

¹¹⁸ Z. HATİPOĞLU, a.g.e., s.29.

Tablonun incelenmesinden de görüleceği gibi Toptan Eşya Fiyatları Genel Endeksi 1977 yılında %36.1, 1978 yılında, %48.8, 1979 yılında %81.4 gibi yüksek oranlarda artış göstermiştir. İstatistiklerden de görüldüğü gibi fiyat artışları ekonomimizde büyük sorun haline gelmiştir.

2. TÜRKİYE'NİN 1980 SONRASI UYGULADIĞI İSTİKRAR POLİTİKALARININ MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ

2.1. Dış Ticaretin Gelişme Seyri

24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile alınan kararlarda fiyat artışlarının düşürülmesi birinci ana hedef olarak saptanırken, dış ticaret kesiminde de ihracatın arttırılması birinci ana hedef olarak saptanmıştır. 1980 yılında ihracatın arttırılmasına yönelik alınan kararların yegane amacı, ne pahasına olursa olsun ihracat artışı sağlamaktır. Bu maksatla, 1980 yılında ihracatın arttırılmasına yönelik politikalar ve teşvikler uygulamaya başlanmıştır. 1980 yılında alınan dış ticaretle ilgili kararların amaçlarından biriside ekonominin dışa açılmasının kolaylaşacağı görüşünün ağırlıklı olmasıdır. 1980'li yıllarda ihracat artışının sağlanması için alınan bir çok ihracat teşvik kararlarından birkaç tanesi ve en önemlilerini sırasıyla şöyle sayabiliriz; ihracat teşvik kararlarının uygulanmasının Başbakanlığa bağlı Teşvik ve Uygulama Başkanlığına verilmesi, tescilli ihracat kaldırılarak çok sayıda malın serbest ihracat kapsamına alınması, faiz farkı ödemelerinde firma ve aracı bankalar lehine düzenlemeler yapılması, vergi iadesi uygulaması ve serbest kur politikasının benimsenmesi gibi yıllar itibarıyla sürekli ihracatın arttırılmasına yönelik tedbirlerin alınmasını sayabiliriz.¹¹⁹

1980 yılından itibaren teşviklerin sayesinde ihracatta artışlar sağlanmıştır (1983,1986,1989 yılları hariç). 1983, 1986,1989 yıllarında ihracat rakamlarında görülen düşüşleri büyük çoğunlukla o yıllarda teşviklerde görülen düşüşlere bağlayabiliriz. 1989 yılında vergi iadesi gibi direk teşviklerin kaldırılması sonucu önceki yıla göre ihracat artışında düşüş gerçekleşmiştir. İhracat sektörünün GSMH 'ya oranı 1980-1989 yılları arasında ortalama yıllık % 11.6 gibi bir artış göstermiştir. 1985-1990 yılları arasında

¹¹⁹ T.C Merkez Bankası, 1980-1992 Ekonomi Yıllıkları, s.22.

ihracatta hedeflenen programların üzerine yalnızca 1987 ve 1990 yıllarında çıkabilmiştir.

1980-1990 yıllarında 1982 ile 1986 yılları hariç ithalatta önceki yıllara göre artış kaydedilmiştir. 1980 yılında alınan kararlar çerçevesinde, ithalatta liberasyon yoluna gidilmesi bu artışları açıklamaktadır. 1980-1990 yılları arasında, ithalatta ortalama yıllık % 15,6 gibi bir artış kaydedilmiştir. 1985-1990 yılları arasında ithalatta hedeflenen programların altına 1986-1989 yıllarında inilebilmiştir. 1980-1990 yılları arasında dış ticaret dengesini milyon dolar bazında incelediğimizde, dış ticaret açığının 1980-1988 arasında azalış gösterdiği buna karşın 1989 yılında dış ticaret açığının 1980 dış ticaret açığına yakın olduğu ve 1990 yılında dış ticaret açığında bir rekorun kırıldığı yıl olmuştur. 1980-1990 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranlarını incelediğimizde ise 1980-1988 yıllarında küçük iniş çıkışların yaşandığı halde, önceki yıllara göre artış göstermiş 1988 yılında ise en yüksek ihracatın ithalatı karşılama oranına ulaşmıştır (%81,4). Daha sonraki yıllarda düşüş göstermiştir. (1989 yılında %70,8; 1990 yılında %58,1) İhracatın GSMH içindeki payı artarken, buna karşın ithalatında GSMH içindeki payı artma göstermiştir. 1980 öncesi geleneksel tarım ürünleri ihraç eden ülkeler konumunda iken, 1980 sonrası sanayi ürünleri ihraç eden ülke konumuna gelmiştir.¹²⁰

TABLO : 16 Dış Ticaret

YILLAR	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
İhracat (\$)	2.910	4.703	5.746	5.728	7.134	7.958	7.457	10.190	11.662	11.627	12.960
% Değişimi	28.7	61.6	22.2	-0.3	24.5	11.6	-6.3	36.7	14.4	-0.3	11.4
İthalat (\$)	7.909	8.933	8.843	9.235	10.757	11.343	11.105	14.158	14.335	15.763	22.302
% Değişimi	56.0	12.9	-1.0	4.4	16.5	5.4	-2.1	27.5	1.3	10.0	41.4
Dış Tic. Dengesi (\$)	-4.999	-4.230	-3.097	-3.507	-3.623	-3.385	-3.648	-3.968	-2.673	-4.136	-9342
% Değişimi	78.0	-15.4	-26.8	13.2	3.3	-6.6	7.8	8.8	-32.6	54.7	125.8
Dış Tic. Hacmi (\$)	10.819	13.636	14.589	14.963	17.891	19301	18.562	24.348	25.997	27.390	35.262
% Değişimi	47.6	26.0	7.0	2.6	19.6	7.9	-3.8	31.2	6.8	5.4	28.7
İth. İhr. Kar. Oranı %	36.8	52.6	65.0	62.0	66.3	70.2	67.1	72.0	81.4	73.8	58.1
İhracat/GSMH	5.0	7.9	10.6	11.1	14.2	14.8	12.7	14.9	10.5	14.4	-----
İthalat/GSMH	13.6	15.0	16.3	17.9	21.4	21.1	18.9	20.1	20.2	19.6	-----

Kaynak : (1) . DPT "1980'den 1990 'a Makro Ekonomik Politikalar

Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi"

(2) . İTO, "1990 Ekonomik Rapor", Yayın No: 1990-21, s.126

(3) . T.C. Merkez Bankası, "1990 Ekonomik Yıllık Rapor",s.199

¹²⁰ DPT, "1980 'den 1990 'a Makro Ekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Bazı Değerlendirmeler", Ankara, 24 Temmuz 1990, s.35

Türkiye 'nin 1983 yılı ihracat değeri (FOB olarak) 15.3 milyon \$ 'dır. Yine 1993 yılında Türkiye 'nin ithalatı 29.4 milyon \$ 'dır. Türkiye 'de 1980 yılındaki dış ticaret dengesindeki açık 5 milyon \$ seviyesinden 1988 'de 2.6 milyon \$ 'a gerilemiş, fakat bu yıldan sonra ithalatta görülen patlama sonucunda açık hızla artarak 1994 yılında 14 milyon \$ 'lık rekor seviyesine ulaşmıştır.¹²¹

TABLO : 17 Dış Ticaret (1991-1996)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhra. İtha. Karşılama Oranı (%)	İhracatın İthala. Karşılama Oranı Ham petrol ihrac. Hariç (%)	İhracat	İthalat
1991	13.593	21.047	-7.454	64.6	73.1	112.7	110.4
1992	14.715	22.871	-8.156	64.3	72.7	116.1	112.2
1993	15.345	29.428	-14.083	52.1	57.1	123.5	153.8
1994	18.106	23.270	-5.164	77.8	86.9	141.8	120.8
1995	21.637	35.709	-14.072	60.6	66.0	149.1	161.0
1996	23.082	42.945	-19.381.6	59.8	63.3	123.6	138.6

KAYNAK : DPT

Dış ticaret açığı 5 Nisan kararları sonucunda ithalatın azalmasına bağlı olarak hızla küçülmüş, fakat 1995 yılında ithalatta görülen patlama dış ticaret açığının yine 1993 yılındaki rekor seviyesine çıkarmıştır. İMF verilerine göre 1993 yılında Türkiye 'nin dış ticareti, 14.1 milyon \$ açık vermiştir. Dış ticaretin fazla verdiği yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı %100 'ün üzerinde gerçekleşmiştir. Bu oran 1980 yılına kadar devam etmiştir. 1991 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %64.6 iken 1993 yılında %52.4 seviyesine inmiştir.

Cumhuriyet döneminde dış ticaret hacmi ilk defa 1962 yılında 1 milyon \$ 'a ulaşmıştır. Türkiye ekonomisinde bu hacim 30 yıl sonra 1992 'de 37 kat artarak 37.7 milyon \$ 'a 1996 'da ise 65.545 \$ 'a yükselmiştir.¹²²

¹²¹ DİE, Kısa Dönemde Göstergeler, 1996, s.22

¹²² Türkiye Ticaret, Sanayi Deniz Odaları ve Borsaları Birliği, Ekonomik Rapor, 1996, s.6

2.2. Dış Borçların Gelişme Seyri

24 Ocak kararlarının alındığı ve Türk ekonomisinin yeniden yapılanmaya başladığı 1980 yılında Türkiye'nin dış borç miktarı stok olarak 16.2 milyon dolardı. Bunun 2.4 milyon doları kısa, 13.7 milyon doları uzun vadeliydi. 12 yıl sonra 1992 'de toplam dış borç stoku 55. 2 milyon dolara ulaşmıştır. Diğer bir deyişle dış borçlar 39.0 milyar dolarlık bir artış göstermiştir. Fakat bu artış net rezervlerdeki yükseliş çıkarıldıktan sonra net 39.6 milyon dolardır. Net dış borçlardaki artışların %43'ü net kredi kullanımından, %32'si kur farklarından, %14'ü borç ertelemeleri ile ayarlamalarından, %11'i ise diğer sebeplerden ortaya çıkmıştır.

TABLO: 18 Dış Borçlar

	1988	1989	1990	1991	1992
VADESİNE GÖRE	40.772	41.751	49.035	50.489	55.592
KISA VADELİ	6.417	5.745	9.500	9.117	12.660
ORTA-UZUN VADELİ	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932
BORÇ ALANA GÖRE	40.722	41.751	49.035	50.489	55.592
ORTA-UZUN VADE	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932
Konsolide Bütçe	20.746	21.213	23.660	25.143	25.798
Diğer Kamu Sektörü	12.034	13.187	14.077	13.977	13.950
Özel Sektör	1.525	1.606	1.798	2.252	3.184
KISA VADE	6.147	5.745	9.500	9.117	12.660
Merkez Bankası	1.830	799	855	557	572
Ticari Bankalar	2.767	3.118	5.373	5.216	7.157
Diğer Sektörler	1.820	1.828	3.272	3.344	4.931
BORÇ VERENE GÖRE	40.722	41.751	49.035	50.489	55.592
ORTA-UZUN VADE	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932
Uluslar arası Kuruluşlar	9.192	8.740	9.564	10.069	9.160
İkili Anlaşmalar	11.382	11.431	12.984	14.587	15.035
Ticari Bankalar	5.570	5.043	4.843	4.309	3.640
Tahvil İhraçları	3.321	5.226	5.877	6.683	9.316
Özel Alacaklılar	4.840	5.566	6.267	5.724	5.781
KISA VADE	6.417	5.745	9.500	9.117	12.660
Ticari Kredi Bankaları	2.950	1.841	3.845	4.144	6.490
Özel Kesim Kredileri	3.467	3.904	5.655	4.973	6.170
KREDİ TÜRLERİNE GÖRE	40.722	41.751	49.035	50.489	55.592
ORTA-UZUN VADE	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932
Proje ve Program Kredileri	19.495	18.929	21.116	22.815	21.819
Uluslararası Para Piyasası Kredileri	8.505	10.269	10.720	10.992	12.956
Ertelenmiş Borçlar	503	66	12	11	10
Özel Krediler	5.802	6.742	7.687	7.554	8.147
KISA VADE	6.417	5.745	9.500	9.117	12.660
Krediler	3.984	2.950	5.524	6.134	10.065
Mevduatlar	2.433	2.795	3.976	2.983	2.595

Kaynak : HDTM

Toplam dış borç stokumuz 1993'de 67.356 milyon dolar, 1994 'de 65.601 milyon dolar, 1995'te 73.779 ve 1996'da 75.757 milyona yükselmiştir. 1993'den 1996'ya dış borçlar 10.156 milyon dolarlık bir artış göstermiştir. 1993 'te 48.823 milyonu uzun vadeli, 18.533 milyonu kısa vadeliydi. Bu yılda kısa vadeli borçların artış oranı 13,72 olmuştur. 1995'te toplam dış borç stokunun 14.227 milyonu kısa, 59.522 milyonu uzun vadeli gerçekleşmiştir. 1996'da ise dış borç stokunun 18.519 milyonu kısa, 57.238 milyonu uzun vadeli olmuştur. Türkiye'nin dış borçları içinde özellikle son yıllarda kısa vadeli borçların payı hızla yükselmiştir.

Genel olarak kısa vadeli dış borçlar, daha çok dış ticaretin finansmanında kullanılmakta, ticari banka kredileri ile özel sektörün aldığı kredilerden oluşmaktadır. Bu tip kredilerin toplam içindeki oranında meydana gelen artış, Türkiye'nin yakın gelecekte önemli bir dış ödeme gücüne karşılatabileceğinin bir göstergesidir. Ayrıca DTH içinde kısa vadeli olanların payında son yıllarda önemli bir değişim gözlenmiştir.

1990 yılında 49.035 milyon dolar olan dış borç stokumuz, 1995 yılında 73.3 milyon Dolara yükselmiş ve 1996 yılı itibariyle 79.757 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam dış borç stokunun %75,6'sı orta-uzun, %24,4'ü kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. Bir önceki yılın aynı dönemine göre orta-uzun vadeli dış borçlar %39.9 azalmış olup, kısa vadeli borçlar ise %30.2 oranında artmıştır. Orta-uzun vadeli dış borç stokunda yıl sonuna göre 2,1 milyon Dolarlık net artış ve dönem içerisinde Amerikan Dolarının Japon Yeni ve Alman Markı karşısında değer artışından kaynaklanan lehte oluşan 2.4 milyar dolarlık kur etkisi ile birlikte toplam 0.3 milyon Dolarlık bir azalış gerçekleşmiştir. Stok bazında orta-uzun vadeli borçlarımızın ortalama vadesi 11.56 yıl olmuştur. Ancak değişken faizli borç stokunun orta-uzun vadeli borç stoku içindeki payı, 1995 yılının aynı döneminde %34.6 iken 1996 yılının ilk yarısında bu oran %34.4'e düşmüştür. Bir önceki yılın aynı döneminde sağlanan kredilerin toplamı 1.6 milyon Dolardan %211.3'lük bir artış göstererek 5.0 milyon dolara çıkmıştır. Dönem boyunca sağlanan 5.0 milyon dolar tutarındaki kredilerin %62.6'sı kamu kesimi tarafından ortalama 7.6 yıl vade ve %6.7 sabit faizle, %3.7'si özel sektör tarafından ortalama 6.0 yıl ve %7.59 sabit faiz oranı ile sağlanmıştır. Yıl içerisinde alınan kredilerin %8.3'ü uluslararası kuruluşlardan ortalama 14.0 yıl vade ve

%7.3 sabit faizle, %53.4'ü ikili anlaşmalarla ortalama 7.5 yıl vade ve %6.9 sabit faizle ve %37.2'i tahvil ihraçlarından ortalama 4.9 yıl vade ve %6.8 sabit faizle sağlanmıştır.

TABLO: 19 Dış Borç Stoku (Milyon ABD Doları)

	1993	1994	1995	1995	1996
VADEYE GÖRE					
TOPLAM BORÇ STOKU	67.356	65.601	73.278	75.779	75.757
ORTA-UZUN VADE	54.291	54.291	57.577	59.552	57.238
KISA VADE	11.310	11.310	15.701	14.227	18.519
BORÇLULARA GÖRE					
ORTA-UZUN VADE	54.291	54.291	57.577	59.552	57.238
Konsolide Bütçe	30.416	30.416	31.095	33.039	30.891
Hazine Borçları	21.108	21.108	22.215	23.216	19.344
Devirli Krediler	6.366	6.727	6.557	7.093	8.980
Katma Bütçe	2.635	5.581	2.323	2.730	2.567
Diğer Kamu Sektörü	14.519	17.731	18.863	19.478	18.378
TCMB	6.618	5.597	10.486	10.050	10.361
(Kredi Mek. Döviz Tev. Hes.)	(6.282)	(8.308)	(10.397)	(9.957)	(10.352)
KIT'ler	5.439	5.483	4.811	5.402	4.389
FON'lar	836	1.045	1.127	1.173	1.335
Mahalli İdareler	1.602	5.549	2.414	2.820	2.243
Üniversiteler	24	57	25	33	20
Özel Sektör	5.968	6.144	7.619	7.035	7.999
KISA VADE	18.533	11.310	15.701	14.227	18.519
TCMB	667	828	993	978	980
(Kredi Mek.Döviz. Tev.Hes)	(666)	(823)	(973)	(966)	(951)
Ticari Bankalar	11.127	4.684	6.659	6.092	7.168
Diğer Sektörler	6.739	5.798	8.049	7.157	10.371
ALACAKLILARA GÖRE					
ORTA-UZUN VADE	48.823	54.291	57.577	59.552	57.238
Uluslar arası Kuruluşlar	8.674	9.183	9.081	10.065	8.353
UPF	0	344	573	605	665
UIKB, UKB, UFK	5.440	5.380	5.191	5.771	4.655
AYB	250	264	86	247	75
AKSKF	2.952	3.065	3.114	3.316	2.827
IKB	15	117	108	114	123
PIUB Fonu	2	0	0	0	0
UTKF	15	13	9	12	8
İkili Anlaşmalar	18.153	20.678	21.558	22.608	21.569
EIKT Ülkeleri	16.607	19.001	19.552	20.740	19.365
PIUB Ülkeleri	317	236	247	219	240
Diğer Ülkeler	1.229	1.441	1.759	1.649	1.964
Ticari Bankalar	3.083	2.325	2.346	2.512	2.029
Tahvil İhraçları	12.623	13.788	14.186	14.401	14.926
Özel Alacaklılar	6.290	8.317	10.406	9.966	10.361
KISA VADE	18.533	11.310	15.701	14.227	18.519
Ticari Banka Kredileri	9.526	2.901	4.263	4.225	4.739
Özel Kesim Kredileri	9.007	8.409	11.438	10.002	13.780

Kaynak : Hazine, TCMB

Türkiye 'nin orta ve uzun vadeli dış borç stokunun alacaklılara göre dağılımında ikili anlaşmalardan sağlanan krediler 1995 itibariyle %21.5 pay ile ilk sırada yer almıştır. Tahvil ihraçlarından oluşan borçlar ise %14.9 ile ikinci sırada bulunmaktadır. Daha sonra özel alacaklılar ile uluslar arası kuruluşlar gelmektedir. Kredi türlerine göre orta ve uzun vadeli borçlar sınıflandırıldığında en büyük payı proje ve program kredileri almaktadır. İkinci sırada yer alan özel kredilerin toplam içindeki payı artarken, tahvil ihracı ile sağlanan dış borç miktarında artış gözlenmiştir. Merkez Bankası borçları sabit kalırken, diğer sektörlerin borçlarında nispi bir gelişim gözlenmiştir.¹²³

Dış borç servisi / GSMH, 1986-1988 döneminde yükselmiş, 1988'den sonra dış borç servisindeki azalmalar ve GSMH dolayısıyla gerilemeye başlamıştır.

TABLO : 20 Dış borçlara ait bazı göstergeler

Yıl	Dış Borç Servisi/ İhracat	Dış Borç Servisi/ GSMH	Dış Borç Stoku/ İhracat	Dış Borç Stoku/ GSMH	Kısa vadeli borç/ Dış borç	Dış Borçların yıllık artış oranı		
						Toplam	Kısa	Orta
1980	6.84	0.29	454.59	19.34	-	-	-	33.86
1981	9.62	0.63	307.21	20.21	-	-	-	9.21
1982	10.48	0.94	280.07	25.06	-	-	-	11.39
1983	63.67	6.07	335.87	31.80	11.86	-	-	5.37
1984	48.97	5.91	289.60	34.96	15.39	7.39	39.41	3.08
1985	49.77	5.92	320.13	38.09	18.68	23.32	49.65	18.53
1986	57.76	5.73	430.50	42.70	19.78	26.00	33.41	24.30
1987	49.79	5.90	394.78	46.79	18.95	25.32	20.07	26.61
1988	57.67	7.44	349.18	45.02	15.76	1.23	-15.82	5.21
1989	59.61	6.44	359.16	38.82	13.76	2.53	-10.47	4.96
1990	5.57	4.79	378.38	32.59	19.37	17.45	65.36	9.80
1991	55.36	5.01	371.42	33.61	18.06	2.97	-4.03	4.65
1992	54.97	5.10	377.80	35.05	22.77	10.11	38.86	3.77
1993	52.04	4.44	438.94	37.45	27.51	21.16	46.39	13.72
1994	51.76	6.99	357.78	48.29	18.76	-3.83	-34.42	7.79

Kaynak : DIE, 1996 Ekonomik Göstergeler, s.12

¹²³ DPT, Seçilmiş Kısa Dönemli Göstergeler, 1996, s.24

2.3. GSMH ve Büyüme Hızı Gelişme Seyri

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan incelemeler sonucu, 1980 yılında GSMH gelişme hızı bir önceki yıla göre, 1968 fiyatlarıyla -1.1 oranında bir gelişme göstermiştir. Bu oran, son yirmi yıllık bir dönem içinde 1979 ile birlikte, büyümenin negatif yönde olduğu bir yılı oluşturmaktadır. Sektör bazında incelediğimizde, 1968 fiyatlarıyla 1.7'lik bir büyüme ile tarım sektörü başı çekmiştir. İkinci sırayı 0.8'lik bir büyüme ile hizmet sektörü ve en düşük -0.6 oranında bir büyüme hızı ile sanayi sektörü oluşturmaktadır. Aynı sektörlerin GSYİH içindeki gelişme oranları incelendiğinde, cari fiyatlarla hizmetler sektörü 52.4'lük bir gelişme hızı ile birinci sırayı, 25.0 oranındaki bir gelişme gösteren sanayi sektörü ikinci sırayı ve 22.6 oranındaki bir gelişme gösteren tarım sektörü üçüncü sırayı almıştır. 1980 yılında kişi başına düşen GSMH cari fiyatlarla 99.805 TL iken, sabit fiyatlarla 4.638 TL 'sını oluşturmaktadır. DİE tarafından yapılan açıklamalara göre, 1981 yılı GSMH gelişme hızı bir önceki yıla göre 1968 (sabit fiyatlarla) 4.1 oranında bir gelişme kaydetmiştir. Bu oran bir önceki yıla kıyaslandığı zaman, yüksek bir gelişme hızını oluşturmaktadır. Sektör bazında incelediğimizde ise, sanayi sektörü bir önceki yıla göre bu yıl 7.4'lük bir büyüme oranı ile birinci sırayı almıştır.

Hizmetler sektörü ise, sanayi sektörü gibi bir önceki yıla göre 3.7'lik yüksek bir büyüme oranına ulaşarak, ikinci sıraya ulaşmıştır. Tarım sektörü ise, bir önceki yılda en yüksek büyümeyi sağlarken, 1981 yılında 0.1 gibi büyüme oranı ile sonuncu sırayı almıştır. 1981 yılında GSMH büyüme hızını etkileyen sektör, sanayi kesimi olmuştur diyebiliriz. Bu sektörlerin GSYİH içindeki payları cari fiyatlarla hizmetler 51.9, sanayi 26.1 tarım 22 olarak ortaya çıkmıştır. 1981 yılında kişi başına düşen GSMH cari fiyatlarla 143.909 TL iken, sabit fiyatlarla 4.714 TL gerçekleşmiştir. GSMH gelişme hızını miktar bazında incelediğimizde ise, cari fiyatlarla, 6.553.6 milyar TL'si 1968 fiyatlarıyla, 214.7 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 1982 yılı GSMH gelişme hızı, bir önceki yıla göre 4.5 oranında büyüme sağlamıştır. 1980'den itibaren GSMH'daki olumlu yükseliş devam etmiştir. İncelememizi sektör bazında sürdürürsek, birinci sırayı 6.4 gibi bir orana sahip olan tarım sektörü almaktadır. Bu sektördeki gelişmenin sebebi ise, çiftçilik ve hayvancılık alt sektöründe görülen olumlu gelişmelerden

kaynaklanmaktadır. Sanayi sektörü bir önceki yıla göre, gerileme göstermiştir. Bu gerilemenin sebebi ise, imalat sanayii katma değer artışındaki yavaşlama ve madencilik alt sektörü katma değerindeki gerilemeyi gösterebiliriz. Üçüncü sırayı 3.5 oranında bir gelişme gösteren hizmetler sektörü almıştır. Sektörlerin GSYİH içindeki paylarını incelediğimizde ise, cari fiyatlarla tarım 20.8, sanayi 27.1 ve hizmetler 52.1 olarak görülmektedir.

1983 yılını incelediğimizde, GSMH büyüme hızının bir önceki yıla göre, 1968 fiyatlarıyla, %3.3 bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Bu büyüme oranı, bir önceki yıla göre gerileme göstermiştir. Sektör bazında incelememizi sürdürürsek, sanayi sektörü %8'lik bir büyüme ile, bu yılın yüksek büyüme hızına ulaşmaktadır. Hizmetler sektörü %3.9 oranı ile, sektör bazında sanayiden sonra ikinci sırayı oluşturmaktadır. Üçüncü sırayı %0.1 oranındaki bir gelişme ile, tarım sektörü oluşturmaktadır. Tarım sektörünün bir önceki yıla göre gerilemesinin sebebi ise, kötü hava koşullarının bitkisel üretim üzerinde yapmış olduğu düşüşleri gösterebiliriz. Sektörlerin GSYİH incelemeleri sonucunda ise, cari fiyatlarla tarım %19.6, sanayi %28.6 ve hizmetler %51.8'lik bir gelişme kaydetmiştir. GSYİH incelemelerinde bu üç sektör arasında sanayi sektörü daha istikrarlı bir gelişme göstermektedir. Bunun sebebi ise, sanayinin teşviklendirilmesi olarak gösterebiliriz. 1983 yılı kişi başına düşen GSMH cari fiyatlarla 241.348 TL 'sı, sabit fiyatlarla 4.844 TL 'sı olarak gerçekleşmiştir. 1980-1983 kişi başına düşen GSMH ortalama yıllık cari fiyatlarla 168.039 TL 'sı, sabit fiyatlarla ortalama yıllık 4.750 TL 'sı gerçekleşmektedir. Yukarıda açıkladığımız gibi, 1983 yılı GSMH büyüme oranı tarım sektörünü etkilemiştir.¹²⁴

1984 yılı incelememiz, 1983'e nazaran daha iyi bir sonuç vermektedir. 1984 büyüme hızı, bir önceki yıla göre %5.9 oranında bir gelişme göstermiştir. Bu oran 1983'le kıyaslandığı zaman yaklaşık 2.5 katlık bir artışı ifade etmektedir. Bu olumlu gelişmeler sektör bazında da kendini göstermektedir. Sanayi sektörü %10.1'lik bir gelişme ile, bu yılın en yüksek büyüme oranına sahip sektör gurubunu oluşturmaktadır. Bu yüksek oranlı büyümenin nedeni ise, imalat sanayi sektöründeki kamu ve özel kesim üretim artışlarına bağlayabiliriz. Hizmetler sektörü %5.3'lük bir gelişme ile ikinci, tarım

¹²⁴ Erdoğan ALKİN, "On Yıl Önce, On Yıl Sonra", IFMC, İstanbul, 1991, s.9

sektörü 3.5'lik artış ile üçüncü sıraya yerleşirken, %3.5'lik artış 1977-1984 yılları arasında, 1982 yılındaki %6.4'lük büyümeden sonra, 1984 yılındaki büyüme ile ikinci kez yüksek oranlı büyümeye ulaşılmıştır. Sektörlerin GSYİH incelemeleri sonucundan cari fiyatlarla tarım %19.6, sanayi %29.4 ve hizmetler ise %51'lik bir gelişme göstermiştir. Kişi başına düşen GSMH cari fiyatlarla 374.462 TL 'sına aylık 31205 TL 'sına, ulaşmıştır. Sabit fiyatlarla ise 5.006 TL 'sı olmuştur. GSMH 'nın miktar açısından gelişmesine baktığımızda cari fiyatlarla 18.374.8 milyar TL 'sı, 1968 fiyatlarıyla 145.6 milyar TL 'sına ulaştığını görmekteyiz. 1984 GSMH büyüme oranını, sanayi sektöründeki olumlu gelişmelerin etkilediğini söyleyebiliriz. 1984 yılında %5.6 oranında bir büyüme hızı sağlanması, cari fiyatlarla gayri safi milli hasıla da, 1983 yılına göre enflasyon artış hızının üzerinde bir artış gerçekleşmesiyle mümkün olmuştur. 1984 yılında cari fiyatlarla GSMH 'da 1983 yılına göre sağlanan artış %52'dir. Türkiye ekonomisinin 1978 yılında gösterdiği gelişmeye koşut bir gelişme gösterdiği gözlenmektedir. 1978 yılında cari fiyatlarla GSMH 'da bir yıl öncesine göre %47.8 brüt artış sağlanırken aynı yıl için hesaplanan enflasyon artış hızı %43.8'dir. cari fiyatlarla GSMH 'daki net artış %4 oranındadır ve %2.9 oranında bir büyüme hızı sağlanmıştır. 1984'de cari fiyatlarla GSMH 'daki artış brüt artış %52'dir. Enflasyon artış oranının %48.3 oranında gerçekleştiği varsayılırsa cari fiyatlarla GSMH 'daki net artış %3.7 olduğu görülür. Böylece 1980-1984 dönemi büyüme hızı %3.2 olmuştur. Oysa 1975-1979 dönemi ortalama büyüme hızı %4.4'dür. Bu yıllarda grevlerin ekonomiyi felce uğratması, işçi ücretlerinin yükselmesi, KİT'lerin sürekli zarar etmesi, sendika dernek ve kooperatiflerin politika ile uğraşması sebebi ile ekonomi ortalama %4.4 oranında büyümüştür.

1985 incelememize, 1981-1985 sanayi sektörü analizimizle başlarsak sanırım daha doğru olacaktır. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payının, 1981 yılında %24'den 1985'de %30'a çıkmasını bu dönemin en olumlu gelişmesi olarak sayabiliriz. Bu dönem içinde, sanayinin olumlu büyümesi ve ihraç malları arasında sanayi mallarının oranının artması, gelişmenin olumlu olduğunu ifade etmektedir. 1985 yılındaki GSMH büyüme oranının bir önceki yıla göre 5.1 oranında bir gelişme gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bu büyüme oranı, bir önceki yıla göre düşük gelişmiştir. 1985 yılını sektör bazında incelediğimizde, genellikle üç ana sektörde, bir önceki yıla göre düşüşler

gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü, %6.3'lük büyüme oranı ile bir önceki yıla göre düşüş kaydetmesinin sebebi, imalat sanayi hasıla artışındaki azalışlara bağlayabiliriz. %4'lük bir büyüme oranı ile hizmetler sektörü ikinci sırayı oluşturmaktadır.¹²⁵ Bir önceki yıla göre %2.4'lük bir büyüme gösteren tarım sektöründeki yavaşlamanın nedeni ise, tarım kesimindeki olumsuz iklim koşullarına ve bilhassa pamuk, tütün, zeytin, şeker pancarı gibi ürünlerdeki rekolte düşüşlerine bağlayabiliriz. Sektörlerin cari fiyatlarla GSYİH incelemeleri sonucunda ise tarım %18.8 sanayi % 31.6 ve hizmetler %49.6 gibi bir gelişme göstermiştir. Kişi başına düşen GSMH cari fiyatlarla 552.407 TL 'sı, sabit fiyatlarla 5.132 TL 'sı gibi bir gelişme kaydetmiştir. Kişi başına düşen GSMH \$ cinsinden incelediğimizde, 1981-1985 arası sırasıyla 1282.6, 1132.0, 1047.8, 998.3, 1042.4 gibi bir gelişme seyretmiştir. Beş yıllık gelişme sonunda, \$ cinsinden incelendiğinde kişi başına düşen GSMH 'da düzensizlik görülmektedir. Bunun sebebi ise, kur farkından diğer bir anlatımla, \$ karşısında TL 'sının değerinin düşük olmasına bağlayabiliriz. Miktar açısından GSMH 'yı incelediğimizde cari fiyatlarla 27.796.8 milyar TL 'sı, sabit fiyatlarla 258.2 milyar TL 'sına erişildiği görülmektedir. 1985 yılındaki düşük oranlı GSMH büyümesini üç ana sektördeki düşük oranlı büyümelere bağlayabiliriz.

1986 yılında Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planına göre, %5 oranında bir büyüme öngörülmüştü. 1986 yılında gerçekleşen GSMH büyüme oranı %8.1 gibi bir büyüklüğe ulaşmıştır. Gerçekleşen büyüme oranı bir önceki yıla göre oldukça iyi bir seviye tutturmuştur. 1986 yılını sektörler bazında incelediğimizde üç ana sektörde bir önceki yıla göre yine oldukça iyi bir gelişme kaydetmiştir. Sanayi sektörü, bir önceki yıla göre sabit fiyatlarla %8.7 gibi bir gelişme kaydetmiştir. Sanayi sektöründeki bu yüksek oranlı büyümeyi, 1986 yılındaki petrol fiyatlarındaki düşüslere bağlayabiliriz. Petrol fiyatları düşüşleri sayesinde oluşturulan ek kaynaklar ile yapılan yatırımlardan, sanayi sektörü de olumlu etkilenmiştir. 1986 yılında üç ana sektör bazında, sanayiden sonra ikinci sırayı sabit fiyatlarla %7.9 gibi bir oranla tarım sektörü almıştır. Hizmetler sektörü sabit fiyatlarla %6.4 gibi bir orana ulaşarak, üç ana sektör içinde üçüncü sırayı almıştır. Kişi başına düşen GSMH \$ cinsinden değeri, cari fiyatlarla 39.369.5 milyar TL 'sı, sabit

¹²⁵ İktisadi Rapor, Türkiye Ticaret, Sanayi Deniz Ticaret Odaları Birliği, Yayın No:1984/6, Ankara, 1984, s.5

fiyatlarla 279.2 milyar TL 'sı olarak gerçekleşmiştir. 1986 yılı GSMH 'ında önemli bir yet tutan sanayinin büyük orana ulaşmasında yukarıda sanayi için açıkladığımız nedenin iç talebi genişletmesi de, sanayide yüksek büyümeye ulaşmasında rol oynamıştır.¹²⁶

1987 GSMH gelişme hızı, bir önceki yıla göre 1968 fiyatlarıyla %7.5 gibi bir gelişme göstermiştir.1987 yılında gerçekleşen büyüme, bir önceki yıla göre düşüş kaydetmiştir. Bu düşüşün sebebini, tarım sektöründeki düşük büyüme oranına bağlayabiliriz. 1987 yılında istikrarlı büyümesini sanayi sektörü sabit fiyatlarla %9.6 gibi bir seviye tutturarak bu yıl sektör bazında birinci sırayı almıştır.1986-1987 yıllarındaki GSMH büyüme oranlarından daha yüksek bir seviye tutturan sanayi büyüme oranları, ülke kaynaklarını zorlamıştır. Sabit fiyatlarla %6.8 büyüme oranına ulaşan hizmetler sektörü ikinci sırayı almıştır. %2.1 seviyesine düşen tarım sektörü, yukarıda da açıkladığımız gibi GSMH büyüme oranını düşürmüştür. Sektörlerin GSYİH içindeki aldıkları pay ise cari fiyatlarla tarım %18, sanayi %31.8, hizmetler %50.2 gibi bir seyir izlemiştir. Kişi başına düşen GSMH cari fiyatlarla 1.104.929 TL 'sı, sabit fiyatlarla 5.672 TL 'sı olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen GSMH 1987 yılında, \$ cinsinden 1266.4 olarak gerçekleşmiştir. Miktar açısından cari fiyatlarla 58.564.8 milyar TL 'sı, sabit fiyatlarla 300 milyar TL 'sı olarak gerçekleşmiştir.

1988 yılında hedeflenen GSMH oranı %5 iken gerçekleşen %3.6 olmuştur. GSMH 'nın düşük oranda büyümesinde, sanayi ve hizmetler sektörünün büyük etkisi olmuştur. Sanayi içinde, 1980 sonrası yüksek büyüme hızlarına ulaşan imalat sanayinin, bu yıl 1968 fiyatlarıyla %1.8 gibi bir büyümeye ulaşması, GSMH büyüme oranını olumsuz etkilemiştir. Tarım sektörü hızlı bir büyüme oranını gerçekleştirirken, hizmetler sektörü %4.1, sanayi sektörü %4 gibi bir büyüme hızına ulaşmıştır. Sektörlerin GSYİH payları cari fiyatlarla, tarım %17.5, sanayi %32.4 ve hizmetler %50.1 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen GSMH 'nın \$ cinsinden değeri ise 1300.1 \$ olarak gerçekleşmiştir. GSMH cari fiyatlarla 100.582.2 milyar TL 'sı, sabit fiyatlarla 310.9 milyar TL 'sı olarak gerçekleşmiştir.¹²⁷ 1988 yılını, 1987 yılının son üç ayındaki talep artışı ve kurlar üzerindeki baskıları düzeltmek için uygulanan bir dizi

¹²⁶ Ekonomik Rapor, Mayıs, 1986, İstanbul Tic. Odası, Periyodik Yayınlar Dizisi, No: 15, Sayı: 31, s.7

¹²⁷ ISO, Ekonomik Rapor, 1988, s.222

önlemler çerçevesinde açıklayabiliriz. Bu önlemlerden biri de, ekonominin büyüme hızının aşağıya doğru çekilmesidir.

1989 yılında GSMH için hedeflenen büyüme hızı, 1988'de hedeflenen gibi %5 olarak tespit edilmiştir. Gerçekleşme oranı ise, sabit fiyatlarla %1.6 olmuştur. Böylece son iki yılda GSMH 'da hedeflenen büyüme oranı tutturulamamıştır. Tarım sektöründe hedeflenen büyüme sabit fiyatlarla %3.3, gerçekleşen sabit fiyatlarla %-11.5, sanayi sektöründe sabit fiyatlarla hedeflenen büyüme %6.5, gerçekleşen sabit fiyatlarla %3.1, hizmetler sektöründe hedeflenen büyüme sabit fiyatlarla %4.8, gerçekleşen sabit fiyatlarla %4 olmuştur. 1989 yılında hedeflenen büyümeler tutturulamamıştır. GSYİH sektör paylarına baktığımızda cari fiyatlarla, tarım %16.6, sanayi %31.2 ve hizmetler %52.1'lik bir gelişme kaydetmiştir. Kişi başına düşen GSMH'nın seyri ise, cari fiyatlarla 3.072.203 TL'si, sabit fiyatlarla 556.89 TL'si olarak gerçekleşmiştir. Dolar cinsinden değeri ise 1.434.8 \$ olarak gerçekleşmiştir. GSMH cari fiyatlarla 170.633.2 milyar TL'si, sabit fiyatlarla 316 milyar TL'si olarak gerçekleşmiştir. Yukarıda kısaca bahsettiğimiz imalat sanayinin bir önceki yıla göre yüksek bir büyüme oranına ulaşmasını, 1989 yılının ikinci yarısından sonra yapılan yüksek oranlı ücret artışlarının, tüketim yoluyla talep düzeyini harekete geçirerek, imalat sanayinde üretim artışına neden olmasını bağlayabiliriz

1990 yılı GSMH 'da rekor denilebilecek bir büyüklüğe ulaşarak %5.7 hedeflene büyüme DIE'nin 1990 yılında %9.1 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektörü %11.3'lük bir büyüme rakamına ulaşmıştır. Tarımdaki yüksek oranlı büyüme 1989 yılındaki kötü iklim koşullarının tersine oldukça iyi gitmesi bu büyüme hızını yakalamaya neden olmuştur. Sanayi sektörü %9.8'lik gibi bir büyüme hızına ulaşarak, tarım sektöründen sonra ikinci sırayı almıştır. Hizmetler sektörü %6.2 gibi bir büyüme hızını yakalamıştır. GSYİH içinde sektörlerin aldıkları paylar ise sırasıyla cari fiyatlarla, tarım %18.1, sanayi %29.2, hizmetler %52.6 oranlarını almıştır. Kişi başına düşen GSMH 'nın Dolar cinsinden değeri ise 1783 \$ olarak gerçekleşmiştir. GSMH cari fiyatlarla 284.176.3 milyar TL 'sı, sabit fiyatlarla 344.6 milyar TL 'sı olarak gerçekleşmiştir.¹²⁸

¹²⁸ ISO, Ekonomik Rapor, 1986, s.302

TABLO : 21 Büyüme Hızları

SEKTÖRLER	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
TARIM	1.7	0.1	6.4	-0.1	3.5	2.4	7.9	2.1	8.0	-11.5	11.3
SANAYİ	-6.0	7.6	4.9	3.0	10.1	6.3	8.7	9.6	3.1	3.1	9.8
Madencilik	-4.1	-7.3	-5.5	7.5	7.9	11.9	-6.3	4.2	8.7	-3.7	6.3
İmalat	-6.4	9.5	5.4	8.7	10.2	5.5	9.6	9.9	1.8	3.2	10.1
Enerji	-4.5	7.0	11.6	2.2	11.2	7.8	15.5	10.9	9.8	7.2	9.5
HİZMETLER	0.8	3.7	3.5	3.9	5.3	4.0	6.4	6.8	4.1	4.0	6.2
İnşaat	0.8	0.4	0.5	0.6	1.9	2.9	8.3	6.7	2.3	1.0	1.0
Ticaret	-2.4	7.4	4.6	6.9	8.0	4.6	9.4	9.9	3.8	5.8	12.1
Ulaştırma Haberleş.	-0.6	0.9	2.2	3.2	7.7	4.8	4.5	6.4	3.0	2.6	2.5
Devlet Hizmetleri	5.8	4.0	5.4	4.2	2.6	3.3	3.5	4.8	6.5	6.5	3.5
Diğer Hizmetler	1.6	3.2	3.5	2.6	4.5	3.7	5.7	5.1	4.1	2.1	5.9
GSYİH (Fak.Fiy.)	0.5	3.6	4.5	3.9	6.0	4.2	7.3	1.2	4.7	0.4	8.1
NDAFG *	-24.2	-15.4	-47.4	-87.4	401.2	5.9	-74.3	158.2	-	-	-
DV-S **	-3.4	13.4	10.4	1.7	2.7	15.3	18.5	15.7	-2.5	5.6	17.0
GSMH (Piyasa Fiy.)	-1.1	4.1	4.1	3.3	5.9	5.1	8.1	7.5	3.6	1.6	9.1

KAYNAK : DPT , “ Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler “ , 1996,s.3

(*) Net Dış Alem Faktör Gelirleri

(**) Dolaylı Vergiler – Sübvansiyonlar

GSMH, 1980-1990 yılları arasında ortalama yıllık, 1968 fiyatlarıyla %4.7 gibi bir büyüme hızına, tarım sektörü ortalama yıllık 1968 fiyatlarıyla %2.8, sanayi sektörü ortalama yıllık %5.9, hizmetler sektörü ortalama yıllık %4.4, imalat sanayii ortalama yıllık %6.1, kişi başına düşen GSMH ortalama yıllık cari fiyatlarla 1.216.197 TL 'sı, sabit fiyatlarla ortalama yıllık 5244.5 TL 'sı, kişi başına düşen GSMH 'nin ortalama yıllık Dolar cinsinden değeri ise 1128.3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektörünün 1980-1990 yılları arasında, büyüme hızları bakımından dalgalanmalar gösteren bir seyir izlemiştir. Yıllar itibarıyla çeşitli yıllarda yaşanan kuraklıklar, tarım üretimini etkilerken tarımda büyüme hızını da dalgalanmıştır. Sanayi sektörü bilhassa imalat sanayii alt sektörü, 1980-1990 yılları arasında büyük dalgalanmalar yaşamamıştır. Büyüme hızları sanayide 1988-1989 yıllarında sabit kalmışsa da, eğilim artar şekilde devam etmiştir. Hizmetler sektörü, 1980-1990 yılları arasında büyük iniş çıkışlar yaşamamıştır. Bu yıllar arasında büyüme hızları, aşağı yukarı benzer şekilde gelişmiştir. Kişi başına düşen GSMH cari fiyatlarla ve sabit fiyatlarla, 1980'den bu yana

artışlar kaydetmiştir.¹²⁹ GSMH 1980-1990 yılları arasında, büyüme hızları açısından artar bir eğilim göstermiştir. 1988-1989 yıllarında, büyüme hızı yavaşlamasına rağmen, 1990 yılındaki yüksek büyüme hızı bu yavaşlamaları telafi etmiştir.¹³⁰

1980 yılından sonra izlenen, yeni sanayileşme stratejisi, sanayi sektöründe hızlı bir büyümeye yol açtı. Büyüme oranlarında %10.1 ve %3.1 arasında meydana gelen dalgalanmalar, kararsız büyümeye sebep olmuş ise de, 1981-1990 arasında sanayi sektörü %7 oranında gelişmiştir. Bu kararsızlıkta, sanayi sektörü kapsamında yer alan madencilik alanında bazı yıllarda görülen negatif büyümenin etkisi vardır. Buna karşılık imalat sanayiindeki büyüme biraz daha fazla olmuştur. Benzer kararsızlık, imalat sanayiinde de görülmüş ve büyümede %113.9 ile %-7.6 arasında bir değişim gözlenmiştir. Fakat sanayi sektöründeki büyüme hızı, diğer sektörlerdeki hızların üzerinde gerçekleştiğinden, sanayi gelişmenin motoru olmaya devam etmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da, sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı zaman içinde hızla artmıştır.

TABLO : 22 Gayri Safi Milli Hasıla (Cari Üretici Fiyatlarıyla, milyar TL)

SEKTÖRLER	1994	1995	1996
TARIM	598.169	1.218.127	353.922
SANAYİ	1.019.767	2.042.395	835.425
Maden	54.099	98.545	38.426
İmalat	853.488	1.751.681	704.066
Enerji	112.181	192.169	92.932
İNŞAAT	263.720	426.215	180.847
TİCARET	760.919	1.587.691	634.149
ULAŞTIRMA	514.110	981.070	411.307
MALİ MÜESS.	115.011	322.590	169.498
KONUT	127.918	249.169	100.226
SER. MES. VE HİZ.	142.795	287.000	122.841
İZAFİ BANKA HİZ.	163.471	270.344	11.684
SEKTÖRLER TOPL.	3.378.938	6.843.965	2.686.531
DEVLET HİZ.	344.530	619.785	247.612
KAR AMACI OLM. ÖZEL HİZ. KUR.	9.070	14.577	5.326
İTHALAT VERGİSİ	135.892	184.130	105.890
GSYİH (ALICI FİYATLARI)	3.868.429	7.762.456	3.045.359
NDAFG	19.474	92.431	45.922
GSMH (ALICI FİYATLARIYLA)	3.887.903	7.854.887	3.091.281

Kaynak : DİE, GSMH Serisi

¹²⁹ TÜSİAD, 1980-1990 Ekonomik Raporları, s.12

¹³⁰ T.C. Merkez Bankası, 1980-1990 Ekonomi Yıllıkları, s.50-58

TABLO : 23 Büyüme Hızları

(1987 Cari Üretici Fiyatlarıyla)

SEKTÖRLER	1994	1995	1996
TARIM	-0.7	2.0	3.2
SANAYİ	-5.7	12.1	7.4
Maden	8.0	-6.9	3.2
İmalat	-7.6	13.9	7.4
Enerji	3.4	9.6	9.6
İNŞAAT	-2.0	-4.7	1.2
TİCARET	-7.6	11.5	11.5
ULAŞTIRMA	-2.0	5.7	9.8
MALİ MÜESS.	-1.5	0.3	3.5
KONUT	2.8	2.1	2.4
SER. MES. VE HİZ.	-4.3	7.3	7.4
İZAFİ BANKA HİZ.	-1.8	-0.3	2.6
SEKTÖRLER TOPL.	-4.0	7.3	7.5
DEVLET HİZ.	0.8	2.5	0.7
KAR AMACI OLM. ÖZEL HİZ. KUR.	-2.5	-1.3	1.4
İTHALAT VERGİSİ	-35.2	11.5	35.2
GSYİH (ALICI FİYATLARI)	-5.5	7.2	8.2
NDAFG	-62.0	176.6	55.0
GSMH (ALICI FİYATLARIYLA)	-6.1	8.0	8.6

Kaynak : DİE, GSMH Serisi

1990-1993 döneminde madencilik sektörü 1991, 1992, 1993 yıllarında eksi gerçekleşmiştir. İmalat sanayiinde sadece 1994 yılında 5 Nisan Kararları 'na bağlı olarak %7.6 oranında bir küçülme gözlenmiştir. Bu olumsuz gelişme, aynı yıl toplam sanayi sektöründeki büyüme hızının da %-5.7 olmasına yol açmıştır. 1990-1995 döneminde sanayi sektörünün GSYİH içindeki payının zaman içinde az da olsa artmasına sebep olmuştur.

Kişi başına düşen GSMH Dolar cinsinde 1981-1984 arası azalış, 1985'den sonra kur faktörü de göz önüne alınmak şartı ile artışlar kaydetmiştir.

TABLO: 24 Kişi Başına Düşen GSMH

Yıllar	Yıl Ortası Nüfusu (0.00) Kişi	KBDGSMH Cari Fiyatlar. TL	KBDGSMH Sabit Fiyatlar. TL	KBDGSMH Dolar Cinsi
1980	44.438	99.805	4.638	—
1981	45.540	143.909	4.704	1282.6
1982	46.688	187.094	4.807	11.32.0
1983	47.864	241.348	4.844	1047.8
1984	49.070	374.462	5.006	998.3
1985	50.906	552.407	5.132	1042.4
1986	51.546	762.612	5.413	1124.3
1987	52.845	1.104.929	5.672	1266.4
1988	54.176	1.848.684	5.723	1300.1
1989	55.941	3.072.903	5.689	1434.8
1990	56.950	4.990.714	6.052	1783.0
1991	57.556	4.811.044	7.512	1981.0
1992	58.126	4.991.011	8.201	2708
1993	59.212	5.562.711	7.777	3004
1994	60.712	5.278.522	7.812	2193
1995	61.570	5.475.222	8.111	2685

Kaynak : (1) TÜSİAD, “1987 Yılına Girerken Türk Ekonomisi”, 16 Ocak 1987, Yayın

No : TÜSİAD-T/87, s. 1

(2) İTO, “ 1990 Ekonomik Rapor”, Yayın No: 1990-21, s.2

(3) TÜSİAD “1996 Yılına Girerken Türk Ekonomisi”, 4 Ocak 1995, Yayın

No: TÜSİAD-T/91, s.4

(4) Hürriyet, “Ekonomi”, 1 Nisan 1994, s.4

2.4. Fiyat Hareketlerinin Gelişme Seyri

24 Ocak 1980 istikrar önlemlerinin ilk amaçlarından birisi, enflasyonun düşürülmesine yöneliktir. Bilhassa 1977 yılından bu yana Türk Ekonomisinin gündeminden enflasyon kavramı inmemiş, adeta enflasyonla yaşanır hale gelmiştir. 1977’den 1980 yılına kadar enflasyon rakamları sırasıyla %24.1, 52.6, 63.9 ve 1980 yılında % 107 oranına ulaşmıştır. Tırmanan enflasyon rakamlarına karşı alınan tedbirler kendini sonraki iki yıl içinde göstermiştir. Alınan istikrar önlemleri gereği sıkı para politikası uygulanmış, gelir artışlarının belli sınırlar içerisinde tutulmasına çalışılmış, fiyatları belirleyen tespit komitesi kaldırılmış ve son olarak iç talebin kısılması yoluna

gidilmiştir. 1980'li yılların başlarında KIT fiyatlarındaki ayarlamalar, faiz oranları, döviz kuru ve üretim artışları enflasyonun önlenmesinin nedenleri arasında sayabiliriz. Uygulamaların olumlu sonucu ise, enflasyon rakamları 1981 yılında % 36.8, 1982 yılında % 26.8 olmuştur. 1983 yılı enflasyon rakamları incelenmesi sonucu, uygulanan politikalarla sapmalar olduğu görülmektedir. 1983 yılı enflasyon rakamları, önceki yıla göre yüksek olmuştur. Bazı şirket ve bankaların içine düştüğü finansal darboğazlardan kurtulmak için, uygulanan politikalar sonucu, ekonomideki likiditenin artması, faiz oranlarının düşmesi ve mevduat hacminde görülen gerilemenin tüketim harcamalarını artırması sebebiyle enflasyonu yükseltmiştir. 1983 toptan eşya fiyatları endeksine tarım ve imalat sektöründeki fiyat artışları da etkide bulunmuştur. 1984 yılında enflasyon rakamını arttıran nedenlerin başında, kamu açıkları ile kur politikasının ithal maliyetleri üzerindeki etkilerini sayabiliriz. Sektörler bazında incelendiğinde tarım ve enerji sektöründeki artışlar enflasyon üzerinde etkili olmuştur.

1985 yılında enflasyon hızında, bir önceki yıla göre azalış kaydedilirken, enflasyon rakamı önemini korumuştur. 1985 yılı enflasyon rakamı, program hedefinin üzerinde gerçekleşmiştir. Gelir artışındaki sınırlamaların korunması, destekleme alımlarındaki fiyatların düşük tutulması, pozitif faiz uygulaması sonucu piyasadaki likidite fazlarının bankacılık sektörüne çekilmesi, artan vergi gelirleri sonucu kamu kesimi borçlanma gereğinin düşmesi 1985 yılında enflasyonun düşük oranlı artışına neden olmuştur. Toptan eşya fiyatları endeksi % 43.2 olurken, tüketici fiyatları % 44.9 olmuştur.

1986 yılı enflasyon rakamının, 1984 yılından başlayarak düşüş kaydetmesi bu yılda devam etmiş ve % 29.6 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl tüketici fiyatları % 34.6 olmuştur. 1986 yılında görülen düşük oranlı fiyat artışının nedeni; ithalatta liberasyonun bir sonucu olarak ara malı ithalatında artış sağlanması ve bunun sonucu olarak da kapasite kullanımını artmasına, hava şartlarından kaynaklanan tarımsal üretim artışlarına ve petrol fiyatlarının düşmesinin maliyetler üzerindeki olumlu etkisine bağlayabiliriz.

Enflasyonda 1984-1986 yıllarında görülen düşüşler yerini 1987 yılında tekrar yükselişe bırakmıştır. Enflasyonda gerçekleşen artış yüzdelere madencilik ve imalat

sektöründeki artışların etkisi sektörler bazında rol oynamıştır. 1987 yılında görülen fiyat artışlarında rol oynayan unsurlar sırasıyla; petrol fiyatlarındaki artışlar ihracat ve diğer hizmetlerden sağlanan gelirlerin artırılması amacıyla TL 'nin değerinin düşürülmesi artan döviz kurlarının ithal girdi maliyetlerini yükseltmesi ve kamuda görülen açıklar şeklinde ifade edebiliriz.

1988 yılı ekonomik raporunda % 35.0 gibi bir enflasyon %si hedeflenmiştir. Gerçekleşen oran önceki yıl artışını yaklaşık ikiye katlayarak % 68.3 olarak gerçekleşmiştir. 1988 yılında alınan bir takım ekonomik tedbirler sonucunda faizler serbest bırakılırken, spekülasyon amaçlı döviz taleplerinin düşürülmesi maksadıyla bir takım önlemler alınmıştır. Alınan önlemler sonucunda enflasyonun düşürülmesi değil de daha çok artması amaçlanı hale gelmiştir. 1988 yılı enflasyon rakama dokuz yılda en yüksek seviyesine gelmiştir. Enflasyona sektörlerin etkisi incelendiğinde kamu; tarım madencilik ve imalat sektörlerindeki fiyat artışlarının etkisi önemli rol oynamıştır.

1989 yılında fiyat artışları, önceki yıla göre 1.3 artarak % 69.6 olarak gerçekleşmiştir. Tarımda kurak bir mevsimin yaşanması tarımsal ürün fiyatlarını arttırdığı gibi genel fiyat düzeyini de arttırmıştır. Sanayi sektöründeki fiyat artışlarından daha çok enflasyon etkilenirken, 1989 yılında tarımsal ürünlerin fiyat artışları, enflasyonu daha çok etkilemiştir.

1990 verilerine göre toptan eşya fiyatlarındaki artış % 50.2 tüketici fiyatlarında ise % 61.3 olmuştur. Toptan eşya fiyatlarındaki düşüşlerin tüketici fiyatlarına yansımaları 1990 yılı için pek görülmemiştir. 1980 yılında alınan ekonomik kararların olumlu sonuçları kendini 1982 yılına kadar göstermiş fakat, 1983-1986 yılları arasında enflasyon hızla artmıştır. 1990 yılının son döneminde başlayan ve 1991 yılının ilk aylarında da devam eden Körfez krizi, beklenen düşük oranları enflasyon rakamlarını tersine çevirmiştir. 1991 yılının Ağustos ayında girilen seçim havası, seçimin yapılacağı güne kadar ülkede seçim ekonomisinin hakim olduğunu göstermiştir. Bu da yüksek oranlı fiyat artışlarına ve enflasyonda belirsizliklere yol açmıştır.¹³¹

¹³¹ Ekonomik Bülten , Özel Ek , On Yılın Ekonomisi, 18 Şubat 1996, s.2

TABLO: 25 Toptan Eşya Fiyatları Endeksi

	YILLAR	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
DEVLET	<u>GENEL</u>										
	Toplam	---	100.0	127.0	165.7	249.1	356.8	462.3	610.4	1027.3	1741.9
İSTATİK	Kamu	---	100.0	128.8	163.9	242.1	372.4	475.3	584.9	987.3	1657.9
	Özel	---	100.0	126.3	166.4	251.9	250.5	457.0	620.5	1043.2	1775.5
ENS.	<u>TARIM</u>										
	Toplam	---	100.0	124.5	160.4	257.4	353.6	442.9	574.2	866.9	1572.7
1981=100	<u>MADENCİLİK</u>										
	Toplam	---	100.0	149.3	179.9	254.0	416.2	441.4	599.1	1018.3	1875.0
	Kamu	---	100.0	141.1	168.8	233.0	392.3	445.5	605.0	1070.7	1943.3
	Özel	---	100.0	173.8	213.6	317.5	488.3	428.9	581.4	860.3	1669.0
	<u>İMALAT</u>										
	Toplam	---	100.0	126.5	166.0	243.2	345.2	457.7	611.3	1086.6	1789.2
	Kamu	---	100.0	126.0	160.0	237.6	344.6	440.0	535.8	927.9	1550.8
	Özel	---	100.0	126.8	167.8	246.6	345.6	468.2	656.2	1179.6	1930.5
	<u>ENERJİ</u>										
	Toplam	---	100.0	145.7	183.2	321.2	634.6	860.3	1061.4	1488.5	2470.6
	HDT Müsteş. (1963=100)										
	Toplam	2550.6	3488.4	4369.2	5708.0	8677.5	12144.7	15387.6	---	---	---

Kaynak : DPT, "1980'den 1990 Makro Ekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler", 24 Temmuz 1990, s.66

Yıllık bazda değişim, 12 aylık ortalamalar yöntemine göre hesaplandığında 1996'da TEFE ise yine aynı yöntemle göre 1996'da bir önceki yılın aynına göre %79.9 olarak gerçekleşmiştir. ¹³²

TABLO : 26 Fiyat Endeksleri (%)

YILLAR	TEFE(Ortalama Oniki ay %değ)	DİE Tüketici Fiy.
1980	107.2	104.0
1981	36.8	86.4
1982	27.0	34.1
1983	30.5	48.4
1984	50.3	44.9
1985	43.2	34.6
1986	29.6	39.8
1987	32.0	75.4
1988	68.3	69.6
1989	69.6	62.1
1990	50.2	61.3
1991	55.3	66.0
1992	61.4	70.1
1993	58.4	66.1
1994	120.7	106.3
1995	88.5	93.6
1996	79.9	80.5

Kaynak : (1) DPT "1980'den 1990'a Makro Ekonomik Politikalar

(2) "Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar", 1995, TC.DİE

¹³² DPT, a.g.e., s.18

TABLO : 27 Fiyat Endeksleri

	Aylık % Değişme		Yıl Sonuna Göre % Değişme		12 Aylık % Değişme		12 Aylık Ortalama % Değişme	
	1995	1996	1995	1996	1995	1996	1995(1)	1996
DIE								
TEFE								
GENEL	2.3	3.8	41.3	52.7	76.2	79.0	109.0	71.2
-Tarım	0.2	2.2	46.0	52.7	98.6	95.2	128.9	85.2
-Madencilik	1.4	5.5	41.1	57.5	63.8	95.9	98.5	80.3
-İmalat	2.8	4.2	40.3	50.6	72.2	71.7	107.3	65.6
-Enerji	5.2	5.0	32.3	92.0	47.0	104.4	62.9	80.2
ÖZEL	2.6	3.2	43.4	48.7	80.1	77.1	113.2	71.9
-Tarım	0.2	2.2	46.0	52.7	98.6	95.2	128.9	85.2
-Madencilik	1.0	7.0	46.3	69.2	66.3	106.1	88.8	82.4
-İmalat	3.7	3.7	42.3	46.5	73.1	68.9	106.8	65.7
KAMU	1.1	5.8	34.4	67.8	64.3	85.5	99.2	68.8
-Madencilik	1.5	5.0	39.4	53.4	63.0	92.1	101.8	79.5
-İmalat	0.2	6.0	34.3	64.5	68.7	80.7	108.3	65.3
-Enerji	5.2	5.0	32.3	92.0	47.0	104.4	62.9	80.2
TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ								
GENEL	4.3	4.8	41.5	46.2	83.4	81.9	104.4	81.0
-Gıda, İçki, Tütün	3.4	6.4	37.0	42.0	93.6	75.3	-	75.0
-Giyim ve Ayakkabı	1.5	-0.2	33.4	28.9	95.8	80.0	-	86.4
-Konut ve Kira	4.6	5.9	43.9	50.7	79.0	90.9	-	87.0
-Ev Eşyası	6.3	1.9	44.2	36.0	72.9	60.6	-	67.6
-Sağlık	9.8	5.5	63.2	84.8	68.8	101.5	-	84.7
-Ulaştırma	3.0	4.9	45.9	69.2	74.9	98.7	-	85.7
-Eğlence ve Kültür	8.7	2.4	48.4	46.8	81.4	81.1	-	88.9
-Eğitim	10.4	6.9	21.7	8.0	33.2	97.6	-	111.3
-Oteller, Pastane, Lokanta	6.5	8.3	57.7	56.2	90.7	88.4	-	90.4
-Çeşitli Mal ve Hizmetler	2.6	1.5	37.3	55.5	67.6	68.2	-	64.5
ITO(2)								
TEFE	3.8	5.0	39.5	50.8	84.8	73.5	110.7	69.1
Ücretliler Geç.End.	3.1	2.5	48.2	58.6	99.5	86.6	106.9	85.8

(1) DIE, (1987=100) Bazı: Endekse Göredir.

(2) Sadece İstanbul İlini Kapsamaktadır.

1994 yılında 5 Nisan Kararları sonucunda genel TEFE %120.7 oranında artış göstermiştir. Bu hızlı gelişmede, imalat sanayiindeki artış, tarımdan daha fazla

olmuştur. 199 yılında da artışlar, bir önceki yıla göre düşmekle beraber, yine de büyük oranlarda gelişim göstermiştir. 1995 yılında TEFİ 'de olduğu gibi bir düşme görölmüş fakat 12 aylık ortalama artış %90 gibi oldukça yüksek seviyede olmuştur. Türkiye 1996-2000 yıllarını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi 'nde kamu açıklarında sağlanacak daralma, verimlilik artışı ile uyumlu gelirler politikası, kamunun Merkez Bankası ve mali piyasalar üzerindeki baskısının hafiflemesi sonucunda para politikasının etkinliğinin artması ve yapısal reformlarda sağlanacak gelişmelere bağlı olarak enflasyonun tedricen düşmesi beklenmektedir.¹³³

3. 1980 ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMİN GENEL BİR KARŞILAŞTIRMASI

1980 öncesi iktidar 1980 sonrası politik iktidarlar gibi ülkenin karşı karşıya bulunduğu iktidar sorunları çözmek istemiştir. 1980 öncesi ve sonrasında sorunların ve politikaların ne olduğunu açıklamaya çalışalım.

Fiyat artışı yani enflasyon ortaya çıkınca iktidarlar bunun parasal bir olay olduğuna inanmadıkları sürece fiyatlara baskı altında tutarak bunun önlenebileceğine inanırlardı. Özellikle çeşitli fiyat kontrolleri yapılırdı yani kişilerin belirleyeceği fiyatların kanuni yollarla önleme yoluna gidilir, devletin belirlediği fiyatlar düşük düzeylerde muhafaza edilirdi. Fiyat artışına neden olmamak ve ithal mallarınızın fiyatı belirli bir düzeyde tutmak amacı ile döviz fiyatları artırılmazdı.

Ülkede döviz sıkıntısı ortaya çıkınca yani gerektiği miktarda ithalat yapmak amacı ile döviz bulunamayınca ithalatı sıkı bir kontrol altına tutmak amaçlanır, bir çok lüks sanılan malların ithaline hiç izin verilmezken ithalatı ikame edecek yerli sanayinin gelişmesini özendirmek amacı ile yüksek gümrük duvarları konuldu. Böylece ithalat talebinin azalacağı sanılırdı. İhracat ile elde edilen gelirlerin ülkeye gelimini sağlamak amacıyla ihracat üzerinde bir bürokratik kabus oluşuyordu. İhracatı özendirmek için döviz kurlarının arttırılmasından kaçınılırdı.

1980'den önceki dönemlerde finans kurumları ve bankacılık konusundaki temel

¹³³ T.C Merkez Bankası, 1980-1990 Ekonomi Yıllıkları, s.50-58.

görüş yüksek faizlerin hem iş adamları hem tüketici bakımından zararlı bulunduğu yönündeydi. Yüksek faizler üretici için zararlıydı çünkü, yatırım yapmak zorlaşacak ve yatırımlar azalacaktı. Tüketici için zararlıydı, çünkü üreticiler yüksek faiz ödeyecek olsa bunu ürettikleri mallara yansıtacak ve tüketiciler yüksek fiyatlar ödemek zorunda kalacaklardı. O halde izlenecek politika faiz oranlarını düşük tutma politikasıydı. Nitekim durum böyle olmuş ve özellikle 1970'lerde faiz oranları hep eksi olmuştur.

Ülkede kötü bölüşümün varlığı her zaman bilinmekteydi. Buna olmak için 1980 öncesindeki iktidarların aldığı tedbirlerin başında zenginlerden daha fazla vergi alınmasına gitmek, yani vergi oran ve kapsamını arttırmak geliyordu. Aynı şekilde kişilerin zengin olmasını önleyecek tedbirler alınmakta; zengin kişilerin satın almak istedikleri malların üretimini azaltıp bunları ülkeye getirmenin yolları aranmaktaydı.

Ülkede işsizlik 1980'lerden önce de önemli bir sorundu 1980 öncesinin iktidarları bunu görmemezlikten gelemezdi. Devlet iktisadi kurumlarında fazla miktarda insan istihdam edilmeliydi ve böyle yapılmıştır. Bunun içinde daha fazla yatırım yapılmalıydı.

1980'den sonra uygulanan ekonomi politikası da 1980 öncesi gibi sorunları çözmeye yönelikti. Fiyat artışları yani enflasyonlar parasal bir olay olarak görülmüş ve bunu çözmek için parasal tedbirler alınması gerektiği anlaşılmıştır. 1980 sonrası iktidarları, bu anlayış ve politikalarını tam anlamı ile gerçekleştirememişlerdir. 1980'den önceki dönemlerde olduğu gibi enflasyonları önlemek için ne döviz fiyatları ne KİT fiyatları üzerinde baskılar yapılmış ne de anlamsız fiyat kontrolleri tekrar ortaya çıkmıştır.

Ülkede döviz sıkıntısı ortaya çıkınca bu sorunu çözmek için 1980'den önceki dönemlerde olduğu gibi ithalatın zorlaştırılması ve daraltılması yerine, ihracatın teşviki yoluna gidilmektedir. Özellikle ihracatın bir fiyat sorunu olduğu anlaşılmış ve 1980'den 1989'a kadar paranın dış değeri reel olarak yarıya indirilmiştir.

1980'den sonraki yöneticiler devamlı enflasyonlar sonucunda azalan gerçek faiz oranlarının likit olarak yapılan tasarruflar üzerindeki olumsuz etkilerini anlamışlar ve bu

nedenle reel faiz oranlarının artı düzeylerde kalmasını temin etmeye çalışmışlardır.

İşsizliği önlemek için en etkili yolun işçi ücretlerinin fazla yükselmemesi gereğine inanılmış ancak bu politika 1989'dan sonra bırakılmıştır.

Türkiye'de finans kesiminin sığ bulduğu 1980'den önce bütün bu kesime bankalar hakimdi. Para politikasının modern yöntemlerini kullanmak mümkün olmuyordu. Halbuki 1980'den sonra faizlerin reel düzeylere getirilmesi ile finans kesimimiz derinleşmeye başlamıştır.

SONUÇ

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi az gelişmiş ülkelerde de ekonomik gelişim sürecinde karşılaşılan konjonktürel dalgalanmalara karşı istikrar politikaları yardımıyla çözüm bulunulmaya çalışılmaktadır. Ancak az gelişmiş ülkelerde uygulanan istikrar politikaları, ekonomik gelişim sürecinde de ortaya çıkan dengesizliklere karşı kesin bir çözüm niteliğinde olmayıp, amaç değişkenlerin sayısal boyutlarını kabul edilebilir seviyeler içinde tutma işlevini görmektedir. Zira bu ekonomilerin yapısal sorunlardan ötürü kısa vadeli önlemler kesin bir çözüm niteliğini taşımamaktadır.

Türkiye’de kalkınma planlarında yer alan şekliyle, sürekli kısa dönem istikrarsızlık olgusu, ekonomik büyüme için öngörülen hedeflere ulaşamamanın bir nedeni olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, istikrar politikaları amaçlar demeti içerisinde yer alan, fiyatlar genel seviyesinin ve dış ödemeler dengesi istikrarının, sürekli büyüme için gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Nitekim, bu amaç değişkenlerin sayısal boyutlarındaki farklılaşmalar incelenen dönemdeki istikrar programının yönünü belirlemiştir. Öte yandan Türkiye’de enflasyon ve dış ödemeler dengesinin istikrarının sağlanmasında kullanılan politik araçlarına karşı işsizlikle mücadele konusunda ayrı politika araçları kullanılmamaktadır. Zira, tam istihdama ulaşılması uzun dönemli bir amaç olarak ele alınmaktadır. Başka bir deyişle, işsizlik sorunun çözümü ekonomik gelişmenin doğal bir sonucu olarak algılanmaktadır.

Ekonomide istikrarsızlıkları gidermede kullanılan en etkili araçlar maliye ve para politikalarıdır. Ancak bugün, Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi az gelişmiş ülkelerde de istikrarı sağlamada ağırlıklı olarak parasal araçlar kullanılmaktadır. Nitekim incelenen dönemde Türkiye’de de görüldüğü gibi mali işlemler kısa dönemli istikrarı sağlama da etkin bir araç olarak kullanılamamaktadır. 1980 İstikrar önlemleri sonrasında vergilerle ilgili yasal düzenlemelere gidilmiş olmasına karşın sonradan vergi bağışıklarını arttıran ikinci düzenlemelerle alınan önlemlerle yumuşatılmıştır.

1958 yılında ortaya çıkan ekonomik bunalım sonucu ekonomide planlama yanında ithal ikameci sanayileşme politikası benimsenmiştir. Ancak bu politikanın ilk

aşamasında gerekli, sonraki aşamasında ise gereksiz olan politikalar kümesi ithal ikamesinin gelişmesinin önünde bir engel oluşturmuşlardır. Bu politikalar kümesinin devamında ise Türkiye'nin ekonomik ve politik ilişkilerinin bir sonucu olarak beliren döviz bolluğu önemli bir rol oynamıştır. Zira, bu dönemde Türkiye ekonomisi Savaş sonrasında en hızlı büyüme ve birikim yıllarını yaşamıştır. Aşırı değerli kur politikası ve ithalatta çeşitli sınırlamalar sonucu ithal ikamesinin sonraki aşamalarına tam olarak geçilememiş ve sanayi üretiminin dayanıklı tüketim mallarının ötesinde geniş bir alana yayılması da güçleşmiştir.

Ancak, 1974 yılından itibaren Dünya ekonomisinde baş gösteren ekonomik bunalım şiddetini Türkiye'de de göstererek 1977 yılından itibaren ekonomik bunalımın yoğunlaşmasına neden olmuş, böylece bu yapı içerisinde, döviz olanaklarının tıkanması sonucu enflasyon, işsizlik ve dış dengesizlik büyük boyutlara vararak ekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin kopukluğa uğramasına yol açmıştır.

Sonuçta ise döviz olanaklarının tıkanması sonucu bir yandan enflasyon oranı reel ve moneter etkenlere dayanarak yükselirken, öte yandan ithalata bağımlı üretim yapısının bir sonucu olarak ödemeler dengesinde ortaya çıkan açıklar büyük boyutlara ulaşmıştır.

Bunun sonucunda ise 24 Ocak 1978'de alınan istikrar önlemlerinin bir sonucu olarak orta ve uzun dönemde Türkiye'nin "ithal ikamesi" yoluyla sanayileşme modelini terk ederek uluslararası rekabete açık dışa dönük bir sanayileşme modeline geçilmiştir. Ancak burada vurgulanması gereken bir nokta bu politikalar birbirlerine alternatif politikalar olmadığıdır.

1980 yıllar, dünyada ve ülkemizde gerek finansal piyasaların gerek kurumların gerekse enstrümanların hızla geliştiği yıllar olmuştur. 1990 yılların başlarında endüstrileşmiş ülkelerde gözlenen durgunluk, ülkemizin ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle OECD ve Avrupa Ülkelerindeki ekonomik daralma, bir yandan ihraç ürünlerimize yönelik talebi kısarak öte yandan ülkemizin uygun fiyatlarla ithalat yapmasına olanak vermiştir. Türk ekonomisinde son yıllarda tasarrufların GSMH

içindeki payı hızlı bir düşüş göstermiştir. Türkiye’de faiz oranları üzerindeki baskının hafifletilmesi için GSMH içindeki yurtiçi tasarruf oranının hızla yükseltilmesi gerekmektedir. 1992 yılında bir yandan personel harcamaları, öte yandan diğer transfer harcamalarının bütçe içindeki payının artması sonucunda, konsolide bütçe açığının genişlemesi sonucu kamu kesimi borçlanma gereği de artmaya devam etmiştir. Bunun sonucu olarak iç borçlanma senetlerinin faiz oranları yükselmiştir. 1993 yılı ortalarından itibaren kamu otoritelerinin birazda özel sektörden gelen baskılarla faiz oranlarını düşürme denemelerine girişmesi biçimindeki hassas ayar politikalarına yönelmeleri 1994 Ocak ayında döviz krizinin en önemli nedeni olmuştur. Türk Lirasının 1990 yılların aşırı değerlenmesi giderek harcamaların artmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak iç ticarete yönelik malların nispi fiyatlarının yükseldiğini ve ülke kaynaklarının bu tür mallarının üretimine kanalize olduğunu düşünüyoruz.

Ülkemiz 1994 yılında yol ayırımına gelmiş, kamunun iç borçlanma faiz oranları enflasyon üzerine çıkmış, öte yandan reel faiz oranları GSMH’nın büyüme oranlarının da oldukça üzerinde yer almıştır.

Bu durum karşısında 1994 yılı başında ülkemiz ya vergilerle takviyeli bir istikrar programıyla ya da Merkez Bankası aracılığıyla hiperenflasyon yaratarak enflasyon vergisiyle bütçe açıklarını ve borç yükünü finanse etmek seçeneğiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum karşısında hükümet birinci yol seçmiş ve 5 Nisan 1994 kararlarını gerçekleştirmiştir. 5 Nisan kararlarını ilk aşamada üretim ve istihkam üzerinde olumsuz etki yaratacağı beklenen sonuçlardı. Bunu izleyen dönemde meydana gelen yüksek fiyat artışları ekonomide mevcut para stokunun reel değerini önemli ölçüde düşürmüştür. Kuşkusuz 5 Nisan kararlarının alınması bir zorunluluktur. Kanımızca 5 Nisan kararları bir ülkede yaşanan yüksek oranlı bir enflasyonu durdurmaya yönelik ve heteredoks istikrar önlemlerine benzer kararlardır. Oysa ülkemizde %55-65 oranında süre gelen bir enflasyon vardı ve ekonomik birimler bu enflasyonu kendileri ayarlamışlardı. Yani enflasyon sorunu yoktu. Yeni bir ihracat hamlesiyle ticaret bilançosu sorununun, yeni vergiler ve hızlandırarak özelleştirme ile bütçe açıklarının azaltılması mümkündü. Bu önlemlerin alınması gecikme ve 5 Nisan kararları ile yaratılan arz şokunun dozajı Türk ekonomisini hiperenflasyon depresyon eşiğine getirmiş ve yaratılan arz şoku ekonomide

reel para stoklarındaki hızlı düşüş özel sektörün kendi içinde likitide darboğazı sorununu depresyon-hiperenflasyon açmazına getirmiştir. 5 Nisan 1994 öncesinde ve sonrasında yaşanan ekonomik olaylar ülkemizde çok bozuk olan gelir dağılımını daha da bozduğunu düşünüyoruz. Özellikle izlenen heteredoks şok politikası sonucu fiyatlar hızla yükselirken maaş ve ücretlerin aşağı yukarı dondurulmuş olması çalışanların büyük ölçüde fakirleşmesine neden olmuştur.

İstikrar programının uygulanması sonucu ortaya çıkan aksamaları gidermek için nasıl bir iktisadi politika üretebiliriz ?

Uygulayacağımız alternatif iktisadi politika; uluslararası piyasada rekabete hazır bir yapı niteliğinde olmalıdır. İç bağlantıları ne kadar yüksek olursa olsun, uluslararası piyasada rekabet edemeyen bir sanayi kesimi kısa dönemde bile kendisini yeniden üretemez. Devlet girişimi ile bürokratik kaynak dağılımı mekanizmalarını ayırtetmeye büyük önem verilmelidir. Fiyat mekanizması en etkin kaynak dağılımı mekanizmasıdır. Fiyat mekanizması kaynak dağılımının etkinliğini arttıracak bir dizi anti bürokratik reform aracılığıyla hem kamu kesiminin hem de özel kesimin rekabetçi piyasa koşulları için çalışmalarını sağlayacaktır. Kısaca, düzgün işleyen bir piyasa-fiyat mekanizmasının kurulması gerekir. Hızlı büyüme, gelir bölüşümünün düzeltilmesi ve istihdam sorununun çözülmesi ancak gerçekçi bir devlet girişimiyle düzeltilebilir.

Büyümenin hızlandırılması, istihdam olanaklarının arttırılması, işsizliğin önlenmesi ve dışarıya satılacak mal miktarının artması için tasarruf oranının arttırılması şarttır. Faiz oranlarının yüksek tutulmasının, yatırımları azalttığı bilinen gerçeklerdir. Dolayısıyla hem tasarrufu hem de yatırımları azaltmayacak bir faiz oranının belirlenmesi gerekir. Uluslararası piyasa da rekabet gücü yüksek olan sektörlerle teşvik edilmesi ve geliştirilmesi, ihracat artışı için önemli uygulamalardır. Türkiye kendisi teknoloji yaratamadığına göre yeni teknolojiyi özümlemesi, ancak yaparak öğrenme ve yeni teknoloji ithal ederek mümkün olacaktır.

Türkiye'ye gelen yabancı sermaye yeni teknolojiler kullanmalı, sanayileşmeye, ihracata katkıda bulunmalı ve ihracata dönük olmalıdır. Ayrıca yabancı sermaye

yatırımlarının karlarını tekrar Türkiye’de yatırımlara dönüştürebilecek önlemler ve teşvikler getirilmelidir.

Gelir bölüşümünün daha adaletli hale getirilmesi sosyal barış açısından son derece önemlidir.

Enflasyonu önlemek için sadece para politikasına başvurmak yerine, bir politikalar demetine başvurulmalıdır. KIT ürünlerinin fiyatlarının sürekli artırılması dolaylı vergi niteliğindedir. Bu fiyat artışları, enflasyonu körüklemektedir. KIT’lerin ürünlerinin artırılması yerine etkinlikleri ve verimliliklerini artırıcı politikaları süratle uygulanması gerekir. Bunun içinde yeni teknoloji, eğitilmiş iş gücü, karar vericilerin politik hesapları gözardı edilerek rasyonel davranılması gerekecektir.

Uygulanacak iktisadi politikalar dış borçları azaltma açısından gelişme göstermelidir. Bu da ancak döviz kazancı ve döviz tasarruf sağlayıcı politika aletlerinin kullanılmasıyla mümkündür. Dış borçlanmayı sınırlandırmayı önleyecek en önemli politika kısa vadeli borçlarla ithalat finansmanını önlemektir. Çünkü kısa vadeli borçlanma ülkeyi birkaç yıl içinde döviz dar boğazına sokmaktadır.

Ülkemizde bütçe açıklarının en önemli nedeni vergi kaçaklarıdır. Ülkemizde kayıt dışı ekonominin varlığı artık herkesçe kabul edilmektedir. Kapsamlı bir vergi reformuyla kayıt dışında kalan kesimlerin vergilendirilmesi, bütçe açıklarının hafifletilmesinde borç politikasının olması gereken düzeyde kalmasında en önemli katkıyı yapacaktır. Bu durumda gelecek yıllarda devletin daha sağlıklı vergi gelirlerine sahip olması için vergi veren mükellef sayısını artırıcı önlemler alması ülkemizin yararına olacaktır.

Ülkemizin KIT’lerin özelleştirilmesine yönelik yasa ancak 24 Kasım 1994’te çıkartılabılmıştır. Ülkemizde özelleştirmenin güdüleriyle etkileri net olarak ortaya konmuş değildir. Aslında bunları birbirinden ayırmakta çok zordur. Genelde ülkemiz ekonomisi açısından özelleştirmenin etkileri yararlı olacağına inanıyoruz.

Gelir ve servet dağılımı açısından yoğunlaşan insanlara, kaynak aktarımı ülkemizdeki sosyal barış açısından son derece önemlidir. Gelir bölüşümü açısından ülkemizin bir şansı kayıtlı ekonomilerin kayıt dışı bölümüyle, tümünden kayıt dışı kalmış bölümünden oldukça büyük bir vergi potansiyeli oluşturmaktadır. Bu nedenle hükümetlerin bir an önce vergi gelirlerini arttırarak gelir ve servet dağılımında iyileştirmelere gidilmesi, iç barış sağlanmasında son derece önemlidir. Ülkemiz bir yandan eşitlik diğer yandan gelir dağılımında adalet için daha fazla vergi önlemlerine gidilmesi gerekli görülmektedir.

Ülkemiz büyük ölçüde kamu otoritelerinin ekonomiye sık sık müdahale ettiği geleneksel Keynesgil görüş çerçevesinde politikalar izlenmektedir. Ülkemiz ekonomisinin sağlıklı bir şekilde gelişmesini sürdürebilmesi, bir yandan özel sektör ekonomisinin giderek daha rekabetçi olmasının ve dış piyasalarla ilişkilerini arttırmasına öte yandan da istikrarlı makro ekonomi politikalarının izlenmesine bağlıdır. Ülkemizde büyük ölçüde duruma göre politikalar izlenmiştir. Sebepleri ne olursa olsun sonuçları ortadadır. Bu nedenle özel sektörün istikrarlı bir gelişim göstermesi bir süre kurala göre politikaların izlenmesinin önemini arttırmaktadır. Bu politikalar çerçevesinde para arzı ve kamu gelir ve giderleri için öngörülen büyüklüklere ulaşmasına yönelik politikalar istikrarlı bir özel sektör ekonomisi için kanımızca son derece önemlidir.

İktisadi politikalar istikrarı değil büyümeyi hedef almalıdır. Büyüme hedeflendiğinden, akılcı bir finansal planlama ve yatırım planlaması birbirini tamamlamalıdır. İleri teknolojinin uyarlaması geliştirilmeli ve yayılması sağlanmalıdır. İthal ikamesi ipe iç üretim artışını ve ihracat artışını sağlayacak politikaların birlikte uygulanması gerekmektedir. İhracat ağırlıklı ithal ikamesi kalkınma modeli olarak nitelendirilen bu model teknolojik değişme ve büyümeyi ve halkın refahını arttırmayı geri plana atmayı bunları gerçekleştirmeye ve günümüzde görülen ülke “zenginleşirken” “halkın fakirleşmesi” çelişmesini çözmeye yönelik olmalıdır.

Sonuç olarak büyümeyi , ihracatı ve sosyal hedefleri amaçlayan politikaların uygulanmasının Türkiye'nin yararına olacağı kanısındayız.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AKAT Asaf Savaş

Alternatif Büyüme Stratejisi, İletişim
Yayınları, İstanbul, 1984

İktisadi Analiz, İ.F.Yayını, No:467, İstanbul,
1980

AKGÜÇ Öztin

İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi,
İstanbul Ağustos-Eylül, 1984, Sayı: 237-238

AKYÜZ Yılmaz

Türkiye’de Mali Sistem Aracılığıyla
Kaynak Aktarımı, (1980 Öncesi ve Sonrası
Türkiye Ekonomisi), (1980-1985), Bilgi
Yayınevi, İstanbul, 1985

ALKİN Erdoğan

Uluslararası Ekonomik İlişkiler, İktisat
Fakültesi Yayını, No:478, İstanbul, 1981

“10 Yıl Önce 10 Yıl Sonra”, IFMC, sayı: 312
İstanbul, Şubat 1991

“Kur Politikasının Türk Sanayine ve
İhracatına etkileri” Ankara Sanayi Odası,
Ankara, 1981

ALPAR CEM

Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik
Kalkınma, AITIA Yayını, No:124, Ankara
1981

ARTUN Tuncay

“Türk Mali Sistemi ve Değişim Maliyeti,”
(1980-1984), Bilgi Yayınevi, Ankara 1985

- BAŞKAYA** Fikret **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik yayıncılık, Ankara, 1986
- BAYSAL** Kubilay **“İstanbul Üniversitesi Mecmuası”**, Ekim 1977-Eylül 1978, Cilt : 37, sayı:1-4
- BERKSOY** Taner **Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, Belge Yayıncılık, İstanbul, 1982
- BORATAV** Korkut **Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, İstanbul 1989
- ÇARIKÇI** Emin **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları**, Turhan Kitabevi Yayınları, No:14, Ankara 1983
- DEMİR** Sertif **“1980 İstikrar Tedbirlerinin 1958-1978 Tedbirleriyle Karşılaştırılması”**, IFMC, Şubat 1991, s.312
- DİRİMTEKİN** Halil **Türkiye Ekonomisi**, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1989
- DİE** **Türkiye Ekonomisi İstatistikleri**, Ocak-Şubat 1996
- DPT** **Şeçilmiş Kısa Dönemli Göstergeler**, Ankara 1996
- 1980 ‘den 1990 ‘a Makro Ekonomik Politikalar Ve Türkiye Ekonomisindeki**

Gelişmeler Ve Bazı Değerlendirmeler,
Ankara, 24 Temmuz 1990

İktisat Politikası Ve Gelişme Doğrultuları,
10. İktisat Haftası, İstanbul, 1985

ERTUĞRUL Ahmet

Kamu Açıkları, Para Stoku ve Enflasyon,
Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul,
1982

GÖKAY Ömer

**“Dış Ödemelerde Mali ve Parasal Ayarlama
Mekanizması”,** (Basılmamış Doktora Tezi),
İstanbul, 1972

GÜRAN Sevgi

İstikrar Politikaları, Bilgi Yayınevi, İstanbul
1978

HATİPOĞLU Zeyyat

Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi, İstanbul
1995

**HAZİNE DIŞ TİCARET
MÜSTEŞARLIĞI**

Başlıca Ekonomik Göstergeler, 1994

**1983 Yıllık Ekonomik Değerlendirme
Bülteni, Nisan 1984**

HİÇ Mükerrerem

Türkiye Ekonomisinin Analizi, (Başlıca
Ekonomik Göstergelerle), İstanbul, 1988

**“1987 Yılında Ekonominin Performansı ve
4 Şubat Kararları”,** Sayı: 281, İstanbul,
Nisan 1988,

ISO

Ekonomik Rapor, Periyodik Yayınları
Dizisi, No: 15, Sayı: 31, Mayıs 1986

1994 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi,
Türkiye İş Bankası yayınları, 1995

İ. Ü. İKTİSAT FAK.

İktisat Dergisi, sayı:1, yıl:1, İstanbul, 1983

İ.Ü. İKTİSAT FAK.

MEZUNLARI CEMİYETİ

İktisat Dergisi, sayı:271, İstanbul, 1987

İŞGÜDEN Tamer

Makro İktisat, Bilgi Kitabevi, İstanbul, 1982

KALMBACH Peter

“Daha Çok Özel Teşebbüs Daha Az Devlet”, Bir Başka İktisat Dergisi, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983

KARLUK Rıdvan

Uluslararası Ekonomi, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir 1987, Sayı: 237

Türkiye Ekonomisi, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1985

Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim Yapısal Ve Sosyal Değişim), Beta Basın Yayım, İstanbul, 1996

KAZGAN Gülten

Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, 1988, İstanbul

Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994

KEPENEK Yakup

12 Eylülün Ekonomik Politđi ve Sosyal Demokrasi, Başar Matbaası, Ankara 1987

KORUM Uğur

Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi, AÜSBF Yayınları, No:408, Ankara, 1977

KURDAŞ Kemal

Ekonomik Politikada Bilim ve Sağduyu, Formül Matbaası, İstanbul 1970

KUYUCUKLU Nazif

Türkiye İktisadı, Beta Basın Yayın ve Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1979

MUMCU Necati

Dış Ticaret ve Kalkınma Stratejileri, İktisat Dergisi, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyet Yayınları, İstanbul, 1985

OLGUN Hasan

Türkiye'de Ödemeler Dengesi Para ve Enflasyon, (1963-1976), OTDÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayını, No :38, Ankara, 1982

ÖZCAN Enver

Ekonomik Bunalımlar, Bircan Yayınevi, Ankara, Ocak 1981

PARASIZ İlker

Kriz Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995

SAVAŞ Vural

İktisat Politikasına Giriş, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, No:301/528, İstanbul, 1978

SERİN VİLDAN

Para Politikası, Marmara Üniversitesi, Yayın No:440, İstanbul, 1980

SEYİTOĞLU Halil

**Uluslararası İktisat, Gizem Yayınları,
İstanbul, 1990**

ŞAHİN Hüseyin

**“Türkiye’de İstihdam Sorunun Nedenleri
Ve Çözüm Yolları”, İ.Ü. İk. Fak. Mec.,
cilt:43, İstanbul, 1987**

**Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitap Yayınları,
Bursa, 1995**

**T.C BAŞBAKANLIK H.D.T.M
DEĞERLENDİRME DAİRESİ
BAŞKANLIĞI**

**“1983Yıllık Ekonomik Değerlendirme
Bülteni”, Ankara, Nisan, 1984**

T.C MERKEZ BANKASI

1980-1992 Ekonomi Yıllıkları, Ankara, 1993

**1980-1990 Ekonomik Raporları, Ankara,
1990**

TEKELİ İlhan

**Türkiye’de ve Dünya’da Yaşanan
Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları, No:10,
Ankara, 1984**

**TEŞVİK UYGULAMA
BAŞKANLIĞI**

**24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin
İhracatımızda Doğurduğu Yapısal
Değişmeler Üzerine Bir Araştırma, Yayın
no:2037-TUB:39, Ankara, Nisan 1986**

TOGAN Subidey

**Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine
Entegrasyonu, Enka Bilim ve Sanat Ödülleri,**

1984 Ekonomik Birincilik Ödülü, 29 Ekim
1984

TÖRE Nahit

**“Döviz İhtiyacı 1988’in En Önemli Sorunu Olacak”, İşveren Yayınevi, Sayı : 6, Cilt : 26
İstanbul, Mart 1988,**

TURAN G.Gül

**Uluslararası Para Sistemi Dünü ve Bugünü,
Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1972**

**Dış Ödemelerde Otomatik Ayarlama
Mekanizmaları ve Farklı Politik Değerler,
İstanbul, 1972**

**TÜRKİYE TİC. SAN. DEN. TİC.
OD.VE TİC. BORS. BİRL.**

**Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişmeleri
(1923-1988)**

Ekonomik Rapor, Ankara, 1996

Ekonomik Rapor, Yayın No:6, Ankara, 1984

TÜSİAD

1980-1990 Ekonomik Raporları

URAS T.Güngör

**1988 Yılı Mali Politikaları ve 4 Şubat
Tedbirleri, Türkiye Ticaret Deniz Sanayi
Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Yayın
No:22, Ankara, 1988**

ÜLGENER Sabri

**Milli Gelir İstihtam ve İktisadi Büyüme,
Der Yayınevi, İstanbul, 1985**

YAMAN Berker

**Kalkınmakta Olan Ülkelerde Sorun ve
Çözüm Yolları**, Bursa İktisadi ve Ticari
İlimler, Yayın No:27, Bursa, 1977

YELDAN A. Erinç

**“Türkiye’nin Alternatif Kalkınma Stratejisi
Sorunu Üzerine Bir Genel Denge
Çalışması”**, İFMC, sayı:290, İstanbul, Ocak
1989